

tiszatáj

1973. SZEPT. * 27. ÉVF.

9

Illyés

Gyula,

Németh

László

esszéje;

Sarkadi Imre drámája;

Béládi Miklós Pilinszky-tanulmánya;

Kormos István, Lator László,

Utassy

József

versei

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

**A Magyar Írók Szövetsége
Dél-magyarországi Csoportjának
lapja**

Megjelenik havonként

**Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY
Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF**

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Kovács László

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi ielzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Indexszám: 25 916.

73-3320 — Szegedi Nyomda

Tartalom

XXVII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1973. SZEPTEMBER

SARKADI IMRE: Kőműves Kelemen (dráma három képbén)	3
SIKLÓS OLGA: Sarkadi Kőműves Kelemenje	26
LATOR LÁSZLÓ versei: Az áthevült bádogtető alatt, Asszonypanasz, A teremtés	30
KORMOS ISTVÁN: Epitáfium (vers)	33
SIMAI MIHÁLY: Visszaforgatások (vers)	33
UTASSY JÓZSEF: Arthur árvái (vers)	36
CSIKI LÁSZLÓ: Megközelítés (vers)	36
HUSZÁR SÁNDOR: Kinek hajnalodik? (elbeszélés)	39

TANULMÁNY

ILLYÉS GYULA: Élmény és vers (Utószó egy verses-könyvhöz)	46
NÉMETH LÁSZLÓ: Morus Tamás	48
BÉLÁDI MIKLÓS: Költő a senkiföldjén	52

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Csehszlovákia (K. Cs.)	67
Lengyelország (K. I.)	69
Románia (K. B.)	71
Szovjetunió (B. N. I.)	73

KRITIKA

GREZSA FERENC: Csoóri Sándor: Párbeszéd, sötétben; Benjámin László: Sziklarajzok	75
TÜSKÉS TIBOR: Négy verskompozíció (Rákos Sándor: Az emlék jelene)	78

VÖRÖS LÁSZLÓ: Pándi Pál: Kritikus ponton	82
MÁTYÁS ISTVÁN: Lengyel József: Argonidész hajói; Kertész Ákos: Névnap	84
KOVÁCS ISTVÁN: Gergely András: Széchenyi eszme- rendszerének kialakulása	87
KISS GY. CSABA: Duba Gyula: Valóság és életézés ...	90

MŰVÉSZET

BAKONYI TIBOR: A szecesszió szegedi építésze: Magyar Ede	92
Hírek	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Tipity János rajzai a 29., 32., 38., 45., 47., 51. és 66. oldalon, valamint: Műmelléklet V.
Buzsáki Ferenc és Szávay István fotói: Műmelléklet I—VI.

SARKADI IMRE

Kőműves Kelemen

DRÁMA HÁROM KÉPBN

(MELYET A FENNMARADT DRÁMATÖREDÉKEKBŐL ÖSSZEÁLLÍTOTT: SIKLÓS OLGA)

SZEREPLŐK:

KELEMEN
BOLDIZSÁR
MÁTÉ
IZSÁK
BENEDEK
AMBRUS
VÁNDOR
ÖREG
ANNA

(Szín: az épülő Déva vára melletti erdő. Alkonyodik. Egyre sötétebb lesz. Látszik a várfal egy része, másfél-két ember magasságú. Épülőben. A színen sebtében összerótt asztal, néhány széket helyettesítő tönk, egy-két ideiglenes szállásra való kunyhó.)

MÁTÉ *(fiatal, húsz-huszonöt éves, az egyik kunyhó előtt ül a földön, bográcsban főz. Közben füttyörészik.)*

IZSÁK *(ugyanilyen idős, a vár felől jön. Meglátva Mátét, óvatosan lopakodik közelebb, s mögé kerülve, elváltoztatott hangon suttogva):* Kidöntöm a bográcsodat is...

MÁTÉ *(felugrik, hirtelen megfordul):* Ej, hogy az ördög vinne el. Mit ijesztgeted az embert. Hogy a...

IZSÁK: Mitől ijedtél meg? Attól, hogy kidöntöm a bográcsodat, vagy attól, hogy a faldöntő szellem jött a hátad mögé?

MÁTÉ: Tudja a csoda. Az ember, ha megijed, nem azon gondolkozik, hogy mitől ijed meg, hanem megijed és kész. De jó kedved van, hogy játszadozol az emberrel...

IZSÁK: Nem játszadozom én, hanem olyan kutya rosszul érzem magam, hogy muszáj már mást is rosszkedvre deríteni. Legalább az ijesztgetéssel. Ha félek, féljen más is.

MÁTÉ: Szóval te is félsz.

IZSÁK: Van, aki bevallja, hogy fél, van, aki nem. Kelemen például úgy tesz, mintha nem félne, Boldizsár meg különösképpen úgy, mintha jól mulatna. De, mikor estéknként omlik a fal, akkor ők is jobban szeretnék a feleségük mellett érezni magukat otthon. Zárt ajtó mögött.

MÁTÉ: Átmegy a szellem a zárt ajtón is, ne hidd, hogy nem.

IZSÁK: Átmegy, ha akar, de ezek a szellemek nem akarnak. Ezek csak itt a vár körül ólálkodnak. Aztán, ha hazamenne az ember, akkor örökre békénhagynák.
MÁTÉ: Az embert békén is hagyják, legfeljebb a falat nem. Ambrus tegnap azt mondta, hogy látta az egyik szellemet a forrásnál — éppen ivott, s mikor odaérkezett, hát elszaladt.
IZSÁK: Ambrus hazug, te meg buta vagy, hogy elhiszed. Hiszen a szellem azért szellem, hogy ne lehessen látni.

(Kelemen jön a túoldalról.)

Itt jön Kelemen, nézd, milyen nyugodt, annak a tudatában, hogy szellemek nincsenek.

KELEMEN: Szellemekről beszéltek? Úgy látom, Máté, hogy te közben okosabb dolgot is csinálsz. (*Leguggol a bogrács mellé, megkavargatja.*) Ennek már nem sok híja...

MÁTÉ: Mindjárt kész, hacsak ki nem borogatják a szellemek.

KELEMEN: Hacsak ezen múlna, akkor én lennék a legkövérébb köztetek.

MÁTÉ: Min múlik akkor, hogy mégis a legsoványabb vagy?

IZSÁK: Étvágytalan vagy, Kelemen?

KELEMEN: Miért? Az ember nem azon hízik, amit megeszik, hanem azon, amit elspórol a világtól. Azért kövérek a szakácsok akkor is, ha kisétküek. Azért hízik Boldizsár is.

MÁTÉ: Ő mit spórol el?

KELEMEN: A munkát. (*Megkóstolja az ételt.*) Rakja a követ úgy tessék-lássék, de közben örül neki, hogy úgyis hiábavaló. Nem dolgozik, csak a kezét mozgatja. S azt hiszem, hogy egy hét múlva ti is hízásnak indultok: akkorára annyira megbolondít ez az ostoba szellemese benneteket, hogy egyikőtök se hisz majd a munkában, amit csinál. De hát így van az, ha a kőműves babonás. Én mondtam, hogy annak, aki fél az erdőből éjszaka, jobb, ha otthon marad...

IZSÁK: Beszélsz te csak Kelemen, de éppen úgy félsz éjszaka, mint én. Sőt még jobban. Mert én azt hiszem, hogy szellemek vannak, mikor nyöszörgést hallok éjszaka. Akkor érzem, hogy szellem jár a fák közt, mikor sivitást hallok, és szellem suhog a falak közt. Mikor összeomlik a fal, a szellem döntötte le...

KELEMEN: Különösen, ha megfélelkeznek az alátámasztásról...

IZSÁK: A szellem döntötte le. Tudod azt te is. Vagy ha nem szellem, hát valami idegen erő. S különben is mit számít, mit mondunk, a valóság számít. Az, hogy ha nyöszörgést hallasz az éjszaka, te tudod, hogy a fa hajladozik, de mégis félsz, a sivitásnál tudod, hogy a szél, mégis félsz, s omlik a fal. Kitalálsz valamit, hogy nem támasztottuk alá, meg ferdén raktuk, azért omlik, aztán mégis félsz.

MÁTÉ: Ferdén raktuk — szépen. Nem először rakok én falat. Meg a többi tíz se.

KELEMEN: Igen, de mégse hiszitek el, hogy más hegyre építeni, ha a föld nem egyenes alattad, akkor elromlik egyszerűen a szemérméted. Azt hiszed, hogy egyenes, pedig befelé hajlik. Hiába mondtam, hogy használjatok minden sor után mérőönt. Mérőön meg vízmérce, meg egy kis alapos megtámasztás, meg egy kis jókedv, ó, mindjárt nem omlik.

IZSÁK: Bizony omlik az akkor is...

KELEMEN: Mért nem omlott az a rész, amit én építgetek Boldizsárral?

MÁTÉ: Hogy nem omlott? Hiszen tegnapelőtt annak is leomlott jó fele.

KELEMEN: Persze hogy le. Magával rántotta a ti falrészetek. (*Kóstolgatva enni kezd.*) Remélem, Máté, szívesen adod (*nevet*), mert ha nem, akkor azt kívánom majd, hogy a szellemek egyék meg előled.

MÁTÉ (*morogva*): Egyed, egyed, hiszen magamnak úgyis sok lenne. Csak időtöltésből főzögetek itt... meg meleg is van a tűz mellett...

KELEMEN: Lesz még itt olyan meleged építkezés közben...

MÁTÉ: Na, én nemigen várom meg. Ha ma éjszaka is omlik, akkor összerakom a holmit, és megyek haza. Nem húzok ujjat a boszorkányokkal.

IZSÁK: Pedig most is leomlik.

KELEMEN: Ej, de biztos vagy benne. Fogadni mernék, hogy most is csak úgy tessék-lássék raktátok a falat.

IZSÁK: Na ezt már nem tűröm, hogy így beszélj. Vagyok én olyan kőműves, mint te.

KELEMEN: Felőlem lehetsz akármilyen kőműves, csak arra jönnél rá, hogy az építkezéshez nem elég a kénytelen-kelletlen munka, mint ahogy általában nem elég sehova. Azt, amit az ember nem szeret csinálni, azt előbb-utóbb úgy csinálja, hogy rossz legyen. Észre se veszi, aztán titokban a fejében dolgozó kismanók elfeledtetik vele, hogy még egy kanál maltert tegyen a kő alá. A legjobban akarja csinálni az ember, aztán mégis úgy emeli oda a követ, hogy a nehezebb fele lógjon kifelé, úgy teszi rá a másikat is. Akkor fölrak még rá vagy három sort, a súly egyre jobban nyomja kifelé, ami úgyszólván húzódik a maga súlyától, s egyszerre csak... bumm... kizuhan az egész. Akkor aztán keresi a kedvetlen ember a szellemet, hogy ráfogja a rossz munkát.

(Kelemen rosszkedvűen elmegy. Utána csend.)

MÁTÉ: Én legjobban szeretnék hazamenni.

IZSÁK: Én meg sohasem tudom, mitől félek jobban. A hazamenéstől vagy az ittmaradástól. Mindegyik rossz.

MÁTÉ: Rossz. A két rossz közül jobb, ha az ember azt választja, amelyik mozgással jár. Félelemből egy helyben maradni mindig rosszabb, mint félelemből elszaladni. Így vagyok én is vele: mint a nyúl, amelyik érzi, hogy jön a vadász. Lapulhat, hogy ne vegye észre, vagy szaladhat, hogy ne érje utol.

IZSÁK: Én meg úgy tétozok, mint a nyúl: azt hiszem, a végén akkor szaladok majd, mikor késő lesz.

VÁNDOR (*hatvan év körüli öregember, batyuval, bottal be*): Adj' isten.

MÁTÉ, IZSÁK: Adj' isten.

VÁNDOR: Jó helyen járok?

MÁTÉ: Jó helyen? Azt hiszem, a legrosszabb helyen, amit csak ki tudott szemelni egyheti járóföldre. Forduljon inkább vissza.

VÁNDOR: Vissza nem. Hiszen nem biztos, hogy ami neked rossz hely, az nekem is az lesz... Én Déva várát keresem.

IZSÁK: No akkor a legrosszabb helyen jár. Itt nincs.

MÁTÉ: Vagy próbálja megkeresni!

VÁNDOR: Minek nekem a vár? Én csak Kelelent akarnám a kőművesek közül.

MÁTÉ: Hiszen Kelelent még megtalálhatja. Még él. Isten csudája, hogy még mind a tizenketten élünk. Hej... (*hangosan*) Kelemen, Ke-le-men...

(Csend.)

VÁNDOR: Hallom, omlik a fal, akárhogy építitek.

MÁTÉ: Hallja? Kitől?

IZSÁK: De messzire jár a híre.

VÁNDOR: Rossz hír szárnyon jár. Ördögös dolgokba nem érdemes belefogni.

MÁTÉ: Na csak mondja ezt Kelemennek...

KELEMEN (*be*): Adj' isten... (*szünet*) Miklós bá?! Maga hogy kerül ide?

VÁNDOR: Téged kereslek, szóm lenne veled.

MÁTÉ: Aztán hírt is hozott, hogy nem épül Déva vára. Azt beszélük a világban.

IZSÁK: Hogy ördögösség van a dologban.

KELEMEN: Szamárságot fecsegni azt tudtok. (*Vándorhoz:*) Mi hír otthon, Miklós bá'?

VÁNDOR: A feleséged küldött. Ő maga nem tud jönni, mert a gyerek beteg.

KELEMEN: Csak egyszer hozna már jó hírt valaki. De úgy látszik, a jó hírhez is lélek kell.

MÁTÉ: Vagy szerencse.

VÁNDOR: Vagy bátorság. (Csend.)

IZSÁK: Hagyjuk talán beszélni őket. (El Mátéval.)

VÁNDOR: Gondolnak rád otthon sokat.

KELEMEN: Gondolnak, gondolnak... Mi hasznom belőle... Inkább... (elhallgat, bosszúsán a levegőbe csap) az lesz a vége, hogy hazamegy innen mindenki. Megszöknek, mintha a pokol tornácát kellene vakolniok. Gyávák...

VÁNDOR: Hiszen, ha félnek. Félős emberrel nem lehet se hadat viselni, se várat építeni. Még csak marhákat őrizni sem. A félős mindig azt nézi, hogy honnan akarják megdöfni. Ezek ugyan fel nem építik...

KELEMEN: Na csak ne biztasson maga is ilyen jól. Akkor meg különösen ne, ha a többiek is hallják.

(Izsák, Boldizsár, Benedek, Máté be.)

VÁNDOR: Hiszen megyek is én már. Csak azért tértem errefelé, hogy az üzenetet átadjam. Mit üzensz haza?

BOLDIZSÁR (Kelemennel egykorú): Éjszakára csak nem engedjük el!

VÁNDOR: Miért? Tán féltetek?

MÁTÉ: Hát nem is biztonságos ilyenkor járni. Sötétedés után.

VÁNDOR: Járni nem... De itt maradni se...

MÁTÉ: Jól mondja...

IZSÁK: Jól... Én azt hiszem...

BENEDEK: Hogy legjobb lenne vele menni...

KELEMEN: Miklós bá', maga azért jött ide, hogy ijesztgesse az embereket, mert ha azért, akkor jobb, ha csakugyan indul, olyan hamar, ahogy lehet.

VÁNDOR: Nem ijesztgetek én senkit. Csak éppen mondom, hogy én mindig a józabbik eszemet követem. Aztán most azt érzem, hogy kedvetlenül csinált kényszermunka sosem hozott még eredményt. Mindig félttem ott, amikor félelemből csinált valaki valamit. Most is azt érzem, hogy jobb lenne, ha hazamennétek valamennyien. Mert még mindig jobb.

KELEMEN: Ne beszéljen...

VÁNDOR: Nem beszélék én, csak éppen annyit mondok, hogy még mindig jobb elszaladni a rossz elől, mint segíteni neki... Azt mondom, akinek nincs kedve, jöjjön haza. Egy utunk lesz egy darabig. Mert itt rossz éjszaka lesz...

MÁTÉ: Elhallgasson, mert...

KELEMEN: Csak nem ijedsz meg? Maradj nyugton.

VÁNDOR: Hát jó estét, kőművesek. Megmondom otthon, Kelemen, nincs üzenni-valód. Azt nem várom meg, amíg lesz. (El.)

IZSÁK: Azt mondja az öreg is, amit én.

KELEMEN (leül az asztal mellé, tenyerébe hajtja a fejét): Szamár öreg.

IZSÁK: Szamár, nem szamár. De én is azt hiszem, átok ül ezen a helyen. Nem hiába mondták indulás előtt. Gonosz dolgok történtek ezen a vidéken. Nem tudja ezt a várat senki felépíteni. Nem is lehet. Tudod miért? Száz évvel ezelőtt erre menekült egy asszony a két gyerekével. Rablók üldözték. Hát az asszony otthagya az erdő közepén a két apróságot, hogy ő maga biztosan megmenekülhessen. Ezért van átok ezen a vidéken. Akármit beszélsz te malterről meg mérdőnről, Kelemen.

KELEMEN: Ühüm... szóval a szellemek az okai? Jól van... Akkor hiába is próbálkozunk... Úgysem tudjuk felépíteni.

IZSÁK: Nem bizony.

KELEMEN: Nem baj, majd hazamegyünk akkor. Otthon elmondjuk, hogy a szellemek döntögették a falat, s mert hát a szellemeknek ez a közismert szokásuk megvan, el is hiszi majd mindenki. Ugye, Izsák?

IZSÁK: Hát... Nem mondom.

MÁTÉ: Ha nem hiszik, próbálják meg.

KELEMEN: Majd csak megpróbálják. Mert ha már a dévaiak elhatározták magukat, hogy várat építenek, akkor mégiscsak megépítik. Aztán én még soha olyan várról nem hallottam, amit ne lehetett volna felépíteni... Aminek következtében ezt is felépítik majd mások... Azoknak majd nem dönti a szellem... S de nagy nevetés lesz abból.

MÁTÉ: Na, csak próbálják meg.

KELEMEN: Ne félj, megpróbálják. Majd csak kitalálják a módját, hogy őket ne háborgassák a szellemek.

IZSÁK: Hiszen ezt mondom én is. Ki kellene találni a módját, hogy ne háborgassanak minket se. Mert így...

MÁTÉ: Csak ki tudja azt a módot? Senki se tudja. Mi csak itt ülünk a sötétben, és ki tudja, mi történik már azóta a falak körül. *(A háttérben nagy robaj hallatszik, mint mikor épülő fal összedől. Néhány percig tart a dörgés, csattogás, aztán elhallkul, nyomban utána hangzavar keletkezik hátul.)*

IZSÁK: Na mit mondtam! Mit mondtam, Kelemen! *(Újabb nagy robaj, majd csönd.)* Hallok? Mit szólsz ehhez?

KELEMEN *(indul a vár felé)*: Már szoltam az előbb. *(A vár irányából egymás után szalad be a színre a többi kőműves. Mindegyik kiabál.)*

KŐMŰVESEK: Megint összedült... Hallottad... Én láttam is... Így lesz ez már mindig... Mondtam, hogy elátkozott hely... Az... Az, elátkozott hely... Jobb lesz menni innen... Míg nem késő... Az egész déli fal...

AMBRUS: Ne maradjunk egy percig se! Ne, egy percig se!

IZSÁK: A végén nekünk jönnek a szellemek...

KELEMEN: Minket is összedöntenek, ugye? Hát aki nincs jól malterozva, akinek a feje súlyosabb a kelleténél, azzal egyhamar előfordul. *(Elmegy a vár felé.)*

AMBRUS: IdefigyeljeteK. Én ammondó vagyok, hogy abba kell hagyni az építkezést. Ahol nem lehet, ott nem lehet. Próbálja meg, aki meri. *(Bizonytalan morgás.)*

BENEDEK: És a kialkudott díj?

AMBRUS: Hát nekem inkább ne adják a díjat, de én itt nem akarom magam elveszejteni.

BENEDEK: Hiszen elveszejteni én sem.

IZSÁK: Meg a szégyen... Ki hiszi el majd nekünk, hogy a szellemek... Aztán az sem biztos, hogy ha hazamegyünk, hát a szellemek nem jönnek utánunk.

BENEDEK: Hiszen mindjárt sejtettem én, mikor azt a rengeteg aranyat megígérték, hogy nem lesz könnyű munka. Könnyű munkáért nem ígérnek vékával pénzt.

IZSÁK: Éppen ezért lenne érdemes végigcsinálni. Evvel a várral annyit kereshet az ember, amennyit tíz más esztendő alatt nem tudna egyébként. Vagy legalábbis öt esztendő kellene hozzá. S itt meg mi? Ha nem omlana mindig a fal, három hónap se kellene hozzá.

AMBRUS: Amiből mindjárt eltelik három hét. Aztán mi még sehol se vagyunk.

IZSÁK: Gondoltuk már: az éjszaka szelleme. Raktuk éjszaka. Akkor a nappal szellemei jöttek.

AMBRUS: A rossz asszony szelleme, aki az erdőben hagyta a gyerekeit. Aztán nem engedi, hogy vár legyen ezen a helyen.

IZSÁK: Neki mi haszna van abból?

AMBRUS: A szellemek nem úgy gondolkoznak, mint mi. Nem lehet azt kiszámítani, hogy gondolkoznak.

(Bejön Kelemen, megáll mellettük.)

BENEDEK: De szellem, mindegy, hogy melyik.

KELEMEN: Vagy a feladat szelleme, nem gondolkodók?

BOLDIZSÁR: A kényszer szelleme inkább. Kényszer, amitől nem lehet megszökni.

Ahogy az anyja is visszajött a gyermek után, akit itthagyt, mint hallom.
(*Nevet.*)

KELEMEN: Építeni jöttünk ide, nem kényszerből, akármit is mondasz. Várat építeni. Azt mondják: bevezetlent, megvívhatatlant.

MÁTÉ: Csak nem épül.

IZSÁK: Csak éppen nekünk kellene csinálni.

KELEMEN: Nagy dolgot nehéz csinálni. Ha kalyibát építenék a patak partján, az nem omlna. Az könnyű lenne. De hát nemcsak kalyibát kell építeni.

BOLDIZSÁR: Pedig jobb. Nekem kalyibára lenne szükségem. Szívesebben csinálnám, mint a várat.

KELEMEN: Eredj, csináld. Aki kunyhót akar építeni, menjen, s építse azt. Aki azt akarja, az arravaló. Azért nem épül Déva, mert mindenki csak a kunyhóig mer felnézni. Várat építeni olyan, mint egy-egy háború. Nem lehet a katonákat muzsikusokból toborozni.

BOLDIZSÁR: Vagy ha igen, hát szétszaladnak az első puskalövésre. De hát így jár az, aki rosszul toboroz.

KELEMEN: Vagy így jár, vagy megtanítja őket arra, hogy nem kell szétszaladni.
(*Újabb robaj, újabb néhány másodpercnyi csend.*)

MÁTÉ: Hiába. Átok... (*Mindenki mozdulatlanul ül a helyén.*)

KELEMEN: Szamárság. Térjetez már észre!

BOLDIZSÁR: Én éznél vagyok. Máté azt mondja, átok. Én azt mondom, kényszer. Tudom, hogy kényszer, és éppen ezért hitetlenül csinálom. Mint az anya, aki kereste az itt hagyott gyereket két nap, két éjszaka. Aztán nem kereste, mert megtévelyodott. Így jártok majd ti is. Nem jó az, ha buta lelkiismeretek űzik neki az embert az erdőnek.

MÁTÉ: Én is azt mondom, jobb hazamenni.

KELEMEN: Persze hogy jobb. Menjen haza, aki nem hisz benne.

BOLDIZSÁR: Miben?

KELEMEN: Hogy felépül mégis a vár.

BOLDIZSÁR: Akkor egyedül maradsz igen hamar. Mert azt hiszem, már senki se hisz benne.

KELEMEN: Legjobb, ha te máris indulsz.

BOLDIZSÁR: Majd indulok hamar... hát én nem leszek csalódott. Meg nem is szégyellem majd magam. A harcomat megharcoltam, igyekeztem felépíteni Déva várát, nem sikerült. Magamat megőriztem közben. Nem adtam oda az ügynek magamat, csak a fáradságomat. A munkámat, a verejtékeimet, a testi erőmet. Az kárba veszett. A lelkemet, azt nem adtam, azt nem hagytam kárba veszni.

KELEMEN: Azért nem épül.

BOLDIZSÁR: Badarság. Az építéshez nem lélek kell. Kő kell. Habarcs kell, szem-mérték, mérőn, vízcsövecske... Biztonság... munka... fáradság... Az izmaid kellene, a tüdőd, a karod... Minden kell, csak a lelked nem kell. Azt meg-tarthatod magadnak.

KELEMEN: Izmot, tüdőt mindenki tud adni. De attól leomlanak a falak. S mikor omlanak... (*újabb robaj, újabb néhány másodpercnyi csend.*) Ilyenkor, mikor omlanak, akkor érzem, hogy a hit hiányzik. S ha nem omlott volna le most, leomlott volna holnap. Vagy jövőre. Vagy tíz év múlva. Mi az az egy-két nap vagy egy-két év az örökkévalósághoz? Úgy nézd a munkád, hogy az időtlen jövő számára készíted. Nem a karod kell bele, hanem a lelked. Hogy az maradjon meg az utókornak. Hitvány kontár, aki csak a mának épít. S hitvány kontár, aki azt hiszi, hogy jobb munkát végzett, ha látszólag messzire integet munkája tornya.

MÁTÉ: Lélek, persze lélek, de itt a rossz lelkek nyüzsögnek körülöttünk.

KELEMEN: Ostobák.

IZSÁK: Bizony azok. Rossz lelkek. Azok rombolják a falakat.

KELEMEN: A falat nem rombolja semmi. Csak összedől, ha nincs ami tartsa. Omlékony anyag a kő, felmorzsolja a holnap meg a holnapután. Erő se kell hozzá, hogy morzsolódjék. A vízcepp is lyukat váj bele. Lelket kell beleadni, hogy időálló legyen.

BOLDIZSÁR: Lelket? Adod te helyettünk is. De mi hasznod belőle?

KELEMEN: Ki keresi a hasznót? Menj haza, égess téglát haszonért. Mérd ki a tehened fontra, haszonért. Add el a fejed felől a házat, add szolgálónak a lányod, rabnak a fiad, kondásnak apád. Keresd a hasznót s meg is kapod, ha nagyon keresed. Haszon lesz, de nem lesz fiad meg apád, meg házad, meg tehened. Semmid se lesz, csak hasznod. Csak hasznod! Érted?... Ha hasznót akarsz, megkaphatod bárhol, de ha ember akarsz lenni, akkor arra gondold, hogy az életed kövesd, a megigazolást, a feladatot... Ezzel vedd kezébe a követ, akkor nem omlik estére. Trója falát az istenek építették, azért volt bevehetetlen. Nincs ebben semmi titok, csak úgy kell csinálni, mint ők. Bizalommal.

MÁTÉ: Ne káromold az eget, Kelemen.

BENEDEK: Nem vagyunk istenek.

KELEMEN: Nem is Isten akarok én lenni. Ember. Aki nagyra tör, mert a teljességet akarja. Aki feláldozza a vagyonát, hogy kövesse az üdvösséget. S ha az üdvösségem azt kívánja, hát az életem is odaadom áldozatul. Minek élnék különben?

BOLDIZSÁR: Minek? Hát, hogy éljünk. Az életért magáért. Ez az egyetlen, aminek önmagában is értelme van.

KELEMEN: Alkotni teremtődött az ember. Utat vágjon, hogy átszelje vele az erdőt, hegyet, pusztát. Hidat a folyóra, várat a vadon közepére. Feltörni a terméketlen talajt, magot vetni bele, termést aratni. Megtalálni az ismeretlen népeket. Vitorlát feszíteni a szeleknek, felfedezni új világrészeket. Megmutatni az ismereteket — hadd pusztuljanak bele a gyávák meg a kishitűek. Kiterjeszteni a falu határát. Sajnálak, Boldizsár, hogy neked nem ez kell, hogy te csak kényszerből emeled magasra a tornyot, s nem azért, hogy messzire ellásson az ember róla. Sajnálak, hogy te csak kényszerből dolgozol, nem azért, hogy alkoss. Sosem érezted az alkotás lázát? Sosem érezted nagynak magad, mikor nagy tetteket vittél végbe? S nem leszel boldog, ha Déva várában emberek laknak majd? Férfiak szeretkeznek majd asszonyokkal a falak mögött, gyerekek születnek, katonák őrzik a bástyát. Az őrség leereszti délelőttönként a hidat, bevonulnak a várba a megrakott szekerek, ételmet, szőnyeget, bort szállítanak. Azoknak, akik kiérdemelték az alkotással. Nézd, ahol most az üres sötét ásít, torony lesz.

A toronyór belátja a környéket. Hát nem érdemes ezért a lelkedet beleadni?

BOLDIZSÁR: A toronyórért? Vagy a rakott szekérért?

KELEMEN: Az egészért.

MÁTÉ: Hiszen igaza van Kelemennek... (Csend.)

BOLDIZSÁR: Lehet, hogy neki igaza van. De az én lelkem drága. Csak egy van belőle. Azt nem adom semmibe. Lélektelenül élni rosszabb, mint lélekkel meghalni. Én csak kényszerrel adnám bele a lelkem, de te is.

KELEMEN: Menjetez haza, menjén haza mind, aki lusta, aki gyáva. Hagyják a művet azoknak, akik nem riadnak vissza az áldozattól.

MÁTÉ: Átok ez, Kelemen, akármit mondasz. Átok bizony, s amíg le nem győzzük az átkot, hiába kevertük, hiába raktuk, mindig omlik a fal.

KELEMEN: Igen, a közömbösség átka rajtunk.

IZSÁK: Dehogyan... A kisgyerek átka, akit itt hagyott az anyja.

BENEDEK: Megváltásra vár a kisgyerek.

KELEMEN: S te is a megváltásra vársz?

BOLDIZSÁR: Hiszen arra vár Kelemen is, megváltásra.

KELEMEN: Én a megváltást csak saját magamtól várom. Hogy elég erős legyek elvégezni az elvégzendőket.

IZSÁK: Én azt hiszem, senkitől sem várhatjuk. Én azt hiszem, hiába várjuk.
BOLDIZSÁR: Én a hazamenést várom.
IZSÁK: Én is. Az kellene...
KELEMEN: Nem megy ingyen.
BENEDEK: Nem is ingyen akarnám... (*Csend.*)
BOLDIZSÁR: No, Kelemen, csinálj hát csodát. Tied a lélektani pillanat, mindenki arra vár, hogy ne dőljön a fal. Mert szégyen lenne kudarccal elmenni haza, meg nem is kifizetődő...
KELEMEN: Elmaradna a haszon, ugye...
BOLDIZSÁR: No csak várjunk azzal a haszonnal. Okosan küzdj, Kelemen. Ne nézd le az emberek hitét. Hittel akarod építeni a falakat, hát hitet adj nekik, ne gúnyt. Átok ül a vidéken, ugye, Máté?
MÁTÉ: Átok bizony. Én azt mondom.
IZSÁK, BENEDEK: Én is.
BOLDIZSÁR: Egy asszony az átka. Rossz asszonyé, aki otthagyta a gyerekeit. Átok ellen nem lehet meggyőzéssel küzdeni, Kelemen. Látjátok a rossz szellemeket? (*Körülmutat, a többiek ijedten összehúzódnak.*) Látjátok? Ott repkednek! Körülöttünk! Nem lehet őket elűzni. Hiába mondd, Kelemen, hogy nincsenek, mert vannak. Halljátok a hangjukat? (*A kőművesek összéb húzódnak.*) Nincs ugyan hang, csak az éjszakai csend, de mégis hallani. Hiába mondd, hogy nincsenek, Kelemen, mert mindenki látja, mindenki hallja...
MÁTÉ: Hagyd ezt a beszédet, Boldizsár!
BOLDIZSÁR: Mért hagyjam? Kelemen azt mondja, lélek kell a falba. Én nem adom a magam lelkét, de ajánlja fel valaki. Ajánlja fel, aki nem látja a rossz lelkeket, aki nem hallja a szellemeket. (*Csend.*) Csodát csinálj, Kelemen, csodát. Az dönti le a bálványokat, csodát, ha mersz. Vagy ha tudsz.
KELEMEN: Ne hallgassatok rá. Fél, azért beszél így.
MÁTÉ: Fél itt mindenki.
KELEMEN: Félték? (*Csend.*) Hát félték. Na, akkor mondok én olyat, amitől majd még jobban félték. Átkot mondtok, ugye, hogy átok ül a vidéken? Hát úzzuk el az átkot. Engeszteljük ki a rossz szellemeket...
MÁTÉ: Jó, de mivel?
BOLDIZSÁR (*gúnyosan*): Emberhalállal, nem?
KELEMEN: Hát emberhalállal. (*Gúnyosan:*) Nem adja valaki a lelkét a várba? Nem azért, hogy felépüljön, nem azt akarjátok ti. Hanem, hogy a többi ne féljen...!
BOLDIZSÁR (*gúnyolódva, színészkedve*): Tudjátok, mit mondok? Nem állítja meg ezeket a falakat semmi, csak egy befalazott asszony. Az tartja belülről a falat, akkor nem omlik össze. Akkor megnyugosznak a rossz szellemek, akkor feloldódik a vidék az átok alól. Mert asszony miatt van, aki itt hagyta a gyerekeit, hát asszonnak kell elpusztulni, hogy megszűnjön. Na, nem félték?
MÁTÉ: Hagyjad, hagyjad...
KELEMEN: Ne beszélj számárságot.
BOLDIZSÁR: Nem számárság ez. Gondolkozzatok, no! Egy hónapja rakjuk a falat. Követ köre, és omlik mindennap. Jó hónap volt? Nem bizony. Éjszakánként mindenki jobb szeretett volna nem itt lenni. Féltetek ugye, mikor omlott a kő. S nappal, mikor hozzálátatok rakni, hát avval raktátok, hogy úgys omlik. Hát mit akartok még? (*Gúnyosan:*) Boszorkányság? Boszorkányság. Ez ellen Kelemen se tud semmit tenni. De én azt mondom, hogyha egy asszonyt befalaznánk...
KELEMEN: Egy asszonyt?
BOLDIZSÁR: Egy asszonyt, aki legelébb idejön.
MIND (*esküszzerűen egymásra rakják a kezüket*): Egy asszonyt...

(S ö t é t)

(A szín ugyanott kivilágosodik, ketten — Boldizsár és Kelemen — ülnek a rönkökön. Várnak.)

BOLDIZSÁR: No, most nyugodt vagy? Várod a csodát?

KELEMEN: Nem félek a csodáktól és nem borulok le a csodák előtt. Magunktól várom a csodát. A lelket várom az emberekbe.

BOLDIZSÁR: Lelket lélek árán?

KELEMEN: Hogy érted?

BOLDIZSÁR: Hisz tudod. A babonás megszédültek ötlete volt, s te helyeseltél. Eleven lelket a falakba.

KELEMEN: Te csináltad ezt a számárságot. Babonát a babona ellen. Miért? Mi értelme volt?

BOLDIZSÁR: Éppen ebben keresel értelmet? Hát ha akarod tudni — nem volt semmi értelme. Semmi. Érted? Csak meg akartam ijeszteni őket. S neked meg megmutatni, hogy nem lelkesítés kell ide, hanem ijesztés. Vagy nem is ezt. Azt, hogy kényszer ez mindenkinek. Itt állnak a vár alatt, megbabonázva, aztán mindegyik akár a saját feleségét is hajlandó lenne feláldozni, csakhogy épüljön.

KELEMEN: Dehogy lenne hajlandó. Jöjjön meg az első asszony, aztán nézd meg, hogy a férje mit szól majd a tegnap esti alkuhoz. Pedig ha komolyan vennék, nem is lenne bolondság.

BOLDIZSÁR: Mért? Nem ezt fogadtátok?

KELEMEN: Fogadtuk, fogadtuk. S te nem ezt fogadtad?

BOLDIZSÁR: Könnyen tehettem. Nekem nincs feleségem. Özvegy vagyok már ötödik éve.

KELEMEN: Úgy, akkor könnyen nevensz. Nevedet magadban nekünk, tizenegyünknek elszántságát, akik az életünket tettük fel Déva vára felépítésére. A küzdelemben, alkotásban elhullottak testén lépnek át az utódok a további eredmények felé. S a nevetők, mint te, elmaradnak félúton. Tegnap, mikor megrémítetted az embereket, boszorkányokat láttak minden fa tetején, feláldozták volna a saját üdvösségüket, csakhogy megnyugodhassanak valamiben... — akkor számárság volt ez az alku. De ma reggel, hogy visszagondolok rá, nem is olyan számárság. Az alkotást sohasem adta ingyen a természet.

BOLDIZSÁR: Rajongsz, Kelemen. Hiszen nem a te életedről van szó, legfeljebb a feleségedéről.

KELEMEN: Az ugyanaz. Nem is valaki életéről van szó. Az áldozatról.

BOLDIZSÁR: És mért kell áldozat?

KELEMEN: A hitért. Vagy azt hiszed, hogy én is bolond vagyok, mint Máté, vagy Izsák? Elhiszem azt, hogy egy befalazott asszony teste tartja meg a falakat, amiket mi egy hónapja nem tudunk megtartani? Te nevensz rajta, s nem hiszed. Én sem hiszem, de nem nevetek rajta. A lélek hiányzik közülünk, ami a falakat építse. Magam nem adhatok mind a tizenkettőnkbe. De az áldozat adhat. A múltó napok reszketése: hátha az én asszonyom jön legelőbb. S a gyávaság rettegése: vajon meg merjük-e tenni? A keresztényi dogma rettegése: szabad-e embert ölni a várért? De nem így szól a kérdés, Boldizsár, hanem úgy, hogy ér-e egyetlen ember annyit, mint a hosszú időkre szóló alkotás? S meg kell győzni kit-kit a hite szerint, hogy nekünk az alkotás a feladatunk. Kit-kit a hite szerint. A babonásokat babonával erősíteni, a gyengéket, a kishitűeket csodával. Máté vagy Izsák azt hiszik, hogy a varázslatot a befalazott asszony oldja fel. S hiszi a többi is. Most még kevésbé, de ha majd itt lesz az asszony, akkor remegve kezdik hinni, akkor rohannak a vakolókanálért, hogy hamar rakják köré a köveket, térdig, derékig, vállig, s várják a csodát, hogy az asszony megtartsa a falat. S meg is tartja — majd meglátod — nem az asszony, hanem a kőművesek hite. Mátéék számára varázslat lesz.

BOLDIZSÁR: És elég olcsó kísérlet.

KELEMEN: Mindegyikünknek egy árú.

BOLDIZSÁR: Mondom, nekik olcsó. Feleségük nekik nincs. Máténak, Izsáknak se.

KELEMEN: Mit mondasz?

BOLDIZSÁR: Gyermekek még szinte. Falumbeliek. S Benedeknek három napja volt itt a felesége. Még haza sem ért talán azóta, nemhogy visszaforduljon. Ő is könnyen szerződött.

KELEMEN: Gyávák.

BOLDIZSÁR: Nem gyávák, csak nem kockáztattak. A sajátjukból nem. A tietekből annál inkább. S igazad lehet, a csoda azért őket éppen úgy megigézi. Sőt még jobban, boldog csodát látnak majd, nem nekik kell meghozni érte az áldozatot.

KELEMEN: Áldozat csak egy kell. A hit tizenkettőnek kell. A sors a gyengéket kíméli, úgy látszik.

BOLDIZSÁR: No, hozzád ugyan kíméletlen lesz akkor a sors, ha ez igaz. Legalábbis elég erősnak mutatkozol.

KELEMEN: Nemcsak most, ne félj.

BOLDIZSÁR: Félni neked több okod van. Márton felesége is volt már itt, Gyalué is, Karujé is. S ugyan a tied volt-e? Nem vártad-e a múlt héten, míg hírül nem hozták tegnap, hogy a kicsi fiad megbetegedett, azt nem hagyhatja el az asszony? S nem imádkozol most magadban azon, hogy csak még egy hétig legyen beteg a gyermeked, hogy még egy hétig ne indulhasson el az asszony? Nem imádkozol, s nem izgulsz, Kelemen? Ha igen, akkor te is a más szerencsétlenségére spekulálsz, akkor farizeus vagy, Kelemen. Akkor te is hamis lappal játszottál, arra számítva, hogy a te feleséged nem hagyhatja ott a beteg gyermekét. S hogy másé hamarabb jön. Így lehetsz erős s lehetsz bátor. De mi lesz a bátorságoddal, ha majd a saját asszonyodra kell rakni a maltert?

BENEDEK (jön, leül Kelemenék mellé): ...Hát... Mondanék valamit...

BOLDIZSÁR: Csak mondd!

BENEDEK: Azt, hogy én... Én nem vállalom ezt a tegnapi megállapodást.

KELEMEN: Az asszony befalazását?

BENEDEK: Azt. Nem vállalom.

KELEMEN: Jó. *(Csend.)* Miért nem? *(Csend.)* Nem mintha fontos lenne.

BENEDEK: Nem vállalom, mert nem éri meg. Nem lenne istenes dolog, hogy egy ember életével építsük fel a várat. Meg aztán...

BOLDIZSÁR: Meg aztán hátha rád kerülne éppen a sor.

BENEDEK: Igen. Hiszen nem mondom, nagy dolog az a vár. Fel kellene építeni, az biztos. De ha ez az ára...

KELEMEN: Te Benedek! Mondd csak: úgy gondolod, hogy ezen az áron csakugyan felépülne?

BENEDEK: Fel hát. De csak ezen az áron.

BOLDIZSÁR: Szóval a feleségedet félted.

BENEDEK: Bevallom, igen.

BOLDIZSÁR: És ha a másé jönne?

BENEDEK: Nem bánom, akármilyen történjék, aki akarja, tartsa magát az egyezséghez. Én megmondom, hogy nem.

BOLDIZSÁR: De felelj erre: hátha a más felesége jönne?

BENEDEK: De hátha az enyém jön?!

KELEMEN: Jól van, Benedek, jól van. Senki sem kényszeríthet arra, hogy azt az ostobaságot... Amit tegnap félve, megbabonázva...

BOLDIZSÁR: Várj csak, Kelemen, ne nyilatkozz a többi nevében. Mit szólnak a többiek hozzá, Benedek?

BENEDEK: Azoknak még nem mondtam. Gondoltam, nektek először. Merthogy a ti ötletek volt...

KELEMEN: De mondd, Benedek, ha jönne egy asszony... Mondjuk az Ambrus felesége... vagy... vagy az enyém, na mondjuk, s azt befalaznánk, raknánk rá

a követ, egyiket a másik után. Beraknánk térdig előbb, aztán derékig, aztán vállig. Aztán egészen. Megtartaná a falat?

BENEDEK: Biztosan meg.

KELEMEN: Mondd csak, Benedek, aztán a más asszonyát, mikor raknánk, akkor mire gondolnál?

BENEDEK: Ne rakjuk. Mert hátha az enyém jön.

BOLDIZSÁR: De ha neked nem lenne feleséged, akkor is visszalépnél az egyezségtől?

BENEDEK: Ha nem lenne? Akkor nemigen. De nem tudom, kinek ér meg ez a vár egy asszonyt? Nektek megér?

KELEMEN: A vár egy asszonyt? Nem lehet ezt így összemérni, tudod. Nem a vár éri meg, hanem sokszor megköveteli a vár, a munka. Nemcsak az asszonyt, hanem az embert is. Ahogy megköveteli a háború a halottat. Nem kérdi, hogy megéri vagy nem éri meg.

BENEDEK: Hát én mondom, visszalépek.

BOLDIZSÁR: Mit szólnak a többiek? Azt nem tudom. Jó lesz, ha megmondod nekik is.

KELEMEN: Hagyd. Ők se gondolják komolyan. Bolondok voltunk az este.

BOLDIZSÁR: De hátha a többi nem így gondolja.

BENEDEK: Én nem bánom, mit gondol a többi.

BOLDIZSÁR: Meg kell kérdezni. Mert ha valaki kilép az egyezségből, akkor nem érvényes többet. Hát mindenkinek bele kell egyezni, hogy felbontsuk az egyezséget. Nem tudom, hogy beleegyeznek-e mindenki?

KELEMEN: Légy csak nyugodt. Beleegyeznek. Mert mindenki a nappalt látja, meg a bolondságot, meg azt, hogy nem babona kell ide, hanem munka.

BENEDEK: Munka? Hogy majd dőljön megint éjszaka?

BOLDIZSÁR *(nevet)*: Azt hiszem én inkább, hogy mindenki az éjszakát látja. Meg a robajt hallja, amivel összedől a fal. S mondd csak, Benedek, hogy gondold ezt a dolgot te? Kilépsz az egyezségből, aztán mit csinálsz?

BENEDEK: Indulok haza.

KELEMEN: Haza? Aztán a várat meg itt hagyjuk így, ahogy van? Szégyenszemre?

BENEDEK: Én itt. Nekem nem éri meg a kockázatot.

BOLDIZSÁR: És mondd csak, Benedek, lemondasz az aranyról is? A rád eső részről?

BENEDEK *(hallgat)*: Hát...

KELEMEN: Jól van, jól. Nem pulyáknak való a várépítés. Menj csak haza, Benedek, aztán, ha éjszaka szellemeket látsz megint, mint tegnap, hát bújj a feleséged szoknyája mellé.

BOLDIZSÁR *(gúnyyal)*: S gondold esetleg arra, hogy a feleséged szoknyája támasztotta volna meg Dévát. De úgy, hogy az asszony is benne lett volna.

BENEDEK: Hiszen nem mondom, ha tudnám, hogy nem az én feleségem jön...

BOLDIZSÁR: Akkor a máséra könnyen alkudnál...

(Ambrus, Máté, Izsák jönnek.)

MÁTÉ: Haj, de keserves ez a várakozás.

IZSÁK: Ülünk itt, mintha megváltásra várnánk. Pedig csak egy asszonyra várunk. *(Leülnek körbe a többi mellé.)* Ez a bizonytalanság...

KELEMEN: Benedek azt mondta, hogy visszalép az egyezségtől. Hazamegy. S én azt hiszem, hogy joga is van hozzá. Ijedtek voltunk az este, babonásak. Elharmarkodtuk ezt az egyezséget. Visszaléphet, aki akar.

MÁTÉ: Nem voltunk részegek.

IZSÁK: Ijedtek voltunk? Hát ma este nem leszünk majd ijedtek, meg holnap este?

AMBRUS: Megegyeztünk, nincs miről beszélni.

BENEDEK: Te könnyen beszélsz, neked nem jön a feleséged még egyszer ezen a héten.

AMBRUS: És mit gondoltok, ha hazamentek, jobb lesz? Átok van itt már mind-egyikünkön, mindenkin, aki hozzáfogott építeni ezen a megátkozott vidéken.. Elkísér az, ne féljeteK.

KELEMEN: Hát akkor állapotunk meg abban, hogy semmis a tegnapi egyezés. Mondjuk ki, hogy nem érvényes, mindenki azt csinál, amit akar.

IZSÁK: Azt már nem lehet. Megkötöttük, hát megkötöttük.

BOLDIZSÁR: Egyelőre csak ketten-hárman ragaszkodnak hozzá. De amint megjelenik a látóhatáron az első asszony, mind a tizenegyen ragaszkodni fogunk. Csak éppen az nem, akinek a felesége jön meg. S akkor mit csinálunk majd azzal, ha felmondja az egyezséget? Akkor majd megint az éjszakára gondolunk meg a falra, meg a véka aranyra, meg arra, hogy hála istennek, nem a mi asszonyunk jött meg, s akkor majd követelni fogjuk, ugye?

AMBRUS: Úgy van.

BOLDIZSÁR: Nem baj, majd csak veszekszünk akkor. Esetleg meg is öljük egymást vagy azt, aki nem akarja feláldozni a feleségét. De hát ez kell nekünk, nem a béke, nem a csendesség. Déva vára kell nekünk, a feladat kell, meg az ijedség kell, babona meg önámítás: áltatás, hogy így épül a fal. Meg az, amit Kelemen mond, hogy hit kell a munkához, meg áldozat az eredményhez. De ölni kell, hogy hitünk legyen, úgy látszik, ölni kell ahhoz is, hogy eredmény legyen, mert akkor érezzük magunkat becsületesebbnek. *(Szünet.)* S hogy ne legyünk kénytelenek soká késlekedni az öléssel, hát íme *(a távolba mutat)* az úton jön is már valaki.

BENEDEK: Én nem vállalom, mondtam, nem vállalom...

BOLDIZSÁR: Majd ráérsz akkor szabadkozni, ha kiderül, hogy a te feleséged. Neked vannak fekete lovaid?

BENEDEK: Nekem nem. Nem az én lovaim...

BOLDIZSÁR: Akkor hát nyilván meggondolod a dolgot, s most már vállalod. *(Szünet.)* De hát kinek a lovai?

AMBRUS: Kelemen, én úgy nézem, hogy a tied a fogat.

KELEMEN *(nagy csend után)*: Igen, én is úgy látom. *(Csend.)*

BOLDIZSÁR: Úgy látod? Akkor itt az alkalom az áldozatra.

KELEMEN: De hogy lehet? *(Hangosan.)* Hogy lehet? Hiszen a gyerek beteg. Csak nem történt valami baj?

BOLDIZSÁR: A gyerekekkel törődsz?

KELEMEN: Hogy jöhet ide? Hogy jöhet? Bolond ez az asszony? Hát elment a józan esze? Hát nem azt üzente, hogy nem jön? Hát...

BOLDIZSÁR: Az előbb még nagyon nyugodt voltál. Vagy a nyugodtság csak annak szólt, hogy biztosítva érezted a magad dolgát?

KELEMEN: Bolondság, ki gondolta komolyan azt az alkut tegnap? Senki. Nem azért. Hanem, hogy miért jön most? Miért jön, ha azt üzente, hogy nem jön?

IZSÁK: Én komolyan gondoltam az alkut.

AMBRUS: Én is.

MATÉ: Én azt hiszem, hogy mindnyájan komolyan gondoltuk...

IZSÁK *(fenyegetően)*: Vissza akarsz táncolni, Kelemen? *(Beszivárogoz a színre a többi kőműves is, körülállják Kelelent.)* Így jött a sorja.

KELEMEN: A beteg gyermeket otthon hagyja?

MATÉ: Igen, akárcsak az asszony a gyerekét az erdőben. Aki miatt átok ül a vidéken.

IZSÁK: A sors akarta, hogy így legyen.

KELEMEN *(végignézi rajtuk)*: De hát mit gondoltok?

AMBRUS: Megmondtuk.

IZSÁK: Tudod. Amiben megegyeztünk.

AMBRUS: Nem akarok még egy olyan éjszakát, mint a tegnapi. Meg a többiek sem, azt hiszem.

MATÉ: Te mondtad, hogy a várnak fel kell épülnie. Te mondtad, hogy nem sok érte semmilyen áldozat.

KELEMEN: Eh, badarság. Bolondok vagytok. Hát azt hiszitek, hogy ettől épül? Higgyetek a munkában, lelket adjatok bele, akkor épül. Babonával akartok építeni? Asszonyal falat tartani? Pulyák vagytok, ijedős gyerekek vagytok? Azt hiszitek, hogy ha befalazzuk, akkor nem omlik a fal?

BOLDIZSÁR: Kicsit elkésve beszélsz így, Kelemen.

IZSÁK: Nem. Akkor nem omlik.

MÁTÉ: Megtartja a falat.

KELEMENNÉ (be.)

MIND: Jó napot!

ANNA: Nektek is jó napot!

KELEMEN: Jó napot!

ANNA: Na, ez ugyan barátságtalan hozottisten. *(A kőművesek összenéznek, mozgolódás.)* Beteg vagy? S ha nem, miért örülsz ilyen kevésse a jöttömnek?

KELEMEN: Rossz idők járnak ránk. *(Tétován:) Itt állunk a munkával hetek óta... (Körülmutat:) Nem halad. Leomlik, amit éjjel rakunk, le, amit nappal. (Ideges gyorsasággal:) A rossz szellemek átka ül a vidéken, nem akarják, hogy felépüljön Déva vára. S mi itt állunk, várunk...*

BOLDIZSÁR: Mi az, Kelemen, csak nem lettél babonás?

ANNA: Rossz szellemek? S miért nem hagyjátok abba? A szellemekkel akartok kikötni? Hát nem mondtam, mielőtt elindultatok, hogy nem látok jót ebből az egészszből? Hát nem mondtam, hogy rossz dologra vállalkoztok? S most... álltok valamennyien, mintha az orrotok vére folyna, nem tudtok mihez kezdeni, csak azért, mert...

KELEMEN: Nem tudni miért. *(Idegesen:) De kétségtelen, hogy semmi sem sikerül. (Körülnéz a többiekre, segítségkérően.)*

BOLDIZSÁR: Egyedül, Kelemen, egyedül. Vagy hogy akarsz példát adni a többieknek, ha tőlük várod a segítséget?

KELEMEN: Nem várok segítséget, én...

ANNA: Miről beszéltek?

KELEMEN: Semmi, semmi. Mi van otthon?

ANNA: Hál' istennek a gyerek jól van már. Elmúlt a betegsége, mint a tavaszi hó. Erős egy ilyen fiatal szervezet, hát nekiindultam, hogy lássam a hités uramat, *(kedveskedve)*, hogy hozzak neki valami hazait, ne fogyjon, ne gyengüljön le idegenben, száraz koszton. Hogy elvigyem a szennyését...

KELEMEN: Nem volt könnyelműség otthon hagyni a gyereket? Ha még csak most lábolt ki a bajból?

ANNA: Nincs már annak baja semmi, nem is igen volt. Csak a bába ijesztett meg.

BOLDIZSÁR: Kelemen, hát már a feleséged hibáztatod, amiért eljött? Mindjárt rárivallsz, vigyázz. Ráordítasz, hogy miért jött ide...

KELEMEN (kiáltva): Hallgass! *(Az asszonyhoz:) Hiszen jó... jó, hogy jöttél. (Zavartan:) Azaz hogy...*

ANNA: Ej, furcsa vagy. Nem látom rajtad, hogy nagyon örülnél. A munka biztosan. S az eredménytelenség. Hej, otthon is meglátogatott bennünket az Isten, nemcsak a gyerek, az állatok is... a rossz szomszédok, haj, sok mindenről tudnék én is panaszkodni. De hát nem panaszkodni jöttem én, hanem...

BOLDIZSÁR: Nem azért bizony.

ANNA: Nem bizony. Hanem ne álljatok ti sem ilyen ijedten ott, tizenkét kőműves, jertek már közelebb. Amit az uramnak pakoltam fel, abból nektek is akad, s ha kell valami asszonyi munka, amivel segíthetek, hát segíték. Ülünk is le tán, hiszen nem vagyunk esküvőn... *(Körülnéz, helyet keres.)*

BOLDIZSÁR: Nehéz most, Kelemen? Nehezebb, mint nagy szavakat mondani? Hazai kalácsot hoztak neked, s mit adsz viszonzásul? Tiszta inget hoztak, foltot hoztak a szakadt ruhádra, kulacs bort hoztak — mi lesz a fogadjistén?

MÁTÉ: Én ammondó vagyok...

IZSÁK: Hiszen nem tehetünk róla. Így hozta a sors.

MÁTÉ: Igen, igen.

KELEMEN: S te mit mondasz, Ambrus?

AMBRUS: Én? Én semmit nem mondok. Mondtam akkor, amikor beszéltünk tegnap.

BOLDIZSÁR: Tőlem kérj segítséget, Kelemen, látod, hogy csak én segílek itt egyedül. Kérdezd meg tőlem, hogy én mit szólok. S én biz' isten megmondom.

KELEMEN: Benedek, te. Hiszen tulajdonképpen...

BENEDEK: Én is járhattam volna így.

KELEMEN: Boldi!

BOLDIZSÁR: Hallom.

KELEMEN: Akarják. Valamennyi akarja.

BOLDIZSÁR: Azt akartad, hogy akarják. A csodát. A hitet.

KELEMEN: Hej... Hagyjatok egy kicsit magamra. Magunkra. *(Feleségéhez:)* Ül le, elkem, beszélni kell egy kicsit veled.

MÁTÉ: Menjünk, jobb szeretem én is, ha maga intézi el.

ANNA: De hát mi ez? Úgy álltok itt körül, mint a prédára váró farkasok. Mi van veletek?

IZSÁK: Semmi, semmi. Megyünk is már, majd elmondja Kelemen. Sok baj van ezekkel a fene falakkal.

(Mind el.)

KELEMEN: Indulhattál volna egy nappal hamarabb.

ANNA: Kedves, tudom, hogy hosszú az az egy nap, ha várunk valakit, de hosszú akkor is, ha egy beteg gyereket kell ott hagyni egy nappal előbb. Még így is bántott egy kicsit a lélek, hogy eljövök. De nagyon akartalak már látni, meg aztán semmi baja nem volt már.

KELEMEN: Ugyan, ugyan... nem is értem, hogy miért hagytad magára azt a gyereket. Hátha visszatér az a láz. Hallottam már ilyesmiről beszélni. Hogy lehet egy beteg gyereket magára hagyni?

ANNA: De furcsa vagy ma! Az előbb azt mondd, miért nem jöttem előbb, most meg azt, hogy miért jöttem már? Zavartan beszélsz, nem tud az ember kiigazodni.

KELEMEN: Persze. De ilyen az, ha valaki az istennek is meg akarja adni, ami az istené, meg a császárnak is, ami a császáré. A gyereknek is, meg nekem is. Neki, hogy ott maradsz mellette még egy napig, nekem meg, hogy hamarabb jössz el, mintsem lelkiismerettel jöhetnél.

ANNA: De kedves lelkem, ne legyél már ilyen ingerült. Mit tehettem volna mást? Hagyjam ott a beteg gyereket?

KELEMEN: Hagyjad, ha neked az fontos, hogy idejőjj. Vagy ne hagyjad egyáltalán, ha az fontos, hogy a gyerek felől nyugodt légy. De te langyos vagy, bizonytalan vagy, kapkodsz, azt se tudod, mit csinálj. Ilyenek vagytok ti, asszonyok, nem urai az akaratotoknak... *(Hirtelen abbahagyja:)* De hát minek erről veszekedni. Éppen most...

ANNA *(békélten)*: Éppen most, amikor egy hónap után újra láthatlak. S ne nyugtalanodj, ott hagytam a gyerek mellett Bebák nénit.

KELEMEN *(szórákozottan)*: Az jó... *(Hirtelen:)* Bebák nénit? Hát az anyád, nem maradt mellette?

ANNA: Nem, nincs már nálunk.

KELEMEN: Nincs? Hát hol van?

ANNA: Elment. *(Szünet.)* Látod, ezt sem volt időm elmesélni. Megharagudott. Elköltözött.

KELEMEN: Mindig veszekesztek. *(Szünet.)* Most min vesztetek össze?

ANNA: Hát...

KELEMEN: Gondolom. Hogy mennyi zsírt kell a kacsra alá önteni. Vagy hogy ki az úr a konyhán...

ANNA: Nem, nem azon. Rajtad.

KELEMEN: Rajtam?

ANNA: Tudod... *(Szünet, majd hirtelen:)* tudod, sohasem szeretett téged. S mitől kezdve elmentél, mindig téged emlegetett, téged bántott. Hogy a gyerek beteg volt, azért is. Hogy közben rád gondoltam, téged akartalak volna meglátogatni, azért is. Azt mondta: hagynám itt a beteg gyereket, csakhogy utánad szaladjak. S hogy tudom-e, mi lesz majd ennek a vége?

KELEMEN: Az anyád? Ilyeneket mondott?

ANNA *(hevesen)*: Igen, igen. A végén összevesztünk, aztán mikor azt mondta, hogy te a lelked üdvösségét is eladnád azért, hogy elérhesd, amit el akarsz. S hogy...

KELEMEN: Mit! *(Szünet.)* A lelkem üdvösségét! *(Indulatosan:)* Hiszen mit tudja azt, hogy mi az ember lelke üdvössége? Éppen az, ha eléri, amit akar. Amit nagyon akar. S a szamar vénasszonyok fecsegése, akik annyit látnak belőle, hogy nem az ereszt akarom megtapasztani, nem a tyúkólat... hanem nagy dolgokba fogok... ha becsorog a háztető, már lustát kiabálnak rám, meg törtetőt... S a lelkem üdvössége? De Anna, hát tudod te, mi az, amikor... *(Hirtelen elhallgat.)*

ANNA: Tudom, tudom. Hisz ezt mondtam én is neki. Azt, hogy te nem kicsiny dolgokra születtél. Nagyra. S benned úgy lobog, állandó nagy lánggal ég a lélek... Hiszen tudod, én értelek meg egyedül... És én tudlak segíteni abban, amit csinálsz...

KELEMEN: Segíteni? *(Csend.)* S mit mondott?

ANNA: Ne bosszankodj. Akkor mondom el, ha ígéred, hogy nem bosszankodol.

KELEMEN: Ígérem. No mit?

ANNA: Azt, hogy... hogy te engem is képes lennél eladni egy tál lencséért... Hogy neked én is csak eszköz...

KELEMEN: Úgy. *(Szünet.)*

ANNA: Ezt mondta. S erre mondtam neki... De nem is fontos, hogy mit mondtam. Elment, a húgomékhoz ment. Nem jön vissza többet. Én akartam, hogy ne jöjjön többet vissza. Kettőnk közt állt mindig, most is, mindig közénk akart állni. Nem szívelheti, hogy te különb vagy, mint a többiek.

KELEMEN: Különb? Várj csak, várj csak, hogy különb-e?

ANNA: Én tudom, hogy különb. Én érzem. S azért jöttem ilyen sürgetve ide, hogy belekapaszkodhassak egy kicsit a karodba, érezni azt a jó biztonságot, erőt, ami belőled árad.

KELEMEN: Biztonság, erő... Eh, hagyjuk ezt. Ember vagyok, mint más, csak tudom a törvényeket. Tudom, hogy az ember magát adja a munkába, hogy az ember elfogy abban, amit épít, s hogy az alkotása fennmarad hosszú időig... De nem neki dicsőség tulajdonképpen, s nem dicsőségért csináljuk... A műért magáért.

ANNA: Mondjad csak. Olyan jó hallgatni.

KELEMEN: Mit mondjak? *(Kirántja a kezét:)* Mit mondjak? Hiszen erről van szó, de mit mondjak? Látod, hogy kiabálok veled, hogy gorombáskodok, azért, mert haragszom rád... nem tehetek róla, haragszom rád, mintha vétettél volna ellenem, mert olyan nehéz arra gondolni...

ANNA: Haragszol? Rám?

KELEMEN: Igen, igen. Aki igazságtalan, mindig haragszik. Most az vagyok. Igazságtalan és önző. Kinlódok veled beszélni, félek elmondani, amit el akarok mondani, és rád haragszom e miatt a félelem miatt. Hogy te vagy az oka a félelmemnek meg a kínlódásnak. Látod, ilyen vacak vagyok, gyáva vagyok.

BOLDIZSÁR *(jön az utolsó szavaknál)*: Vacak vagy, gyáva vagy? Jól hallottam?

KELEMEN: Jól. De nem azért, amire gondolsz.

ANNA: S azért se, amire te gondolsz. Te nem lehetsz gyáva és nem lehetsz vacak. S te *(Boldizsár felé)* éppen olyan jól tudod, mint én, meg az összes többiek.

BOLDIZSÁR: Én nem tudom. Csak azt tudom, hogy e pillanatban neki rosszabb, nem neked.

KELEMEN: Menj el. Kérlek, menj innen. Az éjszaka beszéltünk éppen eleget, elmondtam én is a magamét, te is a tiedet. S miután a beszélgetés eredményeként most én állok itt, hogy cselekedjek is, hát ajándékozz meg a tiszteleteddel legalább. Azzal, hogy...

ANNA: Nem értem, miről beszéltek.

KELEMEN: Megérted, ne félj, rövidesen. *(Boldizsárhoz:)* S remélem, majd te is megérted, hogy a szemlélődöket megilleti ugyan a kritika, de csak csendesen, magukban... s nem annak a szemébe vágva, aki az élen jár. Nem istennek érzem ugyan magam, de mégis olyanformán érzem, hogy csak megbecsülés illet meg, nem bírálat.

BOLDIZSÁR: Senkit nem becsülhetek meg azért, amit kényszerből tesz.

KELEMEN: Hol itt a kényszer?

BOLDIZSÁR: Benned. Vagy nem mindegy, hogy ki kényszerít? A kényszer nélkülség nem komor és jajongó. Akit nem kényszerít valami vagy valaki, az nem szór hamut a fejére, nem szaggatja a ruháit, nem jajong, hogy vacak vagy gyáva. Annak nincs lelkiismeret-furdalása. Azt hiszed, szabad elhatározásból teszed?

ANNA: De mit?

KELEMEN: Abból. Ha mind a tizenegyen óriások lennétek, felfegyverzett rablók, akkor sem tudnátok kényszeríteni. Semmire. Avagy mit gondolsz, ki kényszerített itt mindannyiótokat, hogy itt maradjatok egy hónapig? Én! Ki kényszerített, hogy csináljátok a véget nem érő munkát? Hogy ne hagyjátok abba egy percere se! Hogy ne örüljétek meg a félelemtől, hogy ne dobáljátok le a vakolókanalat, hogy ne szökjétek meg az éji sötétben! S végül most, hogy fel is építétek a falat! Hogy győztétek le a lelketlenséget, a félelmet — ki kényszerített rá mindőtöket? Én! S akkor azt hiszed, hogy én vagyok a gyöngye veletek szemben? S bárkivel szemben?

BOLDIZSÁR: Aki tudja, hogy jót cselekszik, az nem igyekszik meggyőzni önmagát. Annak megvan a meggyőződése. A hit elfeledteti a lelkiismeret-furdalást. A régi pogány papok nem sajnálták az áldozatukat, akit az istenek oltárán szúrtak le. Amelyik sajnálta, az megingott lélekben. Az nem hitte már biztosan, hogy jót cselekszik. Akinek kétségei vannak, az hagyja másra az áldozatot, mert az áldozat visszajön éjszakánként, s nemcsak jön, hanem üt is.

ANNA: Kelemen, szörnyű dolgokat beszél ez az ember. Miért mondja ezt neked? Mit akarsz? Úgy félek itt ebben a komor erdőben, ahogy úgy vitatkoztok... Mintha magával az ördöggel vitatkoznál.

BOLDIZSÁR: Igen, az ördöggel. A dolgok rendjében hinni csakugyan ördögi dolog. Biztosnak lenni, megkülönböztetni az igazat a nem igaztól, csakugyan ördögi. A másik, a gyöttrődés meg a félelem — az a Kelemené... S hősnek, szentnek hiheti magát benne...

KELEMEN: Menj el, nem érted, hogy menj el? Nem kellesz ide most, s nem tűröm, hogy megfigyelő légy ennél a...

ANNA: De minél? Mi van veled, Kelemen?

BOLDIZSÁR: Én mehetek, de jönnek már a többiek is. Várnak, a várakozás izgalomában szeretnék tudni, hogy mi van veletek... S azt hiszem, titokban te jobban szeretted, hogy jönnek, mintha egyedül maradnál.

(A színre lassan beködörögnek a kőművesek. Egyenként. Szóltanul.)

ANNA: De szóltanok vagytok. A vendéget nálatok nem istenhozottal szokták fogadni?

KELEMEN: Ugyanezt kérdezted tőlem is, s adós maradtam a felelettel. De most már, úgy látszik, felelnem kell. Tudd meg, hogy téged nem az isten hozott ide.

ANNA: Lehet, hogy hozzád nem az isten, hanem valami más vezérel?

KELEMEN: Lehet, sok minden lehet. De nem is az a fontos, hogy hozzám mi vezérel, ez a kettőnk dolga. Az, hogy miért jöttél, hogy jöttél, az is kettőnk

dolga. De hogy itt vagy, az már nemcsak a kettőnké. Az mind a tizenhármónké immár.

IZSÁK: Bizony.

ANNA: Nem értem.

KELEMEN: Mienké, tizenhármónké, meg Déva váráé. Ami még nem épült fel. De majd felépül. Felépül, ha erős emberek építik, ha hittel építik. Elmondtam már, nem ismétlem. De neked mondom, Anna, akinek szintén ügye most már ez a vár.

ANNA: Eddig is az volt. Ami neked ügyed volt, nekem is mindig ügyem volt.

Éppen úgy gondoltam rá, mint te, éppen úgy nyugtalanokodtam miatta, mint te.

KELEMEN: Igen, én értem. De most már magadért is törődnöd kell vele. Magadért is, Anna. Neked is részednek kell lenni abban, hogy felépül a vár.

ANNA: Részemnek? Hogyan? Maradjak itt én is a köveket rakni?

KELEMEN: Nem rakni.

ANNA: Hát? *(Csend. Kelemen sóhajtván elhallgat, járkál fel s alá a színpadon.*

A kőművesek földre sütött szemmel állnak, csak néha-néha néz fel egy-egy Anna felé, de mindjárt el is kapja a szemét.) Mit hallgattok? *(Erőltetetten nevet.)* Olyanok vagytok, mint egy halottas házban a gyászolók.

BOLDIZSÁR: De csak olyan utcáról behívott gyászolók, akik azért vágnak megilletődött képet, mert megijedtek a halál közelségétől. Megijedtek, s most titokban hányják a keresztet.

ANNA: S itt is a halál van? *(Csend.)* Vagy lesz? *(Csend.)* Mondjátok?

(A kőművesek még jobban lehorgasztják a fejüket.)

S ki hal meg? *(Csend.)* De hát szóljatok már! Kelemen, te tudod, mi ez, mondd! Mondd! Mondd! *(Odaszalad hozzá.)* Miért állnak itt körül? Olyanok, mint a halottas házban, de nem is siratók, hanem mintha a siratók azért lennének ott, hogy előbb koporsóba rakják a halottat... vagy előbb megöljék...

BOLDIZSÁR: Nem, nem kell előbb megölni. Lehet úgy is koporsóba rakni, elevenen...

KELEMEN: Elevenen...

(S ö t é t)

(Mikor kivilágosodik a színpad, a háttérben feltűnik a felépült Déva vára. A színpadon egyedül Kelemen ül, egy ággal rajzolgat maga elé a földön. Néha lárma hallatszik, ilyenkor idegesen felkapja a fejét.)

MÁTÉ *(be)*: Holnapra befejezzük. Hallod, Kelemen, kész vagyunk holnapra. *(Elhallgat.)*

KELEMEN *(szünet után)*: Kész.

MÁTÉ *(nekibátorodva)*: Hát vacak munka volt, az biztos. Zsebre rakom holnap a pénzt, hazamegyek, alszom egy hétig. Hazamegyek, s azt mondom anyámnak: no én most lefekszem, s ne szóljanak hozzám egy hétig. Legfeljebb az ételt adják be napjába.

KELEMEN *(hallgat.)*

MÁTÉ: De lehet, hogy végigmulatok egy hetet. Tudj' az isten, mit is a legjobb ilyen megerőltető munka után csinálni. Kipihenni a fáradalmakat, vagy újabb fáradalmakkal feledni. Hiszen nem is a kórakásba fárad bele ilyenkor az ember *(leül Kelemen közelébe)*, egyik követ a másikra rakni, maltert habarni közé, nem is olyan fárasztó. Megszokta az ember, egész életében ezt csinálta. Hanem, hogy készen van. Az ember elfárad, ha a végére ér valaminek.

KELEMEN: Igen.

MÁTÉ: Attól, hogy tudja az ember: holnap abbahagyhatja — egyszerűen elfárad.

Nem is a testünk fárad el, hanem a lelkünk. Hiszen mindig mondtad, hogy nem a kövek egymásra rakása a munka, hanem az akarat, amit beleadunk. Hogy megálljon.

KELEMEN: Lelket mondtam, nem akaratot.

MÁTÉ: No jó, hát lélek.

KELEMEN: S belefáradtál, hogy lelket adtunk a falba?

BOLDIZSÁR (jön): Mibe fáradtatok bele?

MÁTÉ: Semmi, csak mondom... Éppen mondom, hogy holnap befejezzük. Hát szabad leszek egy időre megint.

BOLDIZSÁR: Ej, Kelemen. Te erre biztosan azt mondd, hogy nem igazi ember Máté. Mert az igazi ember — ugye azt mondtad — abba fárad bele, hogy nem csinál valamit.

KELEMEN: Nem mondtam semmit.

MÁTÉ: Hiszen tudom, te búslakodsz. Meg is értelek. Te hoztad közülünk a legnagyobb áldozatot.

KELEMEN: Eridj csak, aztán gondolj arra, hogy holnap kipihenheted magad. Velem nem kell kedveskedni, nehogy még jobban elfáradj. Abba, hogy belém is lelket igyekszel adni. Elég volt a falba.

BOLDIZSÁR: No persze. Beszéljünk csak a múról, ne egymásról. (*Leül, Máté feláll, izgatottan feláll és fel-alá járkal.*) Kész a vár, holnap tűzik ki a város lobogóját a bástyára. Mind a négyre, egyszerre. Aztán megnyitják a kaput ünnepélyesen, bevonul a tanács meg a főbíró, átadják nekünk a jutalmakat meg a kiüntetésekét. Gondolom, a kialakított aranyon felül is kapunk még valami jutalmat.

MÁTÉ: Én is azt hiszem, hogy kapunk. Legalábbis remélem.

KELEMEN: Az jó, ha reméled. A remény életet.

MÁTÉ: Persze hogy éltet. A remény éltetett itt heteken át. Akkor is... (*Elhallgat.*) Na de már megint arról beszéltek. (*Más hangon:*) Nagy ünnepség lesz utána, meghívtak valamennyiőnket. A díszhelyen ülünk majd.

BOLDIZSÁR: Nagy ünnepség lesz, azt én is mondhatom. Nevezetes vár ez, soha ilyen drága várat tán még nem építettek Magyarországon. Annyi aranyat kapunk...

MÁTÉ: Meg is érdemeljük. Drága árat fizettünk érte.

KELEMEN: Te mit fizettél?

MÁTÉ: Fizettünk, no. Így mondtam, fizettünk. Mi, tizenketten.

KELEMEN: Mi, tizenketten? S te ebből mit?

MÁTÉ: Hiszen rám is kerülhetett volna...

KELEMEN: Kerülhetett volna? Hogy?

MÁTÉ: Meg aztán lélekben én is együtt voltam veled akkor. Meg előtte. Én is végigéltem az éjszakákat, mikor omlott a fal, mikor a szellemek mászkáltak felettünk. Kínlódtam én is, lefogytam bele, végigszenvedtem, végignyavalyogtam. De ne azzal törődjünk már, ami volt, hanem ami van. Ne szomorkodj, Kelemen, holnap estére te is érzed majd, hogy szép a világ. Kezdheted még te előlről az életedet. (*Boldizsárhoz:*) Te, én ha hazakerülök, házat építetek. Hallod, építetek, nem magam építem. Építetek én eleget, megfizetek érte jól. Majd a szánta Baloggal megegyezek, csinálja meg ő. Úr leszek, Boldi, elsétálok naponta a házam előtt, míg épül, s nézem az öreget, hogy rakja a falat pénzéért. Ahogy én raktam eddig. Nagy öröm az, látni, hogy valaki csinálja azt, amit én csináltam. (*Nevet.*) Csak kevesebbért.

KELEMEN: Persze, kevesebbért. Hiszen ha megfizetnéd tisztességgel, miből uraskodnál? Nem igaz? .

BOLDIZSÁR: Déva várából kifutja.

MÁTÉ: Ki. A ház is kifutja, a házasság is. Mert rossz ez az egyedüllét már. Csak hát várt az ember, ne menjen úgy bele a házasságba... szegénységre, egyszobára... Legyen az ember a maga ura. Hát most az lettem, vagy az leszek holnapra. Megérte no, bár sokszor tört a nyavalya, mikor éjszakánként omlott a fal.

Aztán mikor az asszonyt falaztuk... néhány rossz éjszakám volt utána. (Elhallgat.)

BOLDIZSÁR: Futkosott a hátadon a hideg, valld be!

KELEMEN: Futkosott, de megérte, ugye Máté. Kicsi ijedelem, nagy jutalom. Nem szégyen ez, Máté.

MÁTÉ: Nem is mintha szégyen volna. Csak éppen mondom.

KELEMEN: Kis kockázat, nagy nyereség. Elvégre vagy megáll Déva vára, ha befalazzuk az asszonyt, vagy nem.

MÁTÉ: Hiszen attól állt meg, tudod te is. Meg tudjuk valamennyien. Attól, ha mondom. De meg lehetett volna más asszonya is, Kelemen. Az Izsáké, vagy Ambrusé... Ugye, Izsák?

IZSÁK (jön): Mi az?

KELEMEN: Azt mondja Máté, hogy lehetett volna a te feleséged is. Ha van feleséged. De hát nincs.

IZSÁK: Majd lesz. Az a szándékom, hogy mire hazamegyek, családot alapítok én is.

KELEMEN: Ejnye, de megcsaládosított benneteket ez az építkezés. De így is van ez rendjén. Az egyik megözevgyül bele, a másik megnősül.

IZSÁK: Én igen. Hisz miért él az ember? Nemcsak azért, hogy robotoljon, dolgozzon, aztán semmi látszatja. S olyan egyedül van az ember, mint az ujjam. Itt az építkezésnél is: hol ehhez jött a felesége, hol ahhoz. Csak éppen hozzám nem jött senki.

BOLDIZSÁR: Irigyelted ugye Kelelent, hogy őhöz jött?

IZSÁK: Minek beszélünk erről? Egy hónap óta hallgatunk róla, senki nem szólt egy szót sem. Hát hallgassuk már ezt az egy napot is, ami még hátravan. Szomorú lehetett neked, hogy éppen a te feleséged... de hát én nem tehettem róla. Mikor vártátok aznap reggel, hogy ki jön, hát én ültem itt hátul, s gondolkodtam, hogy valaki majd csak megjön, valakit majd csak belerakunk a falba, aztán majd csak megépül a vár. Akkor aztán nekem is lesz majd, amiért érdemes krajcároskodni az embernek.

MÁTÉ: Hisz ilyenformán voltam én is. Hogy épüljön már meg ez a vár, aztán boldoguljunk a fizetséggel. Áldoz az ilyesmiért az ember. Hogyha nekem lett volna feleségem, hát... (Elhallgat.) Hát isten tudja, hogy mit csináltam volna. De annyi biztos, hogy az asszony támasztotta meg a falat, Kelemen.

KELEMEN: Ugye? Aztán attól nem félték, hogy most én követelem érte a jutalmamat?

MÁTÉ: Hiszen megkapod. Te is, mint a többi.

KELEMEN: Mint a többi? De én nem annyit akarok, mint a többi, hanem többet. Nem félsz, hogy két részt kérek majd? Vagy hármat? A tieteket is kérem? Hogy nektek nem volt feleségetek, ti nem kockáztattatok semmit? Ti nem járultatok hozzá, hogy felépüljön a vár. S nektek adok majd egy-egy aranyat, mint te, Máté, a sánta Balognak. Mert hát nem érdemelték annyit, mint én, ha nem követeltem tőletek annyit, mint magamtól. S akkor én miből uraskodjak, ha én is csak annyit kapok, mint ti?

MÁTÉ: Nana, hiszen nem mondod ezt te komolyan.

BOLDIZSÁR: De én meg olyan haragosnak látom Kelelent, mint aki komolyan mondja.

IZSÁK: Minek veszekedjünk olyanon, ami már megtörtént?

BOLDIZSÁR: De azt csak elismered, hogy mégis Kelemennek volt legtöbb része a dologban?

IZSÁK: Hiszen igaz, igaz, de hát ennek nincs semmi köze a pénzhez. Azt nem pénzért csináltuk, hanem becsületért. Hogyha elvállaltuk a várat, hát építsük is fel. Ha nem építjük fel, hát ugyanúgy az én szégyenem is lett volna, mint az övé. Meg ugyanúgy nem kaptunk volna egy krajcárt se, én se, ő se. Hát közös érdek volt.

MÁTÉ: Meg nem is ildomos egy asszony értékét pénzzel mérni.

BOLDIZSÁR: Nem is az asszony értékét kell pénzen lemérni, hanem a kockázatét. Én ammondó vagyok, hogy Kelemen ajánlata méltányos. Aki nagyot kockáztatott, nagyot kapjon.

IZSÁK: De hát nem így alkudtunk induláskor, hanem úgy, hogy egyenlően osztozunk.

KELEMEN: Alkudtunk? Igen, de aztán meg másként alkudtunk. Úgy, hogy kinek felesége hamarabb jön ide... (*gúnyosan.*) De ebben ti már nem vettetek részt, mert nektek nem volt feleségetek. A második alku már nem vonatkozik rátok.

IZSÁK: Hiszen attól az első még érvényes.

KELEMEN: Dehogyan érvényes. Még is mondom a dévai főbíróknak, hogy szólt a mi alkunk. S akkor majd ennek megfelelően osztja ki a jutalmat. Meg én, megmondom. S mi gondoltok, milyen jutalom lesz? Börtönbe valamennyiünket, a bért se fizetik meg a gyilkosoknak.

IZSÁK: Hisz te is odajutsz, ha elárulod.

KELEMEN: Odajutok, na és, ha odajutok? De hát miért kell nektek a jutalom? Nem elég a dicsőség? Márványtáblát tesznek majd a vár falára, beleírják mindenkinék a nevét, aki az építésben segédkezett. Ott lesz a ti nevetek is, éppen ott, ahol Annát befalaztuk. Ott lesz a ti nevetek is, ahol az enyém, csak az aranyból kaptok kevesebbet, ahogy méltányos.

MÁTÉ: Dehogyan méltányos, már hogy volna méltányos?

IZSÁK: Bánom is én a táblát.

KELEMEN: Nem bánod a táblát? Hát aki erre megy, az kétszáz év múlva is látja a neveteket a vár falán, s azt mondja: ej, derék emberek voltak, akik ezt építették.

IZSÁK: Na, azt ugyan nem mondja, mert várárok lesz körül, meg se látja a táblát.

KELEMEN: De a vár csak megmarad, s a ti híretek is megmarad.

MÁTÉ: Mit bánom én, hogy megmarad vagy nem. Nem hír kell nekem, hanem bér. Azért dolgoztam.

IZSÁK: S te is azért tetted, azért hagytad befalazni az asszonyt.

KELEMEN: Azért? Pénzért ugye. (*Gúnyosan.*) Egy marék aranyért csak érdemes az embernek elevenen befalazni a hitese társát. ...Ti ölnétek egy aranyért, ahogy készek voltatok az én asszonyomat megölni az aranyért. Még engem is megölnétek, ugye?

IZSÁK: Mit veszekedsz már?

KELEMEN (fokozódó dühvel): Csak hogy én nem vagyok ám asszony, akit úgy meg lehet fogni, befalazni. De nem ám! S a véretekent ontom, disznók, latrok! (*Felugrik.*) A véretekent ontom, hogy ne tudjatok magatoknak házat építeni, ne tudjatok asszonyt szerezni az én véremen...

BOLDIZSÁR: Csillapodj, Kelemen.

KELEMEN: Az ám, hogy minden ház, amit magatok csináltok, az én feleségemmel támasztassék. Mert ha őt nem rakjuk ide, akkor ti sem kaptok ám aranyat, akkor nem tudjátok a sánta Balogot megfizetni, hogy házat építsen nektek. S ha én nem adom a magam asszonyát, akkor nektek sem kerül asszony. Hát én pedig nem azért adtam. Nem azért, hogy ti hízzatok rajta kőverre, szedjétek hájat, eresszettek tokát, üljétek majd a tornácra unokát nézni. Nem azért adtam bizony...

MÁTÉ: Ez megháborodott.

KELEMEN: Meg, s így háborodottan kiontom mindjárt a beleteket. Ki én, hogy elmondhassák a későbbiek: Déva várát a kapzsiság, a haszonlesés építette fel ugyan, de... de nem hagytam, én, Kőműves Kelemen nem hagytam, hogy örüljenek a kapzsiság a hasznuknak. (*Bicska után nyúl a csizmaszárba.*)

BOLDIZSÁR (lefogja): Térj eszedre, no. Hiszen nem akarnak ezek egyebet, mint megélni abból, amit adtál nekik. (*Izsák és Máté kiódalognak.*) Ne akard visszaperelni, ha már adtad.

KELEMEN: Ne vegyem vissza? Hiszen nem tudom már visszavenni. Csak kiirtani tudom ezeket a hitványakat, hogy ne ők hízzanak az Anna halálán. A nyomorultak, akik pénzért hajlandók megölni az embert.

BOLDIZSÁR: Pénzért, nem pénzért — olyan mindegy annak, akit megölnék. Meghalt az, s nem lehet visszacsinálni.

KELEMEN: Nem is csinálnám vissza. Mert ne gondold, hogy megbántam. Nem bántam meg. Nem ezekért a koszosokért csináltam. Nem ezekért, hanem a várért. A műért. Mit tudjátok ti azt, hogy mi: alkotni. Mit tudjátok, akinek csak a pénz kell. Hát nesztek, én odaadom a magamét. Nekem nem kell vérdíj Annáért. Tietek az én részem is. Vegyetek rajta húst meg bort; zabáljátok tele magotokat, rúgjátok be, mint a disznók, s örüljétek, hogy ilyen disznó válhatott belőletek. Örüljétek, hogy részesei vagytok az alkotásnak, s még híztok is a zsírján. Nem is az alkotás a fontos, hanem a hízás.

BOLDIZSÁR: Ne dühöngj, Kelemen. Az dühít, hogy más nem olyan idealista, mint te? Mindenki a maga boldogságát keresi, Máté úgy, hogy házat vesz meg aszszonyt vesz — te úgy, hogy építész és igyekszel magaddal elhíttetni, hogy ez az élet legfőbb öröme. Ki így, ki úgy.

KELEMEN: Elmenj innen, mert tebeléd is belédszúrom a bicskám. Te, aki csak a hasad szeretted a nappal süttetni. Ki így, ki úgy? Ti szemetjei az emberiségnek, ti... *(Elfullad, legyint s leül.)*

BOLDIZSÁR (indulóban): Majd ha megnyugszol... *(El.)*

KELEMEN (egyedül marad a színen. Bámul maga elé a földre, ismét fölveszi az ágat, a porban kezd rajzolgatni vele. Öreg vándor jön be a túloldaltól, megáll nem messze tőle.)

ÖREG: Adj' isten, Kelemen!

KELEMEN (felpillant): Adj' isten, Mihály bácsi! Hogy került ide?

ÖREG: Hozzád jöttem. Neked lenne mondanivalóm.

KELEMEN: Hogy szánta el magát az útra? Üljön már le, ha idáig jött.

ÖREG: Köszönöm, fiam. *(Leül.)* Hogy szántam el magam az útra? Sohase haszontalanok az utak. Jár az ember, népeket lát meg szokásokat. Mindenfelé más a szokás. Egyik helyen azt hallom, hogy a lány kéri fel táncra a legényt. A másik helyen meg...

KELEMEN: Jó, jó, de mi újság otthon?

ÖREG: Újság, újság. Mindig az újságot keressük, pedig meghalljuk azt éppen idejében. Néha hamarabb is, mint kéne. Hall az ember kéréstelenül olyanokat, amiket el se hitt volna azelőtt. A szomszéd faluban megcsúszott a hegy, aztán, hogy megcsúszott, az egyik legény nekivetette a vállát, hogy megtartja egy darabig, addig legalább, míg a felesége meg a kislánya kimennek a faluból. Persze nem tudta megtartani. Hogy is tarthatná meg egy ember, mégha olyan erős is, egy hegyet.

KELEMEN: Ne példálózzék, Mihály bácsi. Arról beszéljen, mi van otthon.

ÖREG: Nálad otthon, vagy nálunk otthon? Mert hát mi jól vagyunk, az unokámnak nemrég volt a lakodalma, de meghaltak mind a ketten a nászéjszakán. Azt mondják, a nagy szerelemtől. De mondják azt is, hogy beléndeket etetett velük a haragosuk a lagzin. Merre mi a szokás. Hallom, itt meg asszonyokkal támasztják a falat, mint a szomszéd faluban a legény a hegyet támasztotta.

KELEMEN (szünet után fakón): Hazament a híre?

ÖREG: Haza.

KELEMEN: Hogy jutott haza?

ÖREG: Mit lehessen tudni, hogy jár a hír. Jön, egyszer csak ott van, mindenki suttog róla, senki se tud biztosat. Aztán már hangosan is beszélnek róla, aztán meg egyebet se beszélnek, csak ezt. Akkor már biztosan tudják.

KELEMEN: Hogy volt?

ÖREG: Először csak a kisfiad álmodott mindig az anyjával. Rosszat álmodott mindig. Csupa izzadság volt reggelre. Kiverte megint a láb, hogy elment az anyja — lázalmában is beszélt folyton, hogy az anyját szorítja a kőfal. Csak csóváltuk a fejünket az ágyánál. Mert micsoda ostoba beszéd ez.

KELEMEN: Ezt mondta?

ÖREG: Ezt, de nem soká.

KELEMEN: Hogy nem soká?

ÖREG: Mert meghalt egy hét múlva. Egy hétre rá, hogy az asszony elindult. Kár volt neki otthagyni a gyereket... De hát az asszonynak mehetnékje volt. Eljött.

KELEMEN: El. Tudja, mi lett vele?

ÖREG: Tudom. Csúnya halál. S csúnyább, hogy a gyereket se láthatta. Úgy halt meg a gyerek, azt hitte, rossz anyja van. Betegen hagyja otthon. De ezt mondta az egész falu. Hogy az utazás fontosabb volt neki, mint a gyerek.

KELEMEN: Fontosabb volt. Elég baj. (Szünet.) Most mit mond a falu?

ÖREG: Nem mond most már semmit. Bezárták a kaputokat, messze elkerüli a házad táját, aki arra jár.

KELEMEN: És anyám?

ÖREG: Kiátkozott.

KELEMEN: És most?

ÖREG: Mit akarsz még? Kíváncsi vagy, hogy szidott a falud? Félsz, hogy megköveznek, ha hazamegy?

KELEMEN: Nem félek.

ÖREG: Pedig félhetsz. Mert azt teszik. Ha beteszed a lábad, agyonvernek.

KELEMEN: Mi közük hozzá. Az én dolgom.

ÖREG: Nem azt mondják. A pap már koprédikált a templomban. Kétszer is.

KELEMEN: Mit bánom én.

ÖREG: Azt mondják, paráznaságból tetted. Meg pénzért. Aranyért. S hogy más asszonyt szerezz. Ezért halasztottad meg a kisfiadat is. Már azt is neked róják fel. Hogy elcsaltad az anyját megölni. A beteg gyerek mellől.

KELEMEN: Ostobák, barmok. Hogy mért tettem? Jöjjenek el ide, nézzék meg Dévát! Ez az én művem. Ezért tettem. Századok múlva is áll. Mit számít emellett, hogy egy ember boldog vagy boldogtalan. Hogy egy ember él-e, hal-e? de hát nem értik, úgysem értik. Ezek se értik itt, a többiek, akikkel együtt raktam a falat, együtt raktuk bele az asszonyt. Nem értik — ők pénzért csinálták. Ha az ő feleségükre jön ki a sor, hát... hát nem tudom, mit csináltak volna. Megölik a pénzért. Boldizsár azt mondja az előbb, hogy mindegy a halottnak, miért ölték meg. A halottnak mindegy, az asszonynak mindegy ott a falban. De az élőknek nem mindegy. Az élők áldozatából meg a lelkéből emelkedik nagyra az ember műve. Hiszen azért vagyunk emberek, hogy maradandó nyomát hagyjuk ennek. Miért élnének különben? De hát nem értik, senki se érti?! Beszéltek, ordítottak, kiabáltak: az életüket odaadják a várért. De úgy dolgoztak rajta egy hónapig, hogy dőlt mindig össze. Csak hallgattam és azt figyeltem, mit adnak tulajdonképpen oda? Még a lelküket se adták bele a munkába. S most a pénznek örülnek, a pénznek, amit én szereztem meg a számukra. Nekem kellett beleárvalni, egyedül maradni, számkivetettnek lenni. Hogy ők ne legyenek számkivetettek, árvák, ne legyenek nyomorultak, hogy meghízzanak, házat építsenek, házasodjanak... Más asszonyt vegyenek el az én asszonyom díja fejében. De hát mit bánom én, mit csinálnak. Nem értük csináltam, csak éppen itt voltak, hát hasznuk lett belőle. Legyen... legyen... Csak éppen nézni nem tudtam már az előbb. De a vár áll. Látja!

ÖREG: Látom. Drága vár.

KELEMEN: Itt áll száz év múlva is, s nem felejtik el az emberek, hogy Kómúves Kelemenné van a falba rakva. Keresztet vetnek, ha elmennek mellette.

ÖREG: Szép vár. Jó vár.

KELEMEN: Szép? Jó vár? Ennyi magának az egész? Másnak meg ennyi se. De nekem! Én állítottam meg a falat, nem az asszony, meg nem a többiek. Hitet én adtam bele. Tizenegy emberbe, hetekig. Hitet, hogy megszabadít a varázslattól az asszony befalazása, hogy megtartja a falat. Látja, abba a részbe van befalazva... Ott ni... Tartja a falat, hogy századok múlva is dicsőítse a vár az emberi kéz munkáját.

ÖREG: Hiszen dicsőíti azt sok vár. S egy se ingyen. Kellett mindegyikhez az áldozat. S építettek már nehezebben is várat: magas szikla tetejére. Jobbágyok hordták

fel a követ, meszet. Meghaltak abba mások is, nemcsak a te feleséged. Meghalt a jobbágy, akit agyonvágott a kő, mikor fejtette. Rágurult, megnyomta, fel se kelt többet. Volt olyan, akire ráomlott a bánya. Egyik-másik a hegyről zuhant le cipelés közben, mikor már nagyon elfáradt. Aztán leestek a kőművesek is a bástyáról, szétlapultak a mélyben. Egy Miatyánkot mondtak a lelkiüdvükért, aztán senki se veszi őket számon, senki se keresi őket. Koldulni megy az asszony meg a gyerek. Aki meghal, az nem gondol arra, hogy az emberi kéz dicsőségét hirdeti majd a munkája. Meg kell azért mindig adni az árat, hát csak nyugodj meg, Kelemen.

KELEMEN: Hiszen nyugodt vagyok én, csak ne jutna mindig eszembe, hogy ilyen koszosak, ilyen hitványak... mindenki... Hogy méltatlanok örülnek majd annak, amit én a saját testemből kiszakítva csináltam.

ÖREG: Bizony, bizony. Sokat ér egy ilyen vár. Sok pénzbe került, de megérte annak, aki építtette.

KELEMEN: Hát maga is pénzről beszél?

ÖREG: Csak azt mondom, megérte neki.

KELEMEN: Maga is pénzzel méri az értéket?

ÖREG: Nem én mérem, fiam, hanem aki építtette. Annak megérte. Mert vámot szed majd az erre haladó utasoktól. Nem lehet ingyen átmenni a parasztoknak, ha lisztet akarnak erre vinni az úton. Megszerzi ez a vár az árat hamarosan, amibe került eddig, meg amibe ezután kerül még. Mert nincs ez még készen. Sok munka kell még a csinosításhoz. Palotát is építenek benne, nemcsak a puszta falak lesznek. Szőnyeget hoznak a palotába, aztán csillámokkal rakják ki az ablakot. Jól élnek majd, akik benne élnek.

KELEMEN: Mit érdekel engem, hogy kik élnek benne.

ÖREG: Csak úgy mondom. Hogy nemcsak a jövőt szolgálja ez a vár, szolgálja a jelent is. Azokat, akik benn vannak. Akik meg kívül vannak, szeretnék elfoglalni. Lehet, hogy el is foglalják. Megölnek még ezért egypár embert, nem a te feleséged volt az egyetlen, ne gondold, Kelemen.

KELEMEN: De hát miért mondja mindezt nekem? Azt akarja megmutatni, hogy haszontalan volt a munkám? Hogy kár volt felépíteni ezt a várat?

ÖREG: Nem mondom én. Az a mesterséged, hogy építs. Csak én azt mondom, kár ezért embernek meghalni. Szegény Annád ott a falban, évszázadok múlva is — majd mikor nem is tudja már a vár ura, hogy egy asszonyt azért falaztak be elevenen, hogy ő jó sok vámot szedhessen az itt szekerező panasztoktól.

KELEMEN: Mihály bácsi, idefigyeljen! Nekem már senkim sincs a világon ezen a váron kívül. Befalaztam a feleségem, meghalt a gyerekeim, megtagadott az anyám, kitagadott a falum, kiprédikált a pap. Hát ne akarja elvenni tőlem ezt is, amim van...

ÖREG: Van? Neked? Egy hét múlva be se eresztenek a kapun. Nem a tied. Meg ha jól értettem, nem is a vár kell neked, hanem az, hogy építhess. A munka maga.

KELEMEN: A mű, nem a munka. A munka keserves, a munka szenvedés, míg a követ rakja az ember, belefájdul a dereka: a műre gondol. Ami megéri az áldozatot. Mert nincs áldozat nélkül eredmény, nem kap az ember ingyen semmit, de nem is kellene. Még a születésünkért is az anyánk kínja a fizetség.

ÖREG: Igen, de az anyánk a saját fia születését kínlódja legalább, nem a földesúrét.

KELEMEN: Minek beszél? Minek mondja meg? Miért bánt? Hát nem hiszi el... hát nem hiszi el, hogy nekem megérte?

(Bejönnek mind a kőművesek.)

BOLDIZSÁR: Kezdődik az ünnepség, Kelemen. Induljunk.

(V é g e)

Sarkadi Kőműves Kelemenje

Sarkadi Imre művei belefértek két kötetbe. Életműve azonban ennél jóval több — s nemcsak a folyóiratokban, napilapokban megjelent s e két kötetből hiányzó cikkek és elbeszélések miatt. Hanem mert egy sublótífiókra való olyan Sarkadi-kézirat van még, amit eddig ugyan láttak néhányan, elő is került közülük egyik-másik, színpadon, rádióban, de még mindig nem az egész. Ezt a fiókot nyitotta ki kérésemre Sarkadi Imréné, s négy drámatörédeket találtam benne, melyet nem tudtam többé a fiókba visszatenni. Megfogott az írások szépsége, gondolatainak gazdagsága, a jól ismert író ismerősen új oldala, az ismétlődő részek, félbemaradt variánsok izgalmas, külön „drámája”, az alkotói folyamatba való bepillantás lehetősége, a felfedezés izgalma. Első gondolatom az volt, hogy e töredékeket valamelyik író kiegészítésével kell megjelentetni. De már az első lépések szerencsés fordulatot hoztak: az *egész* életmű kiadását indították meg — benne e drámákkal, mint *eredeti töredékekkel*.

Kár lett volna persze, ha e töredékek csupán irodalomtörténeti érdekességek maradnak, és a nagyközönség nem élvezheti őket. Ma a Rádió és a Televízió teremti meg a leggyorsabb kapcsolatot a közönséggel — s ők lelkesen vállalták az ismeretlen Sarkadi bemutatását. Annál is inkább, mert az alapos elemzés során kiderült, hogy a töredékek befejezetlenségükben is befejezettnek mondhatók. A téma, *ahogyan* az író megírta, *ahogyan* felveti, s *amit* elmond a megírt részletekben, a maga nemében teljes és befejezett. Csak össze kell rakni őket. Sarkadi e drámáit három-felvonásosaknak indította. De a tervezett felvonásokat nem fejezte be (s nem is mindet kezdte el), s a szerkezet koncepciója sem mindenütt egyértelmű, ha csak a kéziratban megjelölt felvonásbeosztás alapján nézzük őket. A teljes anyag birtokában azonban, az ismétlődő variánsok összeolvasztása, kiválasztása után a feladat nem a hiányzó részek *megírása* lett, hanem a mondanivalóhoz legjobban illő szerkezet megtalálása. A megírt részek így egymás mellé kerültek és nyerték el végleges formájukat, szinte a teljesség igényével. Ez a restauráló válogatás, szerkesztés azért illett jobban a töredékek jellegéhez, anyagához bármilyen átírási, kiegészítési kísérletnél, mert a *mondanivaló nem volt hiányos, töredékes*. Sőt úgy látjuk, hogy a felvetett témákról Sarkadinak pontosan *ennyi* volt a mondanivalója.

Sarkadi 1947—49 táján még csak kísérletezett a színpaddal. A görög drámák nagy hatással voltak rá, és érezhetően befolyásolták témaválasztásában. Színre először 1951-ben került, a Madách Színházban. Újabb három év telik el pályája első csúcsa, a *Szeptember* megírásáig. E befejezett drámák előtt, szinte stílusgyakorlatként keletkeztek a töredékek. Az első valószínűleg a *Lukrécia* lehetett, ezt az *Elektra* követhette, majd az érettebb, a *Hannibál*. Bizonyára a *Kőműves Kelemen* volt a sorban az utolsó. A megfogalmazás erőteljes drámaisága és filozófiai telítettsége, a mondanivaló sokszínűsége — mind erre a sorrendre enged következtetni.

E drámatörédeknek közös jellemzőjük az ironikus látásmód, az ismert szituációba helyezett, szatírával ábrázolt-átszótt jellem. Sarkadi többnyire hű eredeti-

jének cselekményéhez, vagy az ismert történelmi képhez, de jellemeit más megvilágításba helyezi. Ettől kapják e művek különleges fénytörésüket, több színű, modern mondanivalójukat, és úgy lesznek maiak, hogy nincs bennük semmiféle hamis vagy erőszakolt aktualizálás. Az ő hatására az olvasó végül már arra is hajlamos, hogy az eredetieket is az ő szemüvegén át nézze. Probléma- és világlátása meglepően új és eredeti. A klasszicizmus álarca mögé irányítja tekintetünket, olyan megejtő iróniával, humorral, jellemzéssel, hogy a régtől ismert szituációkban egyszerűen az általa sugallt tartalmat fedezzük fel.

A nyilvánosság számára Sarkadi ebben az időben elsősorban izgalmas, szociográfikus irodalmi riportok írója, aki a jelen idő legsűrűjében él és ír. Dolgozószobája az egész magyar valóság. Jellemei, történetei ott születnek a falvakban, városokban, gyárakban, földeken. Szüntelenül utazik, és amit lát, átszűrten, tudatos látással, lényegkiemeléssel, de torzítás nélkül, megírja. Együtt lélegzik az országgal, a világgal. Már készül első regénye, a *Gál János útja* megírására, a falu szocialista építésének e jelentős ábrázolására, az ember átalakulásának, a nagy fordulat társadalmi, emberi vetületének megrajzolására. Közben kétszer is a régi balladához fordul, a *Kőműves Kelemen*hez. 1947-ből való az elbeszélés. Szükszavú és tömör. Újdonsága, hogy a kőművesek, Kelemen és társai, egyénítetten állnak az olvasó előtt. Az építés, az alkotás ebben az időben országnak, irónak központi gondolata. Valamikor, egy-két év múlva, nemigen tudhatjuk, hogy pontosan mikor, újra előveszi a témát, hogy drámává formálja. Ennek kiindulása már nem annyira az eredeti ballada, mint inkább az 1947-ben írt elbeszélés. De a téma tovább alakul, átszövik a jelen tapasztalatai, a jövő felsejítő víziói, s belőle az újkor legizgalmasabb kérdése bontakozik ki: hogyan lesz a dolgozó emberből alkotó ember, hogyan áll szemben és ugyanakkor vállalva is egymás mellett az, aki csak a megélhetésért, a fizetségért robotol, és az, akinek a munka szó szerint becsület és dicsőség dolga. Az igenlés és tagadás, az építeni akarás és alkotás kínjaira, ellentmondásaira való ráismerés démonai szabadulnak el a témában — annyira, hogy minden megkezdett felvonás abbamarad, s mindnek van legalább még egy elkezdett verziója. A kéziraton sehol sincs dátum, így alig kibogozható, melyiket írta előbb, melyiket később. Inkább a stílusjegyek, a megfogalmazás pontossága, tömörítése, vagy a téma kibontása utalhatnak bizonyos sorrendre. A dráma töredékesen is jóval több és teljesebb — sőt más is —, mint a befejezett elbeszélés.

Kőműves Kelemen az alkotó ember egyik legjellegzetesebb típusa: az élete a munka. De nem a munka embert-lelket sorvasztó robotja, hanem az alkotás, a tett. Ennek gyönyörűsége és kínja. És pusztító szenvedélye. Háború, megnyerni való csata az, ami Déva váráért folyik. Kelemen fanatikus építő. Tudja, mi a maximum, s ezt követeli mindenkitől. Talán ő tudja egyedül, hogy eredményre csak e maximum árán számíthatunk. A többi csak azért épít, hogy a maximum *gyümölcse* az övé legyen — a maximális áldozat nélkül. Itt sűrűsödik a drámai konfliktus és a drámai mondanivaló. Kelemen nem hajlandó társai szintjére leszállni, ők pedig nem tudnak hozzá felemelkedni. Persze ha e képlet a drámában is ilyen egyszerű lenne, aligha volna érdemes a felfedezésre. De Sarkadinál állandó hullámzásban van az érzelmi és értelmi hovátartozásunk. Kelemen tudatvilága, filozófiája nem egyértelműen követendő, és társai magatartása, életvitele nem egyértelműen elvetendő. Mindkettőnek megvannak a rokonszenves vonásai, és ugyanakkor a bosszantóan maradi, vagy sokat követelően dogmatikus, merev színei. Kelemen tíz társa közönségesen csak ember, nem is a legjobb: lusta is, serény is, nagy távlatokban gondolkozni nem tud, de azt már felismeri, ha rendkívüli alkalommal pénzhez jut, mások fölébe emelkedhetik. A saját feleségét talán nem zárná áldozatként a vár falába, de szorgalmasan hordja a követ, amikor más hoz áldozatot az ő jólétéért. Erkölcösnek látszik, amikor a saját húsába vágó áldozathozatalról van szó, de erőszakosan követelődző, ha más az áldozat. Kelemen a „feladatért” hoz áldozatot, ők viszont megengedik, hogy értük hozzon áldozatot. Hagyják magukat megváltani — mindenképpen. Sőt, mert egyszerű emberek, úgy hiszik, joguk van a nem

egyszerű, a fölibük nőtt emberektől kapott-követelt-elvárt áldozathoz. E korban Sarkadi sokszorosán visszatérő témája az *áldozat*. Hogy kiért-miért kell áldozatot hoznunk, illetve kit-mit kell feláldoznunk. Az *Elektrában* világosan ki is mondja: mindig más valakit áldoznak fel, pedig az áldozat célja nem lehet egyéb, mint hogy békében éljünk önmagunkkal. Ártatlanok feláldozása helyett inkább mondjunk le hiúságunkról.

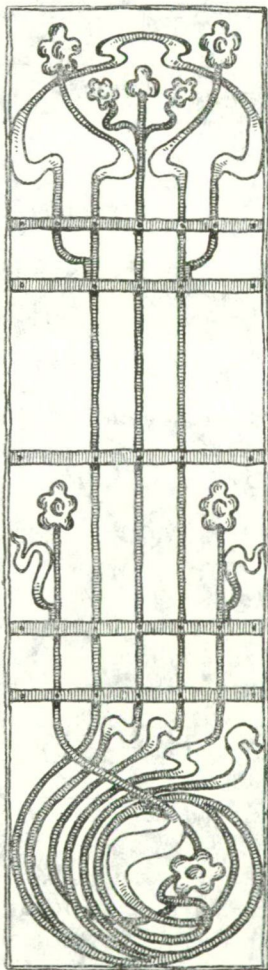
Túl közel a második világháború élménye. Ott él még az idegekben, hogy a jobbtól várjunk áldozatot. De lassan, mintha az áldozathozatal megszűnne a kiváltságosan nagyok kötelessége lenni. Mintha az új kor a közönséges, hétköznapi embert éppen avval emelné magasabb szintre, hogy megadja neki az áldozathozatalra való lehetőséget. A kor drámáiban mind ott van ez a kérdés, bár egészen más megfogalmazásban. Többnyire egyértelműen — aki vállalja a szocializmus építéséért az áldozatot, az a fejlődőképes ember. Az áldozat minden kornak visszatérő motívuma, a kérdés lényege az, mit és miért kell áldozni. Sarkadi felfedezi, hogy a mi korunkban sem a kérdésfeltevés, sem a válasz nem lehet leszűkített, egyoldalú.

Kelemen mellett a tizenegyedik kőműves, Boldizsár hordozza a konfliktus másik újszerű vonulatát. Boldizsár a mindent tagadó, a mindent látó, az okos, a cinikus, a szemlélődő — ebben a nagy katarzisban a kibic. Sarkad nem alkot hideg fejjel. Sok szeretet, megértés, elnézés, harag és indulat van benne eseményekkel, személyekkel szemben. Minden emberit meg tud érteni és ezzel a megértéssel látatja is figuráit, azok problémáit, élet-halál kérdéseit. De az is világosan kiderül nemcsak a Kőműves Kelemenből, de az e korban írt más drámatöredékéből is, hogy a kibicet nem menti fel. Boldizsár mindent tud az emberről, erényét, gyöngejét, és egyikhez sincs köze. Okosabb, mint bármelyik, elemzőbb, mint bármelyik, látja a következményeket — maga az ördög, a rontás, a kár, a pusztulás. Lelkét nem adja a munkába, mert arra magának van szüksége, erejéből is csak annyit, amennyit nagyon kell, de a bíráltnál az első. Sőt az ötletnél is, hogy valamelyikük feleségét zárják a falba — s csak később derül ki, hogy neki nincs felesége. Kőműves Kelemen ezt mondja Boldizsárnak éppen akkor, amikor Annát kell a nagy áldozatra előkészíteni: „... a szemlélődőket megilleti ugyan a kritika, de csak csendesen, magukban, s nem annak szemébe vágva, aki az élen jár.” Az ellenzék ábrázolása a szocialista irodalom egyik nehezen megoldható problémája volt. Ugyanis az ellenzéknek fontosabb volt az osztályhelyzete, mint a jelleme. Sarkadi éppen Boldizsár alakjában mutatja be, hogy a konfliktus másik pólusában ott lehet az egyik kőműves, a tizenkettő közül. A szemlélődő ellenzék, a kibic, aki mindent kritizál anélkül, hogy az építés gyötrelméből és a velejáró tévedésekből kivenné részét — ellenszenves neki. A *Lukrécia*ban ábrázolt ellenzék is kibictípus, sőt az ellenzékisége az, hogy egy volt erkölcs konzerválására törekszik. Az *Elektrában* Aigistos ez a mindent páholyból szemlélő és mások gyötrelmein jól szórakozó ellenzék, s fölbukkan ez a motívum a *Hannibál*ban is.

A *Kőműves Kelemen* filozófiáján túl az emeli a kimagasló drámák sorába, hogy írója képes volt a kőműveseket egyéníteni. Önálló törekvésük van, helyzetük és jellemük. Kelemenéhez hasonló alkat egy sincs közöttük. Kelemen ugyanis valami erősen kiemeli társai közül: ő a feladatban élete értelmét, a munkában az ember önnön megvalósíthatóságát látja, az emberré válás nagy fordulatát érzi meg. Az emberiség történetében a kiegyenesedést, a kétlábra-állást a munka teremtette meg. Az a munka, mely az emberiség nagy többségének mindmáig csak a robotot jelentette. Sarkadi Kőműves Kelemenje a munkában, a feladatban, az építésben, az alkotásban az emberré válás második nagy fordulatát írja meg. A szülés, az átváltozás, az alakulás kínjával és alakjával együtt. Kelemen a dráma végén fölteszi a legaktuálisabb kérdést: érdemes-e, ezért az emberiségért érdemes-e áldozatot hozni? Illetve ezt az áldozatot nem magáért hozza-e mindenki, attól függően, hogy mit tart élete értelmének, céljának? A drámai kérdésfeltevés izgalmasan új —

ma is! A kérdést ma is feltesszük, sőt tapasztalatok alapján több oldalról is, de árnyaltabban, mint Sarkadi, ma sem. Az ő válasza elkerüli a hangzatos és leegyszerűsített magyarázatot. Hőse a katarzis után sem tud munka és alkotás nélkül élni — s ebben nő Kelemen végül is a többi fölé. „Az élet célja a küzdés maga” — fogalmazta meg Madách. Sarkadi a madáchi választ teljesíti ki a *Kőműves Kelemenben*.

SIKLÓS OLGA

L A T O R L Á S Z L O

Az áthevült bádogtető alatt

*A csönd, a hang, a láz, a félelem
helyet cserél egymással szakadatlan,
okádja csak konokul jeltelen
teremtményeit itt valami katlan,
egyszerre van s együtt minden jelen,
egymásba habzik mélyben és magasban,
és nevet-formát keres, hogy kiváljon,
s erőt vegyen az egyhangú halálon.*

*A padláson most borzas-toll-meleg,
langyos tojás sárgája és fehérje,
sötétedik a hályogos kerek
kocsonyában a szik tűhegynyi vére,
itt eltikkadt galambok költenek,
az élet visszatódul önszivére,
hogy vörössel derengő feketében:
megtestesüljön forró anyaméhben.*

*S a magvak: a viaszos tarkabab
gödrében halvány heg, s ott belegyűrve
a vékony csíra pontosan tapad
a foszforos-meszes nyirkos sűrűbe,
kövér búza, szálbordás héjú zab,
vörös zománc cirokmag, gömbölyűre
hízott borsó, kölesgyöngy, hóka lencse
kész, hogy külön törvényét megjelentse.
Az áthevült bádogtető alatt
már kásásodva lüktető homályban
megpörkölődött tollszag, trágyaszag,
bádogsebek lobos sajjása, nyár van,
ragadozómadár-csőr pillanat,
egy körkörös szem monomániája,
horgas figyelme tör lesz majd, s a tiszta
hártyát fekete sebbel meghasítja.*

Asszonypanasz

*Hiszen mi egymást mégis hogy lehet
nincs szeme-szája csak a gyűlölet
nincs combom-farom fogni keze csak
az oktalan meggyűlő indulat
csak a szederjes nincs-mit-mondani
csak kiökrendett gané-szavai*

*De hiszen mi egymással napra nap
ízét szagát ízemet szagomat
hisz egymásban száj száját kéz kezét
és mindörökre és mégsem lehet*

*Hisz egymással mi egy-test egy-gyönyör
álmaim forgó üregeiből
eszméletem színéig felsajog
ha még lehetne valahogy sehogy
hiszen a szó a csend mindennapok
kögörgeléke csontházon kopog*

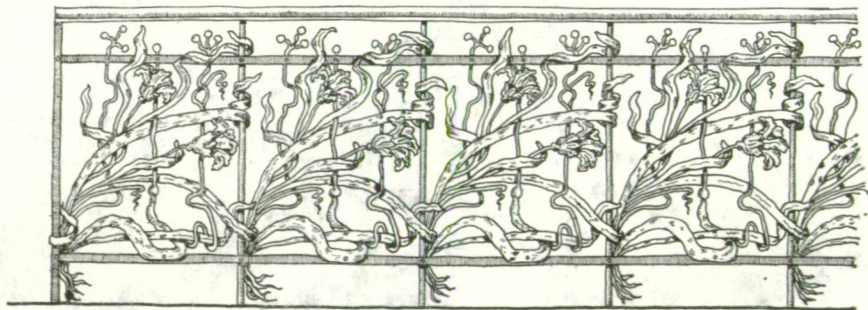
*Hiszen mi egymást zsákutcába fut
a salétromos omló alagút
csak rothadó szemét csak matt kova
mészkösmör sehonnan sehova
ha a feszültség valahol kicsap
gyújtózsinórsistergés-pillanat*

*Hiszen mi egymást villog mint a kés
dült járatokban mézhéjrecsegés*

A teremtés

*... majd felbúgnak az érdes sziklatorkok,
barbár tülkök egy ősvilági táj
forró sivatagában,
hol semmi sincs, fukar nyomai csak
egy magvaiba menekült világnak:
egy réz bokor vagy egy maroknyi száraz
fémforgácsfű, s talán valami élő:
vedlett madár, valószínűtlen állat
mészfehér ürüléke, fészke,
s valami moraj, tenger vagy folyam*

túl a kopár gerincen —
megzendülnek az érdes sziklakürtök,
az embertelen kékkal és ezüsttel
csillámló vagy vasszürke szirtek
barlangjaiban forrására gyűl
a szűkös lázas élet —
és hirtelen
valami izgalom
villámlik át a földön, és a menny
feszes selyemből örvénylő lilába
bolydul, s egy óriás verejtékgyöngyös arc,
a vágy világos önkívületében,
gyámoltalan prédául odavetve
a mély tántorgó rengéseinek:
a pázás jegyeivel bélyeges Szűz,
Isten nőstény Báránya, üdvözítő
felkentje, aki megfeszítették
a Koponyák Hegyén, s feltámad értünk
a tüzelő, homályló
szemben a telhetetlen ordas éhhel:
végtagjainak görcse-lankadása,
a szakadozott zihálás csecsétől
a horpadó, feltorladó hasig,
a remegés a nyakszirt tollpihés
teknőjétől a csigolyákon át
a tompor tündöklő iker-hegyéig,
a ragadozó vadállatszagot
párolgó test sötét bozótja közt
az öl bársony falán-redőin át-
ütő harmat mohó kínálkozása,
a száj, a kéz, a hónalj és a combok
nyílása-zárulása,
mert egész lénye kész, hogy befogadja
a jövevényt
egy örökké érvényes pillanatra.

Epitáfium

*Villám ragyog teli pohár
vizet csukott szemembe tündököltet
szélhőmpölygés arcon cirókál
de tudom elföd majd a sár
ha magamra húzom a földet
rigó kiált fölöttem: Voltál!*

*Ködmosta messzi majorok
Pest Lutetia kövei felednek
végsőt bukfencezván a hinta
vérem lányokban zsiborog
megőriznek valamely versek
míg fénybe nem fullad a tinta*

SIMAI MIHÁLY

Visszaforgatások

1

*Kék pulóverem színét veszi
levedli fázó testemet
göndörödik nyíratlan birkán
zöld cábár kisbárányon*

*milyen mezőt hordtam
milyen füvet
milyen vízzé szivárgott vasakat
zörgettem én*

*aj mennyi
halál kellene hozzád — az enyém is! —
EGYEDÜL LENNI*

2

*s a lángszárnyú repülőgépen
elapadnak a lángok
füst foszlik*

szikrátlanul

suhog tovább
a pilóta kihull a navigátor
kiszáll a betonon
visszahátrálnak a laktanyába
s kihátrálnak a laktanyából
nátrafelé
belépnek a jajongva nyíló ajtón
fiukat megcsókolják
asszonyukat csókolják
vele hálnak
mint annyiszor képzeletben
képzeletben

3

hátráló biciklivel
berobbanok a kapun
anyám tornáca elé

s bizony az a koporsó visszalődul
a sírból szálkás föld repül
koszorústul

áldott csípőjén hátán a sebek
mintha sohasem lettek volna
megölelem testébe hegedek
szülessen újjá
s engem szüljön újra

4

fönn a belövés csillagok
vissza az űrbe
egy repesz
akárha kőműveskanál volna
a faldarabot maltert helyére-
csapintja visszarobbanóban

5

mintha sohasem ettem volna
csikorgó fogaim közül
a csonkig-harapott alma
egyszerre visszagömbölyül

az építettem ház
téglánként visszaugrik
kezembe
már csak a gödrök
s aztán a visszahulló hantok
amint dübögve fölemelnek

bizony mondom
még semmi sincs kész
csak a kezdet
a KEZDET

6

kezemben egy rég eldobott
labdával rég-ronggyá-szakadt
bőrömben kölyökkopaszon
csimpaszkodva két hársfa közt

egy lóduló villamoson

7

ez a pillanat — testem
szemközt a géppuskával
visszapattannak csöbe
a golyók
visszaverődök

hegyükről

karjaidba

8

gyilkos visszavillantja kését
mellkas vérrózsa
nélkül be-
zárul

a rózsató szív
visszasimul dobogni

két párhuzamos alak két
emberi lény
ismét

megáldva a szeretet a béke a közöny
a lét lehetőségeivel

9

s képzeld csak el hogy ez a bomba
szétterpedt szilánkszárnycsúcsait
az örült légtérben visszavonja

képzeld csak el hogy visszavág
ököl az égre
vijjadozva

UTASSY JÓZSEF

Arthur árvái

*Hallod-e zúgni a nyílhegy A
zivatarát az Ú völgyében?*

*Angyali kancát az É elé,
s hajrá, e néhai faekével
birizgáld, vénítsd meg, zokogtasd
az érzékeny öblök kis ó-ját!*

*Eleget éltünk ahhoz, hogy oktass,
tudjuk, amit egy hadihajó lát.*

*Taszítsd a tenger tornyait szét,
Istenét kutasd, meredek I-jét,
s ha térde tündökletére fölvelt:
Ú-sd az Ó-ért! vagy csillagára,*

*verj a holdbéli lány farára,
s kerüld meg hetvenhétyszer a Földet.*

CSIKI LÁSZLÓ

Megközelítés

I

*Nem betelve testi bűneimmel s nem csömörrel,
nem is a józanult ész szavára, csak békétlenül,
csak éppen magamért hadba: én megkeresem azt a tájat,
hol a folyó érkezni indul, sás lesz koronám, nád a jogaram.*

*Köröz a madár, köröz a hal, magát követi, keresi minden —
a madár tükörképe hal: egyik halála van a másik életében.
Fogynak a világ dolgai egyre, életét növelik a maradéknak.
Csak az ész tölti be minden hiányzó helyén az űrt,
csak a kacagás visszhangzik a tetőtlen oszlopok között.
Lesz egy halam és egy madaram a megszámlálhatatlanok közül:
jóllakni fordított csoda, s én magam — széledő, elfogyó tömeg,
maradék.*

II

Csak a testem akarom tudni, hogy hatvankét mérhető kilóból
mennyi a tudat, mennyi a szerelem kolonca.
Mert eljőhet a Vak Ember a harminc ezüsttel,
testem súlyát elhozza aranyban, egy tál lencsét és a délibábót.
Es minden egyenlő, minden ugyanaz.
Mégmértetik minden élő egy deszkaszálon.
Én a testemet akarom tudni, amit a mindenre elcserélek:
egyedül, szerelem nélkül és tudattalan.

Én a születésemet keresném a születésen innen.
A fű nő és gondolkodni kezd a fáról.
Kilomboz a fa sok levéllel, s megtudja a földet.
A csupasz csiga húsában a szerelemre és a halátra
elkészült már számomra minden.
Egyszer tudni fogom majd, mekkora az út
a kő és az öntudat között, mennyivel magasabb
az eszmélet, mint a madár repülése.
Egyszer majd megtudom: mikor kő és madár leszek újra.

III

Azt mondom: föld — és nem érted.
Azt mondom: víz — a szomjadat tudod.
Azt mondom: levegőég — s csak el akarsz repülni.
Azt mondom: hús — és ételedre, szerelmedre emlékezel.
Hiába beszélék már a fűről, fáról, virágról,
szaru és csont és velő téged csak éltet, nem él.

Én nem a mérhető földről akarok beszélni, mikor a földről beszélék,
nem a földmérő történelemről, s nem a határokat mondom,
mikor a vizeket mondom, nem sóhajod, imád helye nekem az ég,
s nem barmaid, ebéded, piperéd jut az eszembe,
én a halakat, vadakat, a fákat s a földet
nem akarom semmihez hasonlítani, én kivonulok a szavakból.

A szavak hálójába fogtad a halat, a nyulat, a madarat, és elvesznek.
A szó gyepű, a nyelv úszó sziget —
milyen magányos vagy a szavaidban.
Mert a „földben” nincs föld, a madár kiszáll a fogalomból.
Én kivonom szavaim seregét a földről, felszabadítom a köveket.
Én megöregszem.
Csak a szemem van és fülem, csak testem van, ülök és emészték.
Csak szemem gondja, csak fülem gondja, csak testem gondja van.
Eloldom magam a többi magánytól. Úgy leszek,
mint két szó közötti úrben az igazi értelem, melyre nincs szavunk.

IV

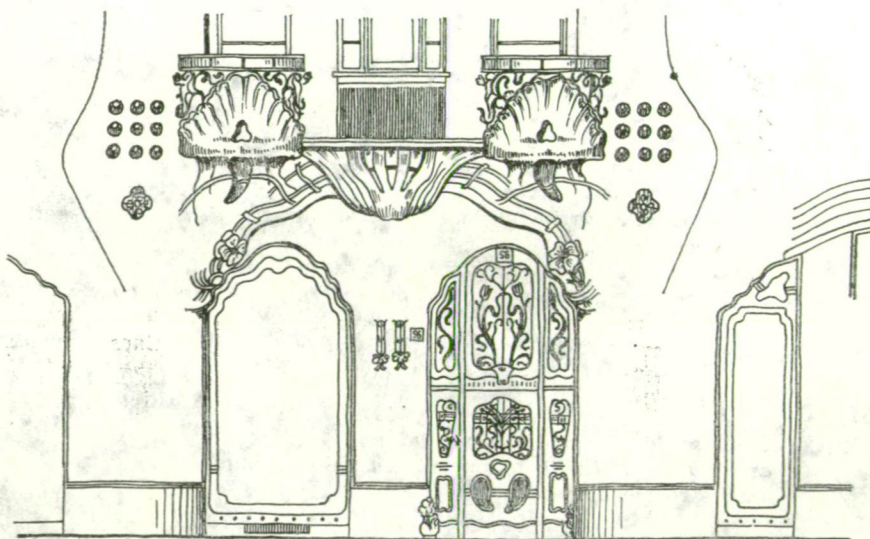
Csak annyit látok, amennyit tudtam,
amit tudtam, elválík tőlem, mint a szó a számtól,
csak eszemre bizonyosság a táj.

Ha el tudtátok képzelni egyszer a jövődöt, mint hússal teli boltot:
Hússal Teli Boltnak tudjátok már ezentúl.

Nem a hasonlóság, a közösülés, de az azonosság vágya vezérli az élet,
ítéli egyetlen testre, s porlasztja a követ: magát magyarázni.
Az eszme is csak úgy működik, akár a gyár: termel és emészt
— lesznek babakocsik és szeméttelpek a folyók partjain,
készül a kenyér s hozzá a fog is — éjszaka s vasárnap áll.

Szerelmem kijön a tornyos emlékből, s az emlék összeomlik.
Szemek, lábak, gyermekek vesznek alatta:
a porcelánok, a kötötük és az ablakok.
Keverednek a kuncsaftok a próbababákkal, és mindegy nekik.
Vasárnappá lesz minden, a foncsor lefoszlik,
s a falat, a vázát, a gipszalmákat látod, mikor magadat látod.

Egyszerre múlsz el összes városaiddal, szavaiddal és sőreiddel —
nincs ennél nagyobb szabadság a földön, miként a földben, benned.
Leülededik a táj is a madaraival, tisztul az értelem.

HUSZÁR SÁNDOR

Kinek hajnalodik?

- Alászolgája, Uram.
— Kuss!
— Pardon...
— Meg van örülve? Bújjon be és hallgasson.
— Hová megy ez a vonat?
— Bújjon be, nem érti?
— Északnak vagy délnek?
— Nem tudom.
— Meg kell tudakolnom...
— Csak az kell magának, rögtön fejbe verem ezzel a bottal! Rám akarja hozni a fékezőt? Hogy zavarjon el? Vagy felugrik vagy eltűnik.
— Hát a felugrás némi nehézségbe fog ütközni.
— Van magának esze? Adja ide a kezét... Kapaszkodjon, az úristenit. Úgy... Na még egy kicsit... Most pedig bújjon oda be a sarokba. Be, be, jó mélyen a szalma alá. Kicsit lópisiszaga van, de nem lehetünk finnyásak... Szerencsére itt jó az akusztika, és minden kicsi nesz messziről idehallik. Ha nem idefigyeljen, volna egy diszkrét kérdésem: van magának egy csepp esze?
— Mért kérdi ezt uraságod?
— Ordít magáról, hogy szökésben van, s akkor épp udvariasságra van szüksége.
— Elnézést, nem szökve távozom, legfennebb a feltűnést kerülöm.
— A feltűnést... Jó! Maga marha jókat mond, hallja. A feltűnést kerüli. És még mit? Mit még? Bizonyára interjút sem ad. A gróf úr a világnak nincs itthon...
— Nem értem uraságod ellenérzését.
— Mi a fészkes fenét nem ért? Hullára van verve, halálosan éhes és elgyötört, és akkor játssza nekem a finom társasági urat.
— Nem játszom én, kérem... Azt hiszem, semmit sem többé.
— Áhá! Találtam. Valami a mondatomban szíven találta... De különben nem érdekel az egész. Csak a hülye viselkedése héklizett fel. Uraságod meg, hogy is mondta? Feltűnést! Nahát az óriási volt, hogy maga kerüli a feltűnést. Ha nem vagyok indiszkrét: milyen szakmában tetszik sántikálni.
— Hagyjuk kérem. Maga mondta, hogy üdvösebb hallgatni.
— Nem, nem! Csak semmi mellébeszélés! Elő a névjegyet, különben durva leszek. Amilyen jó tanuló, képes lesz feladni, mert betöröt sejt bennem, és kötelességének fogja érezni, hogy megmentse tőlem a társadalmat.
— Nem vagyok én afféle, tisztelt úr.
— Ne tisztelt urazzon! Legyen szíves! Az isten fáját magának. Nézze meg az ember, még magamra csődítem a katonákat. De annyira ki tud hozni a

sodromból ez a hülyén jóságos úri modora, hogy egészen elvesztem a fejem. Mondja, tisztelt úr, mert odaszólok... Különben is hátha valami disznóságot művelt, és keresi a rendőrség. Mert becsületesemre, átmennék egy másik vonatba, ha nem félnék, hogy észrevesznek... Szóval?

— Nincs bajom a rendőrséggel. Nem csináltam semmi disznóságot.

— Jó, és mit csinált? Mert valamit csinált. Mi a foglalkozása? Árulja már el, gróf úr, mit hülyéskedik?!

— Bohóc vagyok... Illetve csak voltam.

— Bo... És leesett? Vagy mitől néz ki ilyen randán?

— Nem, kérem, másról van szó, de azt hiszem, uraságodat ez nem érdekelheti. Nem olyan természetű... Különben papírom van, szabályos, utazhatom.

— S akkor mi a frászért nem megy pullmankocsin?

— Mert ahol a papírt adták, elfelejtettek pénzt is adni.

— Milyen titokzatos, egyem a lelkét.

— Mitől lennék bizalmas, tisztelt uram.

— Már megint tisztelt úr. Ide figyeljen, gróf úr... Na hál' istennek elindultunk. Esküszöm, még mondott volna egy nagyot, s olyant ordítok, hogy az egész állomás összeszalad... Prima... Isteni. Gör, gör kicsi vonat, csak meg ne állj reggelig. A bohóc úr majd szórakoztat. Tényleg: mondjon valami vicceset.

— Most nem hinném, hogy szolgálatára tudnék lenni...

— Nem mondom, hogy táncoljon, mondjon egy viccet.

— Ön teljességgel hibásan értelmezi a mi művészetünket.

— Hibásan, mi? Hát ezt gondolhattam volna. Aztán miért hibásan, ha nem vagyok indiszkrét.

— Hogy magyarázzam meg? A bohóc... legalábbis a jó bohóc abban különbözik a nézőtérén helyet foglaló embertársától, hogy komolyabb nála.

— És attól röhögnek rajta, hogy komoly?

— Igen, kérem.

— Maga hülyít engem.

— Én uraságodat nem akarom... Elnézést az uraságodért, de hogy szó-lítsam másként?

— Szólítson, ahogy akar. Most már látom, hogy mindent fordítva kell értenem. A csavargó neki uraság, a bohóc az neki a világ legkomolyabb embere. Tudja, hogy hívják ezt a lélektanban?

— Lélektan? Ön tudja?... Ön olvasott?

— Miért, egy kasszafúrónak nem kell? Az is kell értsen a lélektanhoz.

— Nem, nem, uraságod nem kasszafúró.

— Mert manapság nem érdemes pénzt lopni, áttértem a természeti kincsekre. Tegnap este például loptam egy kalap szilvát.

— Tiszteljen meg azzal, hogy bemutatkozik.

— Ez a rokokó stílusa fog megölni!... Szökött katona. Megfelel? Na! A bemutatkozás megtörtént, az úri társalgás folytatódhat. Ön következik, grófom. Magyarázza el, hogy a bohóc egy világgal meghasonlott génius, kinek — ahogy az én nyomorultul elpusztult barátom mondogatta — foltos nadrágja alatt érzékeny szív dobog.

— Kérem, kérem ebben mégiscsak van valami.

— De hiszen ezt megírta a század elején egy Wasserman nevezetű egyén nagyon meghatóan, sőt túlságosan is meghatóan. Nem ismeri? Amikor a pali elmegy a lélekgyógyászhoz? — Uram, Önnek súlyos meghasonlása van — mondta az orvos a páciensnek. — Kapcsolódjon ki, járjon társaságba, menjen el például a cirkuszba, ott van egy olyan kiváló bohóc, hogy garantálok két óra röhögést... Mire a beteg: Köszönöm, az a bohóc én vagyok...

— Csoda szép...

— Szép a fenét! Meg akarnak hatni! Nem látja?! Mondok én magának valamit: ha ennek a marhaságnak egyszer vége lesz, s nem kötnek fel mindkettőnk az első állomáson, akkor nagyon újra kell kezdeni az életet. Annyira, hogy ki kell lúgoznunk az agyunkból a régi fogalmakat is. Még inkább azt, ami ráarakódott.

— Hát az nálam némi nehézségbe fog ütközni... Mármint az újrakezdés.

— Mit csinált maga?

— Csinálni semmit nem csináltam. A hivatásomat teljesítettem.

— S az magánál mit jelent?

— Hogy mondjam? Ön intelligens ember...

— Ne apelláljon az intelligenciámra, ha van egy mód rá! Köpök a világ intelligenciájára, amelyik ilyen nagy apparátussal teszi tönkre az emberek életét. A vadságomban bízom, uram! Abban, hogy képes vagyok pusztá kézzel megfojtani egy fékezőt, ha ránk bukkan, s gyanús, hogy veszélybe sodor. Ebbe bízom, jobban jár. Az úristenit az intelligenciájának. A pápua szent ember, mert az csak megeszi a misszionáriust. A marhát, aki nem ül otthon. De nem öli le a felesleget...

— Tökéletesen értem Önt.

— Furcsa. Én magamat nem értem.

— Értem, és Ön mellett állok.

— Az prima, legalább megmondja, hogy így kettesben hol állunk.

— A szenvedő ember mellett, uram.

— Ja? Átvitt értelemben.

— Konkrétan. Látja, ezért vertek meg a csendőrök.

— Hogy mellettem állt?

— Átvitt értelemben.

— Kancsi leszek a sok keresztbeadott választól. Mondja el, miért verték meg, s el van intézve.

— Hát... Hol is kezdjem.

— Ahol akarja. Időnk van. Remélem.

— Tetszik tudni. Én mindig magamat adtam. Furcsa, de így van. Nekem csak az olyan számok mentek, amelyekben megtaláltam önmagamat. A hiszékenyt játsztam legtöbbször. Meg a hülyén becsületeset. Meg a becsapottat. Tudja, milyen sikerem volt, mikor igazi könnyeket sírtam? A ponyva hasadt el a röhögéstől. És nem azért, mert az emberek durvák. Mert valahol ezek az én elesett figuráim nevetséges emberek voltak. Legalábbis nevetést kiváltó emberek. Röhögtek az esetlenségeimen, pedig lényegében magukon röhögtek. A saját esetlenségeiken. És ez így volt rendjén. Mélyen meg vagyok győződve, hogy segítettem nekik. Akár úgy, hogy segítettem megszabadulniuk saját szamárságaiktól, akár úgy, hogy szereztem nekik egy gondtalan délutánt, estét. Aztán jött a háború...

— És mondott valamit...

— Igen.

— Tehát mást segített, hogy megszabaduljon a hülyeségétől, saját maga viszont hülye maradt.

— Ez így túl egyszerű.

— Az élet ilyen egyszerű: jön egy golyó, eltalálja, és kész.

— Éppen ezért.

— Éppen ezért, mi? Valaki elvárhatja magától, első osztályú bohóctól, zsonglőrtől vagy műlovartól...

— Elnézést, uram!

— Nacsak, nacsak! Lassan megjön a hangja. Hallom, már kiabálni is tud. Bravó. Ez azt jelenti, hogy megmarad.

— Elfelejtettem Önnel közölni, hogy a bohóc is ember!

— Sőt demonstrálta. Bemutatta, hogy szét lehet verni egy embert. Csak afelől nem sikerült még meggyőznie, hogy így szétveretni a seggünket, hősiesség. Félek rajta, hogy nem is fog. Én nem születtem hősnak. Én semminek sem születtem. Maga bohócnak született. Más grófnak születik. Én? Semi. Egy emmel. Harmadéves gyógyszerészhallgatóként maradtam abba, jelentem alásan. Hogy hol folytatom, nem tudom. Ha van egy kicsi lélek bennem, ott hagyom a patikusságot. Képes leszek patkánymérget adni egyszer a világnak. Ember, uram! Mind emberek vagyunk. Nagy dicsőség, nem mondom.

— Nem dicsőség. Mentség.

— Magát alaposan megmentették, nem mondom.

— Engem tönkretettek.

— Na látja, kegyes gróf: így sokkal szimpatikusabb, mint az iménti hősi pőzban. Azt hiszem, mégis megmaradok gyógyszerésznek. Csak a szenvedő ember elviselhető. Ha legalább a hasa nem fáj az embernek, minimum Julius Cézárnak képzelem magát. És a nagy cezarománoknál csak a kicsik utálatosabbak. Nekem elhiheti.

— Igen, engem tönkretettek, de attól én még ember vagyok.

— Köszönöm szépen, én ilyen áron nem kérek az emberségből. Magának adom, gróf úr, az én adagomat is.

— Én nem attól lettem ember, hogy tönkretettek.

— Nem, persze, minimálisan fordítva.

— Igenis, fordítva. Azért, mert ember voltam, azért kellett...

— Furcsa rögeszméi vannak, grófom... Azt hiszem, nem ártana aludni egyet. Jól belemelegedtem ebbe a szalmába. Úgy érzem, egy adag lótrágya van a fejem alatt. Kicsit bűdös, de majdnem olyan puha, mint egy kincstári párna.

*

— Ki vont volna felelősségre, ha nem csinállok semmit?

— Tényleg, ki vonta volna. Elalvás előtt én úgy veszem be az ilyen lelkiismereti kanyarokat, mint más az altatót.

— Senki. Lám, maga is azt mondja, hogy hülye voltam.

— Én azt. Ha magának ilyen tömören kell. De tehetem ostyába is, hogy ne legyen keserű. És akkor azt mondom, hogy: nem volt elég okos.

— Utálok az okosokat!

— Gusztus dolga.

— Nincs okosság, csak emberség van. Meg embertelenség.

— Tehát aki nem okos, az emberséges? Grófom, az efféle a cirkusznak egy modern változatában öngólnak nevezik. De különben az úgy tökéletesen indokolt: így szokott lenni. Ha más mondja, megsértődünk, ha mi valljuk be, büszkéek vagyunk. Akár arra is, hogy hülyék voltunk...

— Ön, kérem, engem állandóan zavarba hoz ezzel a választékos cinizmusával. Itt, kérem, élet-halál kérdéséről van szó...

— Szerintem mindenről van szó e két végleten kívül. Azt hiszem, itt van az Ön tévedése. Az ember vagy éljen, vagy döggöljön meg. Maga se nem élt, se nem halt meg. Legalábbis én háromévi gyógyszerészeti stúdiumom után az Ön által prezentált leleten egyiket sem ismerem fel. De hogy az, amit maga mutat, nem élet, az szinte bizonyos. Ha a bal lábát idejében levágatja és olyan foglalkozást választ, hogy a bal kezére ne legyen szüksége, mert ahogy megblikkeltem, az paralizálódott, nos akkor fog tudni... enni, feltéve, ha lesz mit. Még a cirkuszbá is eljárhat — nézőnek.

— Könyörgöm, uram! Hallgasson végig...

— Nem hallgatom! Érti? Döggöljön meg! Mit akar, maga barom? Mit akar? Húszmillió ember döglött bele abba, hogy könyörgött; hogy hallgassák meg.

Dögöljön meg, hogy vesszen ki a gyengeség! Mert a gyengeség a háborúk oka. Meg mindenféle rossznak is az az oka, hogy nem tudják eltiporni a sárkányt. Nem tudunk még hernyó korában a fejére lépni, hanem hagyjuk, hogy nőjön, és időnként könyörgünk neki, hogy hallgasson meg.

— Uram...

— A nyavalya magát törje ki!

— Maga is öngölt lött.

— Bár magát löttem volna. Ha puskám van, esküszöm, le is lőném.

— Nem hiszem, tisztelt úr. Úgysem hiszem.

— Érdekel is engem, hogy maga mit hisz.

— Pedig minden ezen fordult meg. A hitemért áldoztam fel mindent.

— Elég marha volt, mert akkor sem érdekel. Tudja, mit mond a színházi rendező a színésznek? Ezt egy öreg barátomtól tudom, aki szerintem nagy tudós volt. Egy orosz manuszról mesélt sokat, egy rendezőről. Ott a fronton. Titokban. Mondanom sem kell, hogy titokban. Hiszen az oroszok ellen harcoltunk, miközben ő éjjel... érti. Azt mondta ez a rendező a színésznek: nem érdekel, hogy mit gondol, mit érez — az érdekel, hogy mit tesz!

— Góóóóó!

— Bolond?

— Góóóóó...

— Halkabban... Állomás.

— Attól még maga belötte a második gólt.

— Vajon hol vagyunk?

— Hát nem mindegy?

— Hogy lenne mindegy? Persze magának papírja van...

— A második gólnál vagyunk, uram. Az öngólnál...

— Magának könnyű, papírral a háta mögött.

— Ajjaj! Mit mondjak? Nagyon.

— Persze ha magában volna egy kis cinkosság... De nem, magának elvei vannak. Hogy utálok... Nem is utálok, félem az ilyen alakokat. Akik külön tudják választani az elveket az élettől. Hát van nagyobb elv az életnél?...

— Jönnek...

...

...

— Elmentek.

— Ezt megúsztuk... Azaz megúsztam, mert magának papírja van...

— Magának viszont cinizmusa. Képes lett volna magát fasisztának kiáltani, csak futni hagyják... És még élvezte volna a helyzetet.

— Tudja mit? Lehet, hogy megtettem volna. Miért ne? Mindjárt vége a háborúnak, és eddig csak engem vezettek félre. Én soha senkit. És különben is van egy káros szenvedélyem: az ilyen ködös őszi éjszakákat úgy szeretem végigélvezni, hogy én vagyok benn a meleg szobában, teszem azt pizsamában, papucsban, talpig újságban, és a köd meg az éjszaka, meg minden odakint van. Ez a mostani életközelség nekem kicsit naturalista. És az sem ártana, ha valami kiutat látnék... Nemcsak ebből a vagonból, hanem így tovább az életünket hordozó többi vagonokból. Valami célt, célocskát... Ez milyen stílus-irányzat, nem tudja?

— Nem.

— Milyen művész, ha ezt se tudja? A duplaszaltóból nem nagyon fog megélni. Préseljen ki valami életelvet is a sok művészi tapasztalatából.

— Tartozom magának egy vallomással: az ilyen magafajta egészségesek, önmagukban jól elnyújtózni tudók gyenge bohócnak tartottak. A kezdeti ösz-

tönös években felcsillant a tehetség bennem. Volt egy jó műsorom. Gyanús volt, hogy még talán valami újat is hozok ebbe a szakmába. Azt mondták, lírai bohóc vagyok. Költői, poétikus. De már akkor is volt bennem egy gyanús stich. Egyszer valaki azt mondta a hátam mögött, hogy nem vagyok eléggé professzionista. És abban igaza volt, hogy valamit mindig kerestem. Valamit, ami több volt, mint a szorosan vett szakma. Említettem az emberséget. Valóban, volt a figurámnak valami szép emberi tartása. Aztán mind jobban háttérbe szorultam. Fájt a dolog, de nem volt erőm küzdeni. Bár lázongtam ellene, magam is éreztem, hogy igazuk van. Egyre gyengébb a produkció. Nem tudok lépést tartani az új stíluskövetelményekkel. Nem tudok már játszani. Nem tudom játszani az önfeledtet, a semmiről sem tudó, csak a szórakoztatásra töre, nevetető és nevetséges bohócot. Megrendült a bizalmam. Nem is magamban. Az eszközeimben. A taps sem volt igazi. Többre vágytam. Másra. Megrendülésre, talán. Vagy még inkább talán arra, hogy én megrendüljek. — Magamtól. Egyre többet kellett tudnom és látnom. Kellett, érti? Nem hunyhattam be a szememet! Éjszaka, mikor hazafelé baktattam, tömegével vitték az embereket a halálba. És eljött az idő, amikor képtelen voltam a legegyszerűbb mutatványra. Mikor a feledésért könyörgő szemeket láttam, zokogni kezdtem a porondon. Eleinte röhögtek, aztán megrökönyödtek. Csend lett. Beszél-nem kellett.

— És?

— A többit látja.

— Várjunk, várjunk! És mit mondott?

— Mit mondhattam? Még kérdi?

— „Emberek, be vagytok csapva, tömegesen gyilkolnak benneteket, védekeztek...” Így?

— Ezt, ha nem is így.

— Semmi átvitt értelem? Semmi forma, csak a pusztá tartalom.

— Kint tarkón lőtték az embereket.

— Értem...

— Mit ért, mert a hangsúlyból kihallom, hogy valamit félreért.

— Szó se róla... Meg is mondhatom, ha akarja. Azt értettem meg, hogy maga egy dilettáns.

— Én?

— Uraságod.

— Nem értem...

— Pedig a világon a legegyszerűbb: az a művész, aki álmait, vágyait, indulatait nem a művészetében éli ki, az dilettáns. Ne rikácsoljon, grófom. Maga attól még lehet nagy ember, lehet nagy forradalmár is, meg minden a kerek világon, de mint bohóc önmagát szüntette meg. Más minőség lett. Ért engem? Hogy magyarazzam meg? Ércből arany, ha akarja.

— Nekem ezt mondani... félholtra vert embernek...

— Tettem én ennél kegyetlenebb dolgot is: hiányos tudásommal és egy nem is túl éles konyhakéssel operáltam egy tankcsata kellős közepén. A pacák üvöltött, de akkora volt a csatazaj, hogy én nem hallottam. Mert mondanom se kell, hogy érzéstelenítő meg más efféle apróság nem állt rendelkezésemre. De hát: én fájdalom nélkül operálok. Nekem nem fáj. Summa summarum: a pali él.

→ És utána nem mondta magának, hogy dilettáns?

— Nem, és tudja, miért nem? Mert sosem állítottam, hogy orvos vagyok. Ez nálam műsoron kívül volt. Nos, erről van szó! Maga ezért nyomorult. Maga nem azért utazik haza, hogy valamibe beleölje az indulatait, az undorát, a megvertségét. Maga a háláért szalad. Hát nem érzi, hogy milyen szerencsétlen? Tudja, mi a hála? Jó nyugdíj, jó néhány primán csillogó kitüntetés és pénz. De maga bohócként akar megdicsőülni!

— Nekem Önnel tovább nincs mit beszélni... Mi egymást kizárjuk, mint tűz a vizet.

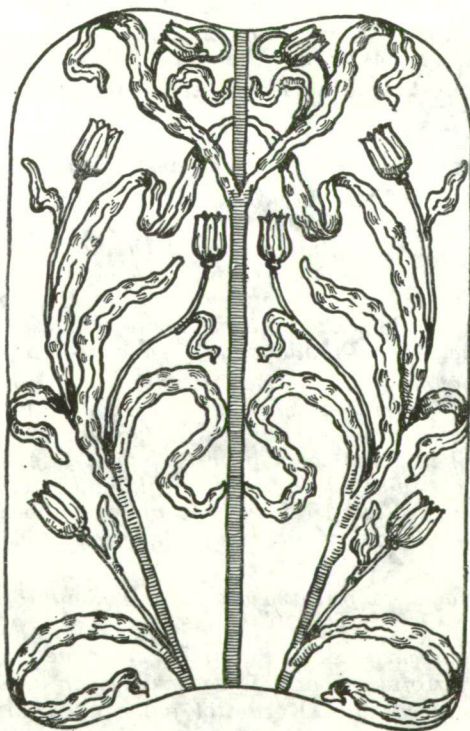
— Alighanem így igaz. Ha délre megyünk és idejében elfognak az oroszok, magáé a megdicsőülés és a keserűség, enyém a további kín, fogság, miegymás, és ha kibírom... újrakezdem együtt a világgal. Ha északra megyünk, maga jár jobban. Mert mindkettőnket kérdezés nélkül azonnal kivégeznek, s akkor teljesül a kívánsága: nagy bohóc lesz... Post mortem feltétlenül.

— Majd találkozunk mi még... Nézek én még a maga szemébe!

— Remélem. Jó polgára leszek a jövőnek: nem tettem érte semmit. Mindent ezután kell bebizonyítanom.

— Találkozunk, ne féljen! És akkor mondok magának én is néhány kellemetlent!

— Mondom: mindez attól függ, hogy északnak megyünk vagy délnek... Nézzen csak ki valamelyik repedésen: hajnalodik. Melyiknek kettőnk közül...

ILLYÉS GYULA

Élmény és vers

UTÓSZÓ EGY VERSESKÖNYVHÖZ

A vers két fordulóval készül. Az emberből egy közlendő kitörekszik; külön léte akar, az emberinél is tartósabbat. Ha ez megtörténik, a lélek megkönnyebbül, de elsietett a hasonlat, hogy a szülő nők példájára. Ami világra jött, nem mindig maradandó; még nem mű. A második forduló teszi azzá. Alkotója voltaképp itt vizsgálják; itt teremti.

A két folyamat legtöbbször egyidejű. A költő az „ihlet” anyagát már tudatos munkával is rögtön alkotássá formálja: befejezi a verset. Am nagyon sokszor — korunkban egyre többször — nem tüstént fejezi be. Vagy nincs megelégedve azzal, aminek papírra vetve formát adott. Esetleg papírra sem veti. Még az sem jelenti, egyáltalában nem, a közlendő elvetélését. Egyik, nagyon is gyakori módja a fogamzás lezajlásának. Rengeteg a művészi alkotás, amely az élmény befogadása után hónapokkal, évekkel, évtizedekkel jó napvilágra.

Az érlelésnek vagy a hibernálásnak ezt a jogát szépíróknak, zenészeknek, festőknek, mindenfajta művésznek megadtuk. A lírikusnak, jó ideig, a legkevésbé. Tőle az őszinteség és a remeklés egyidejűségét kívántuk, mégpedig rögtön. A mélylélektanénál beljebb ható levetközödést és rögtönzést.

E kettő mind nehezebben társul: a lélek is, a világ is mind mélyebbről nyújt csak magyarázatot; a felület képei mind elégtelenebbek. Az élmény befogadása lehet pillanatnyi. Mind gyakoribb, hogy művészi kifejezése ne csak rögtönzés legyen; ne pusztán naplószerű teljesítmény. A modern líra — a mélytudat mintájára — a mély-tudatosság jegyeit mutatja. Annak ellenhatásaként vajon oly messze haladt a szabad képzettársításnak és az onirizmusnak — a láz- és a félálom nyelvének — világában? Annak folytatásaképpen.

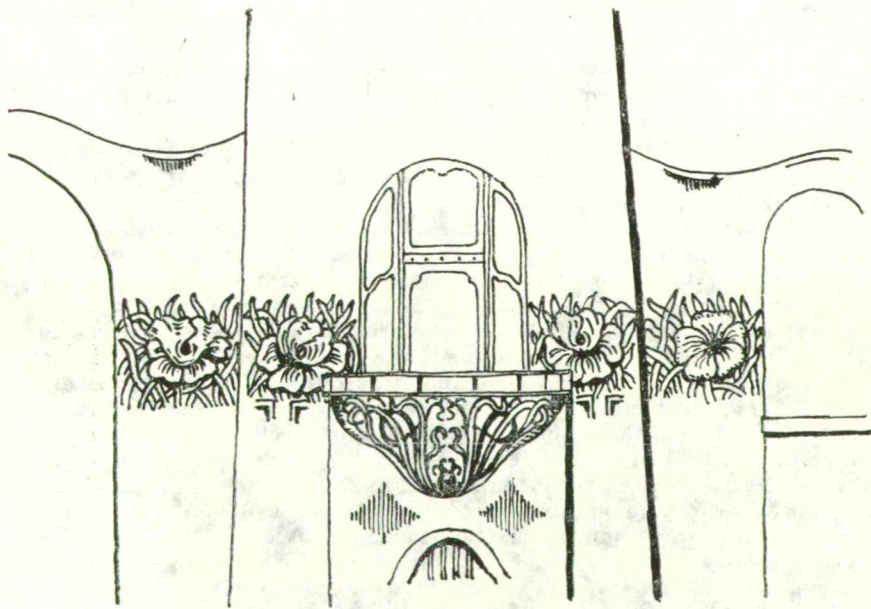
Mindnyájunk igénye — nem csupán költőké —, hogy ne csak világlátásunk legyen tárgyias, hanem önszemléletünk is. Hírheft befelé fordulásunk is. „Modern” költők a világtörténet minden szakaszában voltak. A mai modern — előrelépő — költőket semmi nem buzdítja úgy a jó célú egyéni versengésre, mint épp látványos egyéniségük levetése, megkülönböztető híres énük útszéli hagyása. Mint az, hogy váltott lélekkel is tovább, tovább. És ez nem nemzedéki jellemvonás. Az idő követelménye; hogy lélegzeni tudjunk az idő minden rétege alatt.

Mindehhez — magamra fordítva a szót — e könyv összeállításakor támadt hozzáfűznivalóm.

Sose tudtam és ma még kevésbé tudnám verseimet felelősséggel időrendbe sorolni. Ezt nem is tartottam soha lényegesnek. Közlési vágy — főleg azonnali — különösképpen sose sarkallt. Kezdetül fogva gyakran megesett, hogy még befejezettnek érzett verset is félretettem, nemegyszer azon első alakjában, leltisztázás nélkül, s csak esztendőnk múlva vettem elő. Még többször megesett ez

olyan írásaimmal, melyeket be sem fejeztem, elfeledtem, s később papírhalmok aljából a véletlen vetett elém. E kötet darabjai közt is van, melyek kezdő szakaszait tíz-egynéhány éve, befejező szakaszát pedig az idén írtam le. Folyománya volt ez is annak, hogy — noha jellegzetesen lírikus alkatnak tapasztalom magam — kinosan idegenkedtem személyi dolgaim úgynevezett kitérésétől. Becsvágyam kezdettől nagyobb volt annál, hogy csak magamat tárjam föl; valamennyiünkben — magában az emberben — vágytam megelni a föltárasra érdemest. Hogy ez a mélyebb lírai természet hozott-e aztán eredményt, ennek során nem a keletkezési időpontja számított, hanem egyes-egyedül formába öntésének dátuma! Nem a mikor tehát, hanem csakis a miképp.

Honnan fakad föl vajon már most, milyen mélyből jut fölszínre bennünk, az a lényeges, ami alakot, megformálást kíván? Van, ismétlem, ami húsz-harminc év előttről. Van, ami húszéves — még az is lehet, hogy húszhónapos — korunkból. Mondjunk le ezek lírai rendű megjelenítéséről, pusztán azért, mert megkerülik a tudat uralmát? Kár lenne. Mert hisz minél idősebbek vagyunk, annál több lehet a nehezen megragadhatóra nemcsak az igény, hanem a tapasztalat is.

Morus Tamás

Egyik barátom, akinek több alkalma volt drámáirói műhelyembe bepillantani, mint bármely más színházi embernek, utolsó együttlétünkkor azzal állt elő, hogy drámát kellene írnom Morus Tamásról. Amióta a Bolyaiak elé írt tanulmányomban beszámoltam róla, hogy csábított bele János kiadatlan levelezésének megküldésével egy erdélyi származású tanár a két tudós drámájának a megírásába, többen álltak elő hasonló ajánlatokkal; néhány szigorló orvos egy Semmelweis-darabra akart rábeszélni, egyik kiváló színésznőnk pedig egy Mme Curie-dramát rendelt meg nálam. Nem tudták, hogy a történelmet mitológiaiaként használtam, s nem a téma érdekessége, drámaisága kényszerített az írásra, hanem egy lelki helyzet reagált a körülöttem úszó szimbólumok közül a legalkalmasabb felé; a Két Bolyaiak keletkezésének esete, ahol a levelekből megismert apai szenvedély ért le fúró gyanánt lelkem artézi rétegeig, kivételes, s az Erdélynek szánt ajándék sarkallása is közrejátszott benne... Barátomnak azonban ezt tudnia kellett, s ha ő ajánlatát, hogy határozottabb legyen, mindjárt egy Morus-életrajz megküldésével tette nyomósabbá, akkor föltehető, hogy nemcsak a katolikus vértanú humanista alakja kapta meg, hanem a benne gomolygó szimbólumkereső forrongásra is tekintettel volt.

A Morus-életrajz R. W. Chambers angol könyvének német fordítása volt, s barátom az Egyetemi Könyvtárból vette ki, s mielőtt visszaadtam volna, mégiscsak illőnek tartottam elolvasni. Nem bántam meg, az író nem volt méltatlan azokhoz az Erasmus körüli humanistákhoz, akiknek a körébe vitt; a szép készültsége nem hivalkodó értesültség, az elbeszélés ráérős menete a képre, anekdotára kapó elmét sem éhezettette ki. Az irodalmat, kútfőket például nem a könyv végén sorolta fel és kommentálta, hanem a tudós munkában szinte résztvevőként mindjárt az elején elénk tárja: ez van, ennyit hagyott az idő, ebből kell a hős alakját, életét összeraknunk. A regényes életrajzoknál szolidabb, tudósibb a munka, bár nem olyan tolazkodón, s másféle literátusabb részletek jóvoltából éppolyan érdekes. Írója, s tán a fordító érdeme is, hogy németül is angol könyvként olvashatom. Én a köztudattal ellentétben nem érzem a németül fordításra alkalmas nyelvnek, ha németül olvasok egy angol vagy francia művet, mintha valami denaturáltat forgatnék a számban, ezt a könyvet azonban a ráfordított hét alatt, szerénysége ellenére, vagy épp azért nem tudtam megunni.

Arra azonban, hogy barátom mért tartotta Morus történetét nekem való tárgynak, nem tudtam rájönni. A könyv anyagából többféle tragikum fejthető ki: az első azé a hősé, amelyről Ady sora jut eszembe: „Ha késlekedik az okosság, Nem poétafélék okozzák.” Ennek az Okosságnak a hatása sehol sem nő olyan tragikussá, mint a 16. század első évtizedében, Erasmus és Morus barátsága körül. Morus története és Erasmus első angliai útja megismertet bennünket azokkal a humanista, tehát latin műveltségű angolokkal, akik épp ekkortájt fedezik fel a görög nyelvet s Euripidesszel a görög költészetet, Colet oxfordi professzorral, a Párizsban tanuló Mountjoyjal, aki Erasmust Angliába hívta, Morus első diplomáciai küldetésével Brugge-ba, Antwerpenbe, az Utópiában is szereplő Gillesszel s Erasmus másik barátjával, Baxelkudéval. Ez a levelezéssel, ajánlásokkal összefűzött kör s a körjük verődő, frissebb műveltségű barátok, tanítványok egy olyan szellemi égaljat jelentettek vagy ígértek, amely nem annyira az olasz humanizmus északi másának, mint a 18. századi felvilágosodás kétszáz évvel előretolt előjátékának tekinthető. Ezek a tudósok nemcsak ateisták, nagy részük egyházi, s a reformációtól, mint Morus s Erasmus is, nemcsak az egyház egységét féltik, de mint azoknak az indulatoknak a betörését fogadják, amelyeket egy szelídebb, műveltebb lelkiséggel akartak visszanyomni.

A világpolitikát az ő ifjúságuk korában a császár s a francia király viszálya tartotta mozgásban. VIII. Henrik is mint a franciák s a világias pápák szövetségese keveredik értelmetlen háborúba. Ezekben a háborúkban, a hozzájuk fűződő becsvágyban annak a balgaságnak a munkáját látják, melyről a londoni alseriffből követté előlépett Morus a Balgaság dicséretét írta, s amelyet az ésszel élő újvilág-lakók Utópiájában bélyegez meg. Befolyásukat ők, mint egy kis akkori békepárt, a történelemcsináló Örültségnek a megszélesítésére akarják fordítani, s 1516 táján, amelyet a könyv írója Erasmus évének nevez, mintha sikert érnének el; ebben az évben fogadja el Sándor pápa Erasmus görög Újszövetség kiadásának az ajánlását, melynek egy új, szelvidebb kor hite szerint úgy el kell terjedni, hogy a szántóvetők fogják dúdolni, mintha csak a királyokat ez az új szellem csapta volna meg, béke és fegyvernagyvadás uralkodik egész Európában. 1517-ben Luther kiszögezi a wittenbergi pontokat — itt van a véres itáliai háborúk, a sacco di Roma kora. Erasmus egy évvel éli túl barátjának — akivel egy lélekben hittek, a Towerbe vetett exkancellárnak — Morus Tamásnak a kivégzését. A történelem nem Genezáret tava, hogy a szellem lecsendesíthetné hullámaint.

Másfajta tragikum az, ami VIII. Henrik osztályrésze ebben a könyvben; ő az, aki minden hozzátapadt reményt, a legnemesebbeket pont az ellenkezőjére fordítja. Ebben a könyvben Morusszal mint fiatalok találkoznak először, akkor még nem ő, hanem Artúr bátyja a trónörökös — s Erasmus angol barátjai különféle írásokkal kedveskednek neki, a megszegyenült, utólag bemutatott Erasmus pedig egy vitán teszi jóvá, hogy üres kézzel járult elé. Amikor Artúr halála a trón felé útját megnyitja, még merészebb remények szállnak az atléta termetű királyfi köré, akit humanista tisztelői a lányruhába öltözött Achilleshez hasonlítanak. Hogy lesz ebből az augusti aranykort ígérő ifjúból, aki V. Károlyt műveletlenségéért vetette meg, s aki építészet, zene s költészet dolgaiban műértő volt, s még a halállal eljegyzett kancellárjával is a csillagászatról szeretett elmélkedni, hogy lesz ebből a született uralkodóból az a szörnyeteg, aki írónk szerint több szépséget és sokat ígérő reményt dűlt szét, mint egyetlen ember Európa történetében valaha. Morus pöre — s a vele párhuzamosan futók, amelyeknek az angliai tudomány nagy alakja, Fisher püspök s a legtudósabb barát, a karthauziak perjele, Reynolds esett áldozatul, csak a legfőbb lépés a humanizmus elfojtásában — Erasmust már előbb elijesztette, Vivert, az európai humanizmus másik nagy vezéralakját börtönbe vetette s száműzte Angliából, de sorra került a két költő, akik Itália szellemét oltották be a nyersebb angol nyelvbe. Wyatt behódolása a börtönt, Surrey keményebb szelleme a vérpadot választotta. S ez csak a szellem területe; de mi maradt a templomiak kincseiből, amelyeket a velencei követ a századfordulón csodálattal említ? Szétdarabolták, beolvastották őket. A tudatos dűlás, a művészeti ágak visszaesése egy-egy megmaradt régi emléket, mint Westminsterben a VII. Henrik kápolnája, a hanyatlás elárvult jelző oszlopává változtatott. S ezt a pusztítást még az sem szépítette, hogy a vallásos indulat járt elől, s annak szegődött az egyházi vagynon osztozók mohósága a nyomába — itt a mohóság volt az elsődleges s elsősorban a műveltségére büszke király mohósága. Chambers két okot emel ki, amely a reményt a remények szétrombolójává tette: az egyik az értelmetlen franciaországi háborúk, a másik a VIII. Henrik első házassága. Mindegy, hogy a háborúba Wolsey játszámja, politikája, vagy az agincourt-i emlékek, V. Henrik példája rántotta-e be a dicsőségvágyó királyt, az csak pénz volt el, az átállás — a párizsi csata után — a császári oldalra gyalázatot, otthon ellenszenvet s külföldön bizalmatlanságot keltett, úgyhogy Morus nem okatlan írta föl életében elkészített síremlékére egyetlen politikai érdeként, hogy a cambrai-i béketárgyalásokon Anglia becsületét valahogy megmentette. Súlyosabb volt ennél a fiútlan házasság. VIII. Henrik Aragóniai Katalint, Artúr bátyja feleségét, pápai diszpenzációval vette el, minthogy a Biblia és az egyháztörvény elleni az ilyen házasságot. Amikor a házasságból lett gyerekek az egy lányt, a későbbi Mária királynőt kivéve holtan születtek vagy korán meghaltak, a fiát követelő király tán valóban kétségbeesett ezen, s amikor előbb a francia házasság reménye,

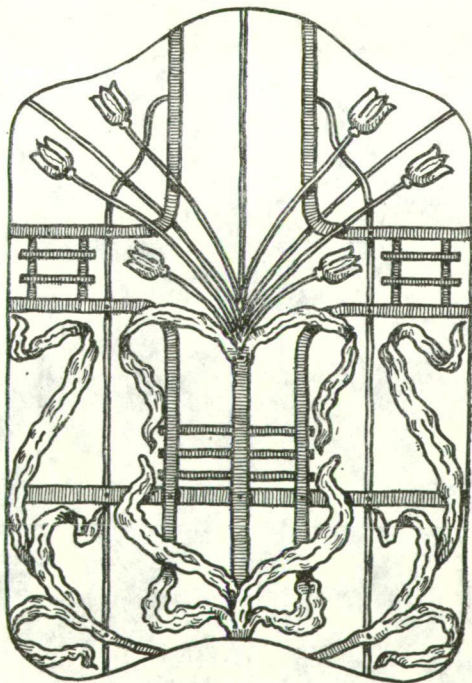
később Boleyn Anna szerelme az új házasságot más okból is kívánatosá tette, életének központi ügyévé vált első házasságának, mint törvénytelennek s természetellenesnek a felbontása. Aragóniai Katalin azonban nagynénje volt V. Károlynak, s ahogy a császár súlyosabban nehezedett Itáliára, a pápa egyre kevesebb hajlandóságot mutatott a válás kimondására. VIII. Henrik ebben csak az arcátlan papi hálátlanságot látta, hiszen egyetlen európai fejedelem sem támogatta annyi pénzzel, vérrel az egyházi államot, s a friss felhaborodás volt az, amely az új tőkés osztály egyházi vagyona áhítozó mohóságára s a nép egyházellenességére támaszkodva az angol szakadást a király egyházi ügyekben való szupremációjának a kimondása által megindította. Ez a régi borzadálytól s friss sérülésektől eredő elhatározás volt a gátszakadás, mely Morusból vértanút, Henrikből meg szörnyeteget csinált. Az Utópiában nem hiába mondják, hogy a királynak a jó tanácsadó azt tanácsolja, amit tennie kell, nem, amit lehet. Morus volt az utolsó, aki a „kell”-t mondta, Henrik további élete a „lehet”-nek lett illusztrációja.

Ha az Okosság s Örültség egymásnak szegzett tragédiái közt meg akarjuk keresni azt is, amely Morusnak jutott, akkor az a szellem emberé lehet, aki politikai szerepre vállalkozott, s közben — mint Morus — az erkölcsi szigort jelentő szőringet is ott akarja a kancellári dísz alatt hordani. Morus Tamás hajlama szerint, mint barátai nagy része, egyházi ember lett volna, aki nyelvi s filozófiai tanulmányaival is a középkori teológia megújítását szolgálta. Mint joghallgató négy éven át a karthauziak kolostorában élt, s arra gondolt, hogy maga is szerzetessé lesz. A jogi pályára apja, a házasságra, úgy látszik, vére kényszerítette. Gyors felfogása, igazságérzete nemcsak kiváló jogtudóssá tette, 32 éves korában már London alseriffje volt, s a nép nem mint tudóst és vértanút, hanem mint igazságos bírót, egy angol Salamont őrizte meg emlékezetében. Ugyanilyen sikeres volt családapasága is. Első, kissé tehetetlen feleségének, aki gyors egymás után három lányt s egy fiút szült, jó pedagógusa lett — s a másodiknak, nála idősebbnek, akit a vendég Erasmus horgas arcú háriaként említ levelében, iróniával csendesítette kemény természetét. A népes családban, melyet Holbein szép rajza már felnőtten, éretten, vökkel, menyekkel mutat be, olyan bizalmasai nőttek, mint Margaret, titkai és szőringe tudója, Johan fiának a felesége, a családban ragadt tejtestvér, s Clement, a családtaggá vált szolgáló, akiből később udvari orvos, a tejtestvér férje lett; a vök is mind kedves érdemes emberek, egyikük első életírója is. Mint megbecsült városi tisztviselő, e szép család feje, a kor legjobbjainak barátja, a jellemet humorral fűszerező Morus otthonában boldog öregséget érethetett volna, ha a király szolgálataiba nem áll — előbb diplomáciai megbízásokat vállal, majd az üres hely, amit Wolsey bukása teremt, a kancellári székbe őt szívja be. Pedig mint a Macchiavelli ellen írt történeti műve, a III. Richárd, majd az első követsége idejéből diktált Utópia némely célzása bizonyítja, tudta, minek teszi szájába a fejét. Van olyan anekdota, amely szerint a felesége, Alice asszony sarkallta, hogy az embernek emelkednie kell, ugyanó, aki a Towerben a behódolásra biztatta, bolondságnak tartva, hogy amikor annyi püspök leteszi a hűségköt, ő, a laikus veszti nyakát a pápai felsőbbségért. Méltatlan volna azt föltételeznünk, hogy polgári kötelességtudásból s tán szerencséjében bízva vállalkozott a fék szerepére; a legvalószínűbb az, hogy ha VIII. Henrik egyszer észrevette s megkívánta őt, az ellenszegülés közvetlenebb veszedelmet jelentett volna a szegődésnél is. Morus Tamás mindenestre szépen vágta ki magát a mártírok útján a kelepceből, s iróniától, szelidségtől csillogó macacsságát, amellyel VIII. Henrik egyházfői igénye s a mögötte húzó erkölcsi züllés ellen tiltakozott, nem hiába hasonlították Szókratész poréhez, halálához.

A történetírás konstruált Morus számára egy másféle tragikumot is, a merevvé váló, maga ellen forduló Öregséget, ő, aki az Utópiában egy kommunista államot mutatott be, amelyben mindenki munkás, intellektüel, s ha kell, katoná egyszerre, s hit s válás dolgában a türelem korai hirdetője, örökösei tudatában vadul támadja az új protestáns szektát, s fejét veszti, hogy abban a végzetes válságban akadályá legyen. Chambers a biographus ügybuzgalmával s tán részrehajlásával mutatja ki,

hogy a két Morus, az „emancipált” s a fanatikus mennyire ugyanaz, hogy az a türelem, amelyet az Utópia valójában elég zárt állama lelkiismereti ügyekben megad, nem mond ellen az indulatoknak, amelyet az államot fenyegető szektázás kivált — s hogy paráznák ott sem rakhatják ki válás címén a házasságból az ártatlant. Mindezt azonban nem is kell túlságosan bizonyítani, amint azt se, hogy a barátait szelíden mulattató elme a pusztulás előérzetében ki is fordulhat magából, anélkül, hogy szembe kerülne magával. Olyan ellenmondás ez, amelyet a Tanút olvasó történész, nem hogy mai írásaim, de a Kisebbségben olvasása közben is szememre vet-
het, amint Cs. Szabó annak idején szememre is vetette.

Ezenkívül azonban alig találok Chambers szép munkájában olyan tragikumot, amelyre sorsom visszhangot verne, tán el is aludt bennem az a visszhangverő, amely a Villámfénynél, majd a Széchenyi, még később a Szörnyeteg s Áruló idején olyan mohón kereste a rokon sorsokat, amelyekben kelepcéje jajait elsírhatja. De ha felölthető tragikumot nem is találtam ebben a bölcs angol könyvben, belülről, egy monográfián át ismertem meg benne egy korszakot, amelyről idáig inkább csak világtörténeti körvonalai-
ban tudtam.

Költő a senkiföldjén

TRAGIKUS NEMZEDÉK

Szerepjátszó pózolások, a háborús téma divathullámai rossz hírbe keverték a „tragikus nemzedék” fogalmát. Gyakran használták illetéktelenül, mentségül vagy legendateremtés ürügyéül. Amidőn *Pilinszky János* a „háborús nemzedék” legfőbb élményéről beszél, nemcsak lírája, de minden leírt sora, egész életfelfogása rá a fedezet, hogy szavait megszenvedett hitelesség fűti. Cikkei, jegyzetei, vallomásai minduntalan visszatérnek a meghatározó élményre. Sok helyett két nyilatkozatára hivatkozunk. Az egyiknek, mely 1968-ból származik, ez a fő gondolata: „Valami rendkívül fontos történt velünk. Egyszerre megéreztük, alkalmunk volt megérezní, hogy jóvátéhetetlen botrányt hagyunk magunk mögött. S ha a legszebb jövő állna is előttünk, a legszebb jövő is morális sivataggá válna, ha nem éreznénk felelősséget azért, ami már megtörtént.” *Tragikus nemzedék* című, 1965-ben megjelent írása generációjának helyzetéről vall: „A mai negyveneseket az elmúlt háború érlelte nemzedékké. Sötét keret, tragikus indulás. Mégis, úgy érzem, kevés nemzedék kapott szélesebb és egyetemesebb tanítást útravalóul. Számunkra a háborúnak lehettek személyes tapasztalatai is, igazi lényege azonban egyetemes hatású volt. Engem személy szerint a háború tanított meg a társadalom, az emberiség, a személyes sorson túli világ realitására... A háborúban valamennyien otthontalanokká váltunk, s maga a közös tragédia lett egyetemes otthonunk.” E néhány mondatnyi idézet pontosan fogalmazza meg a „negyedik nemzedék” egyik vilákgép-meghatározó élménykorét. Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Rákos Sándor, Szabó Magda lírájának, Mészöly Miklós novelláinak jellemző motívuma a háború okozta megrázkódtatás. Ezt a generációt a háború erkölcsi alapjaiban érintette és arra kényszerítette, hogy a meggyalázott humánus értékeinek védelmére keljen. Az emberiség elvei az erkölcsi eszmények újrafogalmazását, a rend és a szabadság minden egyes emberre érvényes kötelmeinek vállalását írta elő számukra. Szabó Magda írja, hogy a nemzedék íróit „szbzett humanizmusuk” készítette a szigorú felelősségtudatra. Állandó értékeket keresnek, így jutnak el közülük többen a kor feletti elvont igazságesszméhez. Az erkölcsi szigorúság, a föltámadó egyéni felelősség, a rend utáni erős vágyakozás nemcsak a hazai „negyedik nemzedék” íróit hatotta át. Európai jelenség, hogy az etikai, sok helyütt az etikai-politikai elkötelezettség normáinak megnőtt a vonzóereje: a levert fasizmus közeli mementója fájdalmasan időszerűvé avatta az írástudók felelősségét. Míg a „kis” háború után az új törvényeket keresők szavát gyakran elnyomta egyes felszínes avantgarde irányok kishitű világtagadása — mely szöges ellentéte az avantgarde lényegkutató lázadásának —, és sokan úgy hitték, Németh László gyilkos iróniájával szólva, hogy az égboltról az állócsillagok csúsztak le, a „nagy” háborút követő időket nem az „elvesztett nemzedékek” fősorakozása jellemezte. Hanem a nemes igény, hogy az író visszataláljon emberi, közösségi feladataihoz; hangot adjon az újraéledő bizalomnak; fölmutassa a megcsúfolt eszmények tiszta képét. *Pilinszky* szabatosan fogalmaz, mikor arról beszél, hogy nemzedéke „egyetemességre van ítélve”. Hiteles önjellemzés. Hozzá kell azonban tenni azt is, amit *Somlyó György* ismert föl 1946-ban: „Roppant változásokon estünk át; s mégis, ezt a változást és irdatlan játékait, bármennyire is velünk történtek, nem éltük át végső fokon, a tett fokán, mert nem vettünk benne igazi részt; eredményeihez, melyeken egész életünk épülni fog, nem járultunk hozzá.”

Nemzedékében a tragikus hang állandósulása különbözteti meg *Pilinszky* líráját. Az egyetemes tragédia tudata átítatja egész líráját, meghatározza a világhoz, társa-

dalomhoz, embertársaihoz fűződő viszonyát; első megszólalásától máig beleszövődik költői hanghordozásába. Számára az emberi lét a maga egészében válik tragikussá; versei a lét tragikus szomorúságát idézik.

„VÁLTOZTATNOD NEM LEHET”

Pilinszky egyetlen témát ír föllépésétől. Versei élet és halál közt közvetítenek, egyik versének címét kölcsönözve, a senkiföldjén élő ember gyötrődéséről számolnak be, oly aggályos műgonddal törekedve az egyedül lehetséges kifejezésre, mely a művészi alkotásról való lemondással határos. Lírája a föloldhatatlan magány, az elkerülhetetlen pusztulás, a „tanúk nélkül dolgozó pokol” megszólaltatója. Versei borzadályos víziókkal telítődnek és egyre tárgyilagosabb nyelven fejezik ki a megválthatatlanság érzését. Már első versei elárulják, hogy Pilinszky különbözősre kárhozott lélek. Akár Füst Milán, ő is úgy tudja: „változtatnod nem lehet”. A magyar költészetben Füst Milán „kozmosz szomorúsága”, örök emberi fájdalmakat kifejező lírája áll hozzá legközelebb. Közvetlen elődje pedig a betegség és magányosság pokolköreiben a világhiánytól szenvedő József Attila. Az „engagement immobile” híve; vallja, hogy a „... művészetben a tökéletes igénytelenség érdek, a gyerekek, az öregek és a halottak beszéde... Úgy szeretnék írni, mintha tulajdonképpen hallgatnék.”

A „hallgató költészet” paradoxonából is következik, hogy Pilinszky líráját bajos lenne a fejlődés állomásai szerint tagolni, kisebb időegységekre bontani. Lírája az „elnémulást” fejezi ki, a költő tragikus alaphelyzetét: a szó, a vers pótléka helyett életének megváltódását keresi. Kegyelemért eseng, s mert ebben magától értetődő egyszerűséggel és természetességgel nem részesülhet, mégiscsak verset kell írnia, és az egyetlen fönmaradó reményhez, az alkotáshoz kell föllebeznie, hogy — hacsak átmeneti időre is — valamelyes enyhületet csikarjon ki magának. Versei innen eredően kétfunkciójúak. Kifejezik az idegenné vált világban élés reménytelenségét, a kegyelemnélküliség állapotát, de ugyanakkor azt is ígérik, hogy a költő a lényegig hatoló képzelet erejével mégis fölébe kerekedik mindannak, amitől szenved és amit tagadni kényyszerül. Pilinszky eltökélten hisz az irodalom katartikus erejében. Önmagát médiummá avatja, hogy átélje az embert fenyegető rosszat, és azt megnevezve, nemcsak magától, másoktól is elhárítsa. A megsértett világ fájdalma miatt szenved, de vállalja a szenvedést, mert ez az egyetlen útja, hogy egyszer megszabaduljon tőle, és evvel másokról is levegye a terhet. Idegen tőle a beletörődés, vallássossága cselekvésre ösztönzi. Költészete drámai küzdelmet sejtet; a témák egyhangú ismétlődése küzdelmet rejt magában. A jóvátehetetlent igyekszik jóvátenni. Ezért állnak hozzá legközelebb az istenkeresők. Dosztojevszkij végleteket összekötő írói és emberi sorsa, Tolsztoj-szeretet vallása, Simone Weil megtisztulás felé törekvő önfeláldozása. Vonzódik az egzisztencialistákhoz, Becketthez, műveikben a lét abszurditásának könyörtelen föltárását becsüli.

A magányt véglegesnek, megmásíthatatlan sorsnak érzi. „Én nem kívántam megszületni, / a semmi szült és szoptatott” — írja, és a sorsszerű egyedüllétnek ez a fájdalmas érzése költészetének egyik állandó motívuma, legelső verseitől a legújabbakig. A magány velejárója a „maró, magányos bánat”, melyet semmi sem szüntethet meg; sem ember, sem szerelem, sem természet, de még az isten sem. A költő „árva szörnynek” látja önmagát, semmit se kér és semmit se vár; szívében az elveszettség iszonya lakik, szája a semmiségbe tátog; heges közöny borítja, és a világból feléje érkező üzenetek az „időtlen sírást” hozzák. Irgalmatlan és süket egek borulnak föléje; helyzete a világból kitaszított emberé:

*Kirajzolódom végleg a világból,
mint csupasz falnak állított fogoly*

Az új magyar költészetben Pilinszky lírája fejezi ki legvégletesebb módon a modern irodalom egyik uralkodó érzését: az ember elmagányosodásának, feleslegességének tudatát és az ebből eredő akut szorongásosságot. A megnevezhetetlen félelem lélekállapotát az nyomatékositja és avatja megrendítő erejű, disztelen tragédia kifejezőjévé, hogy ez a létélmény a versek felszínén nem drámai folyamatszerűségében tárul elénk. Nem az történik, hogy a költő a tiltakozás és önmegadás pólusai között hanyódva, átéli a megsemmisülés érzésének születését és elhatalmasodását. A végeredményt foglalja versbe, az egyhangúságig ismételve ugyanazt a világhangulatot, a változatok csekély elmozdulásával. Az elveszettség állapotát befejezett tény formájában rögzíti, a kijelentő mondatok tárgyilagos és egyértelmű stílusában, a lélektörténet előzményeinek mellőzésével. A lírai személyességnek csekély a mozgástere és egyáltalán nem adódik számára választási mező: a létezés egyetlen módja, hogy a költő tudomásul veszi a kihűlt világot.

SENKIFÖLDJÉN

Ettől a költői alkotómódszertől teljességgel idegen, hogy a külvilág eseményeit, tényeit valóságos hálózatukkal együtt versbe emelje. Ezzel már együttjárna a logikai, sőt a szemléleti indokolás is, a világ és az ember dolgainak részletezőbb költői szemügyrevétele. Mi sem áll távolabb Pilinszkytól mint a világ, a társadalom dolgainak részletező, kifejtő stílusú költői tükrözése. Épp ezért láthatatlan marad az elveszettség, világból kiesettség kiváltó oka is, és nem érzékeljük a versképző élmény tágasabb körét sem. Pilinszky lírája mentes minden elbeszélő elemtől, tartózkodik az önéletrajzi motívumok versbe építésétől, egyaránt távol áll tőle a pátosz és a részletező-magyarázó elemzés. Költői világlátása nemcsak Babits Mihály, de Szabó Lőrinc és Illyés Gyula, Weöres Sándor és Vas István líráját tekintve is új fejlemény. Formateremtő elveiben József Attilával sem tart rokonságot, a „sorsélmény” egynémely alapmotívuma azonban párhuzamba vonható a *Nagyon fáj* világerzékelésével.

Pilinszkyt a magány sebezte meg halálosan. Az a felismerés, hogy a többiek felé fordulva, a szeretet állandó sugárzásában kellene élni, mert minden egyes ember így lelhetne önmagára, és ez lenne az útja annak is, hogy ne csak önmaga, de mások számára is létezzék. Az emberek között azonban megszűnt a tartalmas kapcsolat, még a legbensőbb viszonyt is megöli, hogy az egyéni sors ki van szolgáltatva az idegenné vált világ törvényeinek. Az igazi, emberhez méltó létezés a szeretetben nyeri el az értelmét, az ember mai sorsa viszont az, hogy értelmetlen, egymás elleni küzdelemben fecsérlődik el az élete. A *Halak a hálóban*, már 1942-ben azt a hangot üti meg, amely végigzeng, egyre megtörtebb, egyre lemondóbb hangulatokkal telítődve, Pilinszky egész költészetén. Attól szenved, hogy magára kellett maradnia, és igazi, lényeges kapcsolata nem létesülhet sem a hozzá legközelebb állókkal, sem az emberekkel, sem a közömbös, tárgyi természettel. Állandóan érzékeli a hiányzó hiányát. Ennek az állapotnak egyetlen ellenszeréül a befelé fordulás kínálkozik és a kíméletlen önelemzés kínjainak vállalása, a költői megformálás szempontjából pedig a lehető legnagyobb tárgyilagosság, a „nincs segítség” gondolatának stiláris érzékeltetése. Egyik legismertebb verse, első kötetének címadó darabja, a *Trapéz és korlát* józanul, önkínzó tárgyilagossággal idézi az emberi kapcsolatok menthetetlen elromlását. Az ellentétekből szerkesztett költemény a szerelmi odaadás és a leküzdhetetlen idegenség között csapong ide-oda, a nyers testi erőszak és a lélek ellanó sejtelmeiből formálja meg összetett hatású képeit, így érkezik a befejezéshez, amelyben a semmi érzése vegyül össze az elvagyodás enyhületével:

*Megalvadt szemeiben az éj.
Ki kezdte és akarta?*

*Mi lesz velem és mi lesz veled?
Vigasztalan Szeretlek!
Ülünk az ég Korlátain,
mint elítélt fegyencek.*

A kelepçébe esettség, az idegenség érzülete a *Trapéz és korlát*ban a világgal való megbékélés valaminő sejtelmébe olvad át, amelyet leginkább a lezáró két sor érzékeltet, az egymás elleni értelmetlen küzdelem leírása után a megnyugvás, megbékélés hangulatát idézve.

Az emberek közötti tartalmas kapcsolat hiánya azt is jelenti, hogy a költő számára nem létezik a reális társadalmi kapcsolatok hálózata sem és mindaz, amit ebből az alkotás közvetlenül hasznosítani tudna. Ha egyebet nem, legalább valami szilárd külső támasztékot, melyhez a költői személyesség hozzákötődhetne, fogódzót találna benne, ha nehezen elérhető is. A versekben annak a fölismerésnek sincs nyoma, amiről egyik cikkében beszél, hogy Közép-Európa a két Európa drámai szembesítésének a színtere. A háború világhatalomtrófiáját sem történelmi vagy társadalmi vonatkozásaiban és méreteiben érzékeli, hanem az emberi személyiség cselekvési lehetőségeinek összeszűkülésében vagy semmivé válásában. Az egyénre vetítve éli át ugyanazt, amit kor- és nemzedéktársai a társadalmi vonatkozások összefüggéseinek szemmel tartásával mondtak ki. A világon kívül maradó költői helyzet is magyarázza, hogy a szeretet hiánya nemcsak a magányt, hanem a gyógyíthatatlan szenvedést is véglegesíti. Pilinszky eliszonyodik a világtól, mert „fuldokolva kell / egymás ellen élnünk halnunk”; „szíve megremeg” naponta, mert ez a sors jutott ki számára. A szenvedés az egzisztencialista tartalmú szorongáshoz válik hasonlónvá, amely nem azonos a valamire irányuló, meghatározott külsőt föltételező félelemmel, mert közvetlenül „a semmit nyilatkoztatja ki”. Azt érzékeltetve, hogy a világ fejlődése kritikus ponthoz érkezett, az ember nagy lehetőségek birtokába jutott, amivel nem tud élni, mert létét áthatja a tárgyaltalan félelem és az értelmetlen halál borzalma.

A SZÁZAD BOTRÁNYA

Az életrajz adatai nagyon szűk határok között segíthetnek bennünket, különösen a zártan egytémájú költői életművek belső törvényeinek földerítésében, aminő a Pilinszkyé is. Csábít pedig az alkalom, hogy párhuzamba állítsuk háborús élményeit verseinek, cikkeinek ritkán emlegetett lírai novelláinak, rajzainak háborús témájával. Szűkszavú prózai írásai helyenként életrajzi fölvilágosítást kínáló pontossággal és hangulatot visszaidéző erővel szólnak az egyenruhában töltött idők külső és belső eseményeiről. Tudjuk, hogy 1944 őszén hívták be katonának, 1945 januárjában hagyta el alakulatuk az országot, a háború végét az elpusztult Németországban élte meg. Láttá a lebombázott városokat, látott moslékért könyörgő éhezőket és vázként tántorgó deportáltakat. Könnyen hihetnének, hogy az iszonyatnak ezek a képei festették komor színűre költészetét — már az indulás éveiben. Első kötete azonban, a mindössze tizenkilenc verset közreadó vékony, papírfedelű füzet, a *Trapéz és korlát* (1946) még innen van a háború megrendítő élményén. Egyetlen jel nem mutat arra sem, hogy a Magyar Csillag 1943. június 1. és július 1. számában megjelent *Miféle földalatti harc* és *Te győzz le engem* című versét a hozzá is mind fenyegetőbbben közeledő háború vonná tragikus keretbe, és a történelmi helyzet lenne kiváltója a szemlélet kozmikus szomorúságának és a föloldhatatlan magánytudatnak. A háború testileg-lelkileg megszenvedett élménye és főképp pedig a belőle levont erkölcsi következmény később valóban egyik fő tápláló forrása lesz költészetének. A *Harbach 1944* és a *Francia fogoly* megírása után a háború témája mindegyre visszatér verseiben, 1958 után prózai írásaiban tűnik föl gyakran a katonaságnál töltött idő egy-egy emléke. Az állandó büntudat egyik előidézőjeként világszemléletébe is beleépül a rettentő véráldozat figyelmeztetése. Lírájának sötét

alaphangját mégsem származtathatjuk a háborús évek megrendüléséből. A gyöke-
rek mélyebbre nyúlnak. Az alapélmény az ember magára maradoottsága, a koz-
mikussá növvő árvaságérzés és a szorongással szembeforduló szeretetsóvárgás, a ke-
gyelemért esengő lélek szomjúsága a megbékélés után. 1959-ben, egyik cikkében
idézi Babits Mihály próféciaját: az emberek elhagyták Istent, most Isten hagyja el
a világot. A vallásos költő előtt gyakran fölrémlik ennek a próféciaának az igaza.
Pilinszky életében a háborús események kitörölhetetlen nyomokat hagytak. Nem-
csak versei szólnak a háború sújtotta emberről, *Rekviem* (1964) című kötetében
oratóriumot és filmnovellát is szentelt ennek a témának. Szembetűnő, hogy a ver-
sek, de az oratórium, a filmnovella és az új Új Emberben közölt rövid prózai
írásai, visszaemlékezései kivétel nélkül a háború agyongyötört embereit, szenvedő
katonákat, foglyokat, a légerek lakóit idézik. A kegyetlenül megkínzott, halálra ítélt
emberek sorsát állítják elénk. A háború nem kiváltója, hanem fölerősítője az „élet-
mint-csapda” élményének. Elmélyíti és nem földézi a szorongást, a senkiföldjére
vetettség tudatát, az eliszonyodás és rettegés félelmeit. Pilinszky kezdettől határ-
helyzetben írta verseit: élet és halál, lét és semmi, bűnösség és kegyelem határán.
Innen szemlélve, a háború újabb borzadályos ténye az életnek; minden szörnyűség-
gével együtt csak igazolja eredendő világerzékelésének egyedüli jogosultságát. Há-
borús témájú költeményei (*Harbach 1944, Francia fogoly, Egy KZ láger falára, Frankfurt*)
ugyanúgy a világ csapdájába esett ember helyzetének képtelenségét, tra-
gédiáját vetíti elénk, mint a korai *Halak a hálóban, Magamhoz, Téli ég alatt*, mint
a tíz esztendővel későbbi *Apokrif*, vagy a legújabban közölt rövid versek. A há-
ború pusztítása lelke mélyéig rázta meg Pilinszkyt, ám a KZ légerek, foglytáborok
szörnyűségei nem „váratlanul” zúdultak rá. Ha szabad ezt mondani, kitért lélekkel
fogadta a borzalmakat, mert egész lényében szenvedésre hangolt ember. Háborús
tárgyú versei is a semmi örvényébe tekintő, az öntudatlanságig megalázott ember
teljes kiszolgáltatottságát festik, amint nem háborús témájú „létversei” is erről
szólnak. A háború drasztikus sürítettséggel éppúgy a képtelen borzalmat idézi, mint
a civil élet csöndesebb vértelen drámája.

Ezt a világrépet jeleníti meg a *Rekviem* (1961) című „lírai dokumentumfilm”
— melyet szerzője „20. századi passiójátéknak” is nevez — és a *Sötét mennyország*
című oratórium. E két nagyobb lélegzetű, korábrázolásra törekvő mű a *Harbach*
1944, *Francia fogoly, Frankfurt* vezérgondolatához kapcsolódik; azt fejleszti tovább
a modern passiójáték és oratórium moralitás drámájában. Nincsenek itt hősök, csak
szereplők; a szereplőknek nincs egyéni arcuk, csak funkciójuk létezik. Az író vízió-
ját igazolják, sorsuk eleve kijelölt pályán halad: a pusztítók vagy a pusztulók oda-
lán. A passiójátékban és az oratóriumban egyaránt a döbbenet és a megalázottság
az uralkodó érzület. Döbbenet azon, hogy a „20. század legegységesebb botrányá-
nak” következtében az ember a pusztító tárgy, a személytelen szám színvonalára
süllyed és léte minden önállóságát elveszti. Ezek a szereplők csak a halálukat tud-
ják már magukhoz szorítani: kiestek a világból, emlékeik elhagyták őket, a halál
előtti végső magány állapotában agonizálnak. Különösen a *Sötét mennyország* em-
lékeztet a versek világára, stílusára. Vádol és tiltakozik ez a mű — és a *Rekviem*
is — ugyanazon a hangon, mint a költemények tették. Pilinszky számára nem kér-
deses a fasizmus lényege, amint hogy az sem kérdéses és nem vita tárgya, vajon
antifasiszta célzatú műnek nevezhető a *Rekviem* és a *Sötét mennyország*, mert
mindkettő a leghitelesebben az: sugárzik belőlük az erkölcsi felháborodás és a
lélekből fakadó őszinte részvét a szenvedők iránt. Az erkölcs nevében elhangzó til-
takozás köti hozzá szervesen költészetéhez a filmnovellát és az oratóriumot. Versei-
ből is kiviláglik, hogy Pilinszky nem politikai mivoltában észleli a fasizmust; nem
az osztályerők, társadalmi rendszerek küzdelme érdekli. A megszárlás erkölcsi kö-
vetkezményeivel vet számot — számára ez a perdöntő kérdés. S nem elvontan
csupán, az etika általános érvényű igazságainak fényében, hanem a személyes morál
legbensőbb köreiből. A háború személyes létében érinti; egyéni felelősséget érez a
történekmért. A jóvátehetetlen szeretné jóvátenni, és ennek az ő számára egyetlen

útja, hogy újra átéli az ember és az emberiség szégyenét, mintegy kiszolgáltatja magát az intézményesített gyilkolás rendszerének, és együtt szenved a szenvedőkkel. Híven a „mozdulatlan elkötelezettség” eszméjéhez.

A BŰNÖSSÉG ÁLLAPOTA

Pilinszky iszonyodásába pesszimista észlelet is beleszövődik. Úgy érzékeli, hogy a háborúban a bűn teljes diadalt aratott, a Rossz szétterjedt az egész világon, és aligha támad erő, mely az emberiséget ebből a modern bűnbeesésből kiszabadíthatná. Az ember alantas sorba süllyedt, a bűn pedig természetfeletti hatalommá nőtt: az élet azonosult a bűnnel. A bűnt ugyan mások követték el, de emberek, kortársak; ezért érez felelősséget a bűntelen költő az áldozatokért és a bűnököt elkövető emberiséghányadért is. Állandó büntudatban kell élnie, mert a szennyáradaton egyetlen halvány reménység tör át: a személyenkénti azonosulás a szenvedőkkel. Ezért érzi magához oly közel Simone Weil vezeklő lemondását, esetekkel együttérző részvétét. A ragyogó fölkészültségű Alain-tanítvány Simone Weil kereste a megpróbáltatást, vállalt nehéz testi munkát, küzdött a spanyol polgárháborúban a köztársaságiak oldalán, betegsége akadályozta meg, hogy részt vegyen a francia ellenállásban. Mindezt azért tette, mert hite szerint az emberiség a szeretet tökéletes odaadására szomjazik. Pilinszky is a szeretet jegyében ró ki önmagára erkölcsi vezeklést. Keresi a megváltást, a feloldozást abból a görcsből, amit *Egy KZ láger falára* utolsó sora fejez ki: „Némán, némán is reánkvallsasz.”

Végül is azonban a vezekléstől sem remél igazi megváltást. A bűn uralmát és a bűnösség állapotát végtelennek érzi; elvont nyelven szólva, az ember megszakíthatatlan ontológiai szituációjának tekinti. Ez a bűnösségtudat nem azonos a vallás hirdette eredeti bűnnel; a társadalomba szervezett emberek kollektív cselekedeteiből fakad. Társadalmi méretű bűnösség tehát, ami az érzékeny erkölcsűek számára meghatározó egzisztenciális élménnyé növekszik. Az ember világi sorsának ez a szörnyű velejárója egyetlen ponton ér össze a transzcendenciával. A *Harmadnapon* című nyolcsoros vers a feltámadás megnyugvásában csendül ki:

*Mert megölhették hitvány zsoldosok,
és megszűnhetett dobogni szíve —
Harmadnapon legyőzte a halált.
Et resurrexit tertia die.*

A bűnösség tudata is mélyen gyökerezik Pilinszky lírájában. Már a *Trapéz és korlát* egyik fő témája, s a korai versek e szorongást kiváltó érzése áthúzódik egész életművén. Ez a szorongás nagyon hasonlít az egzisztencialisták leírta fogalom tartalmához. A semmit nyilatkoztatja ki, a rosszérzésben maga az alkotóelemeire szétbonthatatlan, dermedt semmi jelenik meg, de az is kifejeződik benne, hogy az embert, aki mélységes felelősséget érez az emberiség iránt, nyomasztja ennek a felelősségnek a súlya is. A föloldhatatlan magány a semmivel állítja szembe, a részvétetika a közösség gondjaival terheli. Ám nemcsak ilyen elvont körben szemlélhető Pilinszky szorongásélménye. Gyötrődik azért is, mert úgy érzékeli, hogy az ember ösztönvilága szintén a bűn forrása. A nem kívánt kívánása végtelen kettőséget hordoz: „Kívánlak, mégis kapkodón / hányom föléd a földet.” Sokat elárul e költészet rejtettebb érzésrendszeréről, hogy a szerelem a halál, pusztulás, kegyetlen harc, ölés képzeteivel társul, mintha a közhellyé kopott freudi tételt akarná igazolni a líra nyelvén. Igazolásról persze szó sincs, Pilinszky ihletett költő, legbensőbb egyéni világát foglalja versbe. A *Miféle földalatti harc* érzelmi drámát festő sorai, szavai mindazt egyesüritik, melyből egy-egy motívumot más versek (*Bűn, Két szeretőre*) ismételnék. A *Miféle földalatti harc* a gyilkolás, halál, csapda, alvilág, pokol képeit idézi, emlékeztetve József Attila sorára: „Akit szívedbe rejtessz, öld vagy csókold meg azt.” A legtisztább kapcsolat is kényszer és rabság, mert a szen-

vedély kegyetlen: „A számban érzem mocskáit / egy leselkedő pokolnak.” A testi odaadás szemében a paráznság alakját ölti és a szeretett arc medúzafővé torzul. Még sötétebb örvénybe világít a *Ne félj* önkínzó és képtelen játéka: „A házatokat egy alvó éjszakán, / mi lenne, hogyha rátok gyújtánám?” Ez a vad lázálom jelzi talán legfájóbban, hogy a test szenvedélyeitől irtózás miféle gyötrelmekben forgatja meg átélőjét. Mert ez is sorsszerű csapás a költőn, és az emberi kapcsolatok hiánya miatti szenvedés szinte lerázhatatlanul kíséri életét. A *Két szeretőre* viszolyogtató hasonlatba rejti el, hogy mindez végül nemcsak szenvedést, hanem undort is kivált belőle: „Akár a kettészelt kukac / valahogy mégis egy, / szíved szívével esztelen / vesződve hempereg!” A szenvedés és az undor kivetül az egész világra, a mindenségre, kozmikus méreteket ölt. „Ülünk az ég korlátain / mint elítélt fegyencek” — írja első kötetének címadó versében.

Az ösztönvilág megalázásaitól elundorodva, a gyermekkor édenében keres megedéket. A gyermekkor a romlatlanság, a büntelen jószág képében tűnik fel előtte, és bizakodni akar az anyai szeretet megtartó erejében, de tőle is el kell szakadni, éppúgy, mint a fiatalság iránti nosztalgia is csak ideig-óráig békíti meg. A *Távozó sereg* elköszön az ellobbant ifjúságtól és a társaktól is: a kör ezzel bezárult. A lét börtön, ezt az alapélményt — szívesen mondanánk rá, hogy létintuíciót — fölerősíti, hogy személyes életében is teljesen magára marad. Pilinszky ebből a helyzetből fogalmazza meg költői szerepét. A költősséggel együttjáró értéktudat, a kivételesség érzete a végzetes magányból táplálkozik nála: „tudom, több vagy mindannyiunknál / benned vakít a bánat” — írja *Magamhoz* című versében.

VALLÁSSOSSÁG ÉS ISTENKERESÉS

Pilinszky vallásos ember és istenkereső költő. Nem a lélek hasadását, hanem a szemlélet kettősségét jelöli ez a különválasztás, s csupán az elemzés különbözteti meg és választja ketté ily élesen a *bizonyosság* és *keresés* motívumát. Egységes és töretlen Pilinszky költészetének keresztény ihletettsége. Az elemzés mégis elkülöníti írásaiban a vallásos *ember* és az istenkereső *költő* szavait, s ez a kettősség fényt vet a keresztény szellemű irodalom mai helyzetére és problémáira. Ennek az irodalomnak a tanulmányozói megállapítják, hogy a neokatolikus irodalom művei a század elején tűntek fel és a negyvenes évekig komoly szerepet játszottak az európai szellemi életben, Pégyú misztériumjátékaitól Graham Greene *Hatalom és dicsőség*éig. A változás az ötvenes évekre esik, a keresztények épülését szolgáló neokatolikus irodalom fokozatosan elsorvadt, párhuzamosan avval, hogy a hagyományos keresztény ember- és világkép az értelmiség köreiből elvesztette régi vonzóerejét és hatását. Pilinszky költészete is a változás, áthangolódás jegyeit viseli magán.

Főlegesen bizonygatni, oly nyilvánvaló, hogy szellemi és erkölcsi karakterét a keresztény ihlet határozza meg. Elfogadva a homo religiosus szóhasználatát, számára is biztos pontot jelent a kinyilatkoztatás. Bűnösségtudata is egyszerre ered történelmi gyökérről és metafizikai szorongásból. A bűnösség metafizikai felfogása a keresztény irodalom egyik fő témája. Jellemző azonban, hogy a kegyelem és a krisztusi megváltás eszméje koránt sincs ugyanilyen erővel jelen költészetében. Verseiből hiányzik a megingathatatlan bizonyosság, a teremtés kegyelmének némelykor tanítói célzatú dicsőítése. Idegen költészetétől az előzetes tudásból eredő kockázatmentesség és magabiztosság. Az a fajta vallásos jelleg, mely a joggal katolikusnak nevezett és konzervatív módon hitvalló költészettől, Sík Sándor, Harsányi Lajos, Mécs László lírájától elválaszthatatlan. De nem azonosul a későbbi neokatolikus irány dogmáit lázító vagy éppen dogmaellenes miszticizmusával sem, mely néha öntetszelgő stílussá finomította a transzcendens élménykört. Pilinszky a háború utáni avantgard szellemű keresztény irodalom képviselője, gondolatvilágában középponti helyet foglal el, hogy a kereszténységnek a szeretetet újra: hódító erővé kell avatnia. Simone Weil is azért áll Pilinszky szellemi rangsorában első helyen, mert a konvertita a maga üdvösségkeresését a szeretet mindenhatóságára alapozta.

Ezen a ponton visszatérhetünk Pilinszky paradox helyzetéhez: a vallásos ember és az istenkereső költő problémájához. Alkalmi cikkeiben, irodalmi kritikáiban, életrajzi háttérű rövid novelláiban akárhányszor beszámol arról, hogy élete a vallással eljegyzett élet. Ezekben az írásokban a transzcendenciához kötött, mélyen vallásos ember áhítatával és bizonyosságtudatával szemléli a világ eseményeit, a művészet alkotásait vagy éppen az egyházi ünnepeket. Közismert talányos metaforája szerint: „Amit tudok, egyedül annyi, hogy Isten időről időre átvérzi a történelem szövetét, s a szituáció kegyelméből az ember ismét engedelmessé válik... Isten az, s egyedül ő az, aki ír: a történések szövetére vagy a papírra” (A „teremtő képzelet” sorsa *korunkban*) 1968-ban, a Híd kérdéseire adott válaszában a szegénység pozicionális szakralitásáról beszél; nehezen követhető gondolatmenettel kapcsol össze metafizikát és szociológiát; mondván, hogy „a szegények azok, akik mintegy inkarnáltak, valósággal a vérükben és a hasukban, közvetlenül tagjaikban hordozzák időtlen idők óta a világ rájuk eső, lényege szerint elviselhetetlen, fokról fokra megsemmisítő nehezét. Ettől olyan nyugodtak szívükben, s érezhetik maguk körül egy isteni minden-ség jelenlétét”.

Cikk, ars poetica, nyilatkozat: kifejez véleményt, körvonalaz világmagyarázatot, de egyáltalán nem törvényszerű, hogy eligazítson bennünket a költészet világában is. Pilinszky költészetét aligha nevezhetjük hagyományos értelemben vallásos lírának, ha elfogadjuk, hogy ez a fogalom körülhatárolható témakört és különböző szinten irodalmi formába öltöztetett ígéhirdetést jelent. A katolikus irodalom mai helyzetére illő szóhasználatot élve, keresztény ihletésűnek mondhatjuk líráját, azzal a szűkítéssel, hogy a keresztény ihlet is csupán *részletszerűen* határozza meg verseinek szellemét. A *Parafrázisban* teljesen átírja a biblia „egyetek és vegyetek” felszólítását, az embertelenné üresedett lét nevében *profanizálja* a szakrális igéket. A kegyelmet „szörnyű”-nek érzi (*Késő kegyelem*); istent a halálához szólítja tanúnak, mint a *Panaszban*:

*Légy reszketésem öröme,
mint lombjai a fának:
adj nevet, gyönyörű nevet,
párnát a pusztulásnak.*

Pilinszky istene nem jóságos, nem oszt kegyelmet és nem szünteti meg az árvaság, otthontalanság érzését, és nem old fel a magányból. A költő egyoldalú párbeszédet folytat vele, válasz nem érkezik tőle; éhségét nem csillapítja, a szenvedéstől nem váltja meg:

*Sohase szeretted, nem volt pillanat,
ennem is ha adtál, soha magadat,
örökkön örökké sírok amiért
annyit dideregtem érted magamért*

(Örökkön-örökké)

Isten-élményét legélesebb vonásokkal az *Apokrif* festi. Ez a Pilinszky lírájában hosszú költeménynek számító vers egyúttal metafizikai életszemléletről is vall.

Az *Apokrif* a történelmet és az egyes ember életét áthelyezi a metafizika és a sors közegebe. A kozmikussá növelt magánynak, a paradicsom utáni sivárságnak, az ember nélkülivé pusztult végtelen térnek és időnek e félelmetes vízióját az isten hangtalanul szemléli. Pilinszky alapélményét: a kozmikus méretűvé, mitológiai hatalommá növekedett magányt és szorongást az isten sem oldja fel. Épp ellenkezőleg, ez a létszorongás formálja istenképzését. Azon, hogy „halott redő”-nek látja magát, a hit sem segít. Hiába közeledik isten felé, hiába hívja és keresi őt: a lét maga *haláltusa*, és ennek csak jelzője a *keresztény*.

Pilinszky szorongása, magányossága ontológiai természetű. Még a föltehetően ötvenes évek elejére utaló „levegőtlen prés” kitétel is elveszti meghatározott időszakra utaló jelentését, és belesimul a végítélet hangulatát idéző szövegkörnyezetbe.

P. K. Kurz írja: a „...keresztény vonás a keresztény irodalmi alkotásban nem a téma, hanem a szellem, a szellemi magatartás, a világfölfogás kérdése.” Pilinszky költészetében a „szellemi magatartás” a sorsnak kiszolgáltatott, elidegenült ember magatartása; verseinek „szellemét” elsődlegesen nem az istenhit és nem az ebből fakadó megváltástudat határozza meg. Lírája átnyúlik a transzcendenciába, hite azonban nem boldogítja. Földi árvaságának terhei alatt roskadozik: ez szabja meg „világfölfogását”, a tárgyi valóság érzékelését, a sivár életről alkotott képzetait, sőt metafizikai szemléletét is. Mindaz, amit a földöntúlról gondol, a földinek pontos tükörképe.

Bár szakadozottan, de nyomon követhető az is, hogy évtizedek folyamán miként változik, módosul költészetében a vallásos élménykör. A személyes, élményszerű istenhez szólás fokozatosan hajlik át általános és személytelen közegbe, a keresztény eszkatológia mitikus világába. A változást címekkel jelezve: a korai *Panasz* még reménytelenül is reménykedik, megváltásért könyörög; az *Apokrif* istene már hallgatagon tekint alá a megdermedt, kihűlt világra, s a még későbbi versek — a *Nagyvárosi ikonok* ciklusban találhatók — a vallás képzetait már csupán a halállal és végítélettel társítják. Ugyanez a folyamat a versek másik, „világi” tárgyú rétegében is végigkísérhető: a történelmi körülhatároltság, az „itt és most” sorsképletté általánosodik, a *Harbach 1944*, *Francia fogoly* tárgyias közvetlenségét a *KZ oratorium* elvont víziója, *A hóhér naplójából* szándékolt töredékessége, enigmatikus homálya követi. A Bibliára és a vallásra utaló motívumok beleszővődnek a „semmibe mutató” egzisztencia világképébe, és kiteljesítik azt a *passio*: a szenvedés és halál bibliai képzetével. E költészet szerint az ember földi sorsa a passióra ítéltség jegyében folyik, helyesebben, dermedt mozdulatlaná. Beckett-i világérzést foglal keretbe a keresztény vallás kinszenvedés mítosza. Pilinszkyt a transzcendens hit, személyes életének istenhez tartozása nem teszi szabaddá; ellenkezőleg, úgy érzékeli, hogy az élet törvényei azonosultak a *természettörvények* megmásíthatatlanságával. Az ember biológiai és szellemi sorsát a természettörvények rangjára emelkedett erők intézik és határozzák meg. Ebből következik, hogy a részvét kitüntetett szerephez jut lírájában. Az így fölfogott — megváltoztathatatlan — sorshoz csak a részvét, egy találó megfogalmazás szerint a „transzcendens vigasztaló részvét” magatartásával és érzelmi töltésével lehet közelíteni.

Mindamellettt költészete telítve van a vallás, a katolicizmus motívumaival. Bár nem hitvalló ez a vallásosság, mégis karaktert ad a verseknek. Főként azzal, hogy a szeretet nélküli világgal szemben a szeretet mindenhatóságát állítja. Lemondásában, alázatában ezért rejlik kemény ellenállás is. A szeretet nevében vállalja az elidegenült lét fájdalmait; átéli az énjét elvesztő ember sorsát, és a szeretet révén próbálja azt újra visszanyerni. Így kap értelmet a „mozdulatlan elkötelezettség”-ről vallott gondolata. Első pillantásra a szavakkal való finom játéknak tetszik ez a fogalomkapcsolat. Az elkötelezettség cselekvést, mozgást, sőt küzdelmet tételez; a mozdulatlanság épp az ellentéte a fogalom jelentésének. Pilinszky lírája azonban értelmet ad a paradox összetételnek. Katolicizmusának lényegét fejezi ki az engagée immobile: a szeretet mindenhatóságába vetett föltétlen hitét rejti a szókapcsolat. Meggyőződése, hogy a többiek felé fordulva kell élni; a tartalmas életnek a közönségben gondolkodás az előfeltétele. Amint megromlik a másokkal való kapcsolat, az ember önmagát veszti el, ez az ő világfölfogásának is egyik sarkigazsága. A modern katolikus gondolkodók, a perszonalisták eszmemenetével csendülnek össze Pilinszky fölismerései. Úgy véli, hogy személy szerint ő is csak abban a mértékben létezik, amilyen mértékben más számára létezik. Pilinszky elvesztette a reális társadalomhoz fűző kapcsolatait. Tudomásul veszi ezt a veszteséget, vállalja és gyógyíthatatlanul szenved miatta. Egyetlen módon, a szeretet szavával és erejével tiltakozik ellene. Ez az ő elhivatottsága és katolicizmusának veleje.

A „mozgó elkötelezettség” oldaláról szemlélve, ábrándosnak és gyöngének tűnik ilyen módon küzdeni az elidegenedés ellen. Annál is inkább, mert ez a szeretet-

vallás befejezettnek és véglegesnek veszi a bűnösség állapotába jutott világ abszurditását. Cselekvés helyett lemondással, visszavonulással, puritán halálra készüléssel tiltakozik ellene. Ám az is jól látható, hogy ez a költői magatartás nem a rossz tovább rontása. A visszavonulás a napi küzdelmektől nem egyenlő a cselekvésről való teljes lemondással.

IDŐ ÉS TÉR KERESZTJÉN

Pilinszky lírájában nincs változás; minden befejezett és végleges, szomorú és tragikus. Költészetét ennek fájdalma és pátosza szövi át. A világ az ő szemében végtelen rommező képét ölti, teleshörva a civilizáció tárgyi maradványaiával, elhagyott, felesleges és halott tárgyakkal. „Mindig az elhányt bádogkanalat, / a nyomorúság lim-lom tájait kerestem” — írja az *Egy szép naponban*. Életét nem övezi élő, lélegző természeti környezet. Tájai ridegek, lecsupaszítottak, vegetáció nélküliek, sőt ember nélküliek. A környezetrajz bántó ridegsége is kifejezi, hogy Pilinszky lírájában ismeretlen fogalom a mi, ti vagy a te; ő csak az egyes szám első személyt, vagy az önmegszólítás második személyét ismeri. A tárgyakból is az árvaság érzése sugárzik vissza rá. Világát *csupasz fal, tűzfal, árva lécek övezik, a földet kő, kőarakás, homok, pléhedény, hulladék* fedi; az emberi lét kerete — vagy metaforája — a *gyűrött gödör, kivert tanya, félszer, folyosó, szálkás ketrec, üres ól, téli szeméttelp, világvégi kutyaól*. Magukért beszélnek ezek a szavak és metaforák. A *kataton alkonyat, a merőleges déli meleg* vagy a *vesszőnyi fák* is a meghatározó élményt ismétlik; azt, hogy a világ: vesztőhely. Az ember jelentéktelen pont a rideg természeti környezetben. Ahogy önmegnevező sorai mondják: „Növekvő fényességben / köztem, s egy távol nádas rajza közt / mutál vékonyka földi jelenlétem” (*Dél*); „Szemközt a pusztulással / egy ember lépked hangtalan. / Nincs semmije, árnyéka van. / Meg botja van, meg rabruhája van” (*Apokrif*); „Éles kövek közt árnyékom csörömpöl. / Fáradt vagyok. Kimeredek a földből” (*Apokrif*); „Vak rovar, / magam vagyok a rámsötétedő, / a világárva papundepliban” (*Egy arckép alá*); „lakatlan kő, hever a hátam, / emlékek nélkül, nélkülem, / az évmilliók halott hamujában” (*Hideg szél*).

Ennek a magányos létezésnek lehangolóan szűkösek vagy dermesztően tágasak a keretei. Mindkét nézet egyformán nyomasztó. Az *ól, ketrec* az élet lefokozottságának, a szinte animális tengődésnek a megfelelője, de ugyanezt érzékelteti a kozmikussá növesztett tér is: elvész benne az ember. Ebből a tárgyi környezetből is az elidegenedés élménye sugárzik, az „évmilliók halott hamuja” és az „üres ól” egyformán azt sugallja, hogy az élet kozmikus áttekinthetelenségével és lealacsonyító bezártságával együtt az ember börtöne. Rónay György hívta fel a figyelmet Pilinszky és Beckett műveinek egybehangzására. Ez a pusztuló világ Beckett szorongásos vízióira, az élettevékenység tragikus elsorvadását festő jeleneire emlékeztet. „Kimeredek a földből” — tömörebben már nem lehet kifejezni, hogy a végtelen térben milyen esendő az emberi létezés.

A versek kicsinyes szűköséget és kozmikus tágasságot ébresztő képvilága állandó mozgásban van. A költő tekintete és tudata ide-oda jár életének mindennapi és időtlen kulisszái között. Közélt és távolít, valóságot és képzeletbelit rak egymás mellé verseiben. *Egy arckép alá* is előbb a végtelen képzetével társult tengert idézi meg, majd az arc túl közeli nézésében merül el, és a befejező szakasz ismét a tágasságra vált vissza. Mindez a magányt keretezi: a pórások brutális csipkefátyla ugyanazt fejezi ki, amit az utolsó sor: „Akár a víz. Akár az anyaföld.” Pilinszky verseiben formateremtő elv ez az ellentétezés, s egyforma erősségű hangsúly esik a hulladékká silányult tárgyakra és a végtelen állandóságú őselemekre.

Az olvasó nem tud szabadulni a föltevéstől, hogy Pilinszky mindennemű megismerést előzően már „birtokolta a létet”, tragikus hangoltságban. Ez persze lehetetlen és látszat csupán, a kijelentő mondatok véglegessége kelti az illúziót. Az ösztönös létbirtoklást Pilinszky mindennél fontosabb ismeretnek tekinti: hangulati-

érzelmi kisugárzásában tárul föl előtte a világ és az ember, a természet és a tárgy, az emberi kapcsolat és a környezet jelentése — mindaz együtt, ami az embert személyes létében a világhoz kapcsolja. Költészetének ez a „létbirtoklás” az igazi témája, vallásosságának is ez az alapja. Verseivel nem hódítani akar, mert eleve birtokolja a célt. Soha nem kérdez, mindig kijelent, megállapít, leszögez; kérdő mondatai kétségbeesett kijelentő mondatok. A jelen idő folyamatossága táplálja verseit.

Akadnak nyelvtanilag múlt idejű versei, szemantikai irányai szerint azok is jelen idejűek, a jövő idő pedig csak egyetlen viszony: a halál, a végítélet kapcsán tűnik elénk. (Legjellemzőbben az *Apokrifben*.) A végleges magány lezárja a jövőbe gondolás minden egyéb útját. Ebben a jelen időben nincs igazi mozgás, legfeljebb változás, amely épp a mozdulatlanságot, a lényeg mozdulatlanságát hangsúlyozza. S a kijelentő módnak ezt az időtlen jelen idejét folyton átképzeléses múltként is érzékeljük. A jelen és egyáltalán az idő, semmi bekövetkezendő új lehetőséget nem rejt magában; csak az ismétlődhet, ami már volt. Ezért folyik össze múlt és jelen. Az időhatárok elmosódása, helyesebben szólva, a jelen idő kiterjedése, az *időtlen jelen* megfelel természetszemléletének. Nem is természetet lát maga körül, hanem teret, melyet a négy őselem, a föld, víz, tűz, levegő ural. Szimbólum értékűek verseiben az őselemek. A föld, víz és levegő legtöbbször a békés közönyt, az én alámerülésének boldog közegét jelenti, máskor a kicsinyességekben szétaprózódó világ ellentétét, a végtelen nyugalmat; ismét máskor a sivárság képzetével társul. Legtöbb jelentésváltozást, az első versektől a legújabbakig, a folyó vagy a tenger képében megjelenő víz hordoz magával. Elvegyülés, megsemmisülés, eltávozás-visszatérés, védtelenség, élet, halál képzetait idézi elénk; mindig az élet, a véges emberi sors jelképe, metaforája, vagy ellentéte: a hullámaid görgető tenger. Ez a motívum is hozzájárul ahhoz, hogy „kozmosznak” észleljük Pilinszky versvilágát, és úgy érezzük, hogy az időnek és a térnek végtelenségébe avat be. Azt az illúziót kelti, hogy a pillanatokon túl részese egy beláthatatlan és ezért a mozdulatlanság képében megjelenő határtalan áramlásnak. Költészete az idő és tér metafizikájának kifejezésével, szavakba foglalásával viaskodik, mintegy tiltakozásul is minden bezártsággal szemben:

*Milyen nap is van ma? Úgy élek,
hogy össze-összezavarom
az idő menetrendjét.
„Latrokként — Simone Weil gyönyörű szavával
— tér és idő keresztjére
vagyunk mi verve emberek.” Elalélok,
és a szálkák fölriasztanak.*

(Juttának)

TÖREDÉKEK A TITOK MARGÓJÁRA

Az 1971-es esztendő váratlan fordulatot hozott pályáján, Pilinszky kitört a legendás hallgatásból, megoldódott a nyelve, kötetet adott ki, szükséztelenségéhez mérten meglepően sok új verssel. 1971-ben csaknem annyit írt, mint előbb — nem a sorokat, hanem a verseket számolva — húsz esztendő során. A *Szálkákat* (1972) megelőzően sokáig úgy látszott, hogy kihagyó lélegzetű költészetével Adorno szellemes féligazságához szolgáltat adalékot: Auschwitz után nem lehet verset írni. Alkotáslélektani talány az új kötet megjelenése, de csoda nem történt: Pilinszky továbbra is küzd az elnémulással. A *Szálkák* csak az ő mértékével mérve jele a termékenységnek. Legtöbb verse pár sorból áll, s ez a szükséztelenség az ő esetében törvényszerű és szimbólum értékű alkotói gesztus. Hangsúlyos helyre, köteté élére sorolta az *Amiként kezdtem* című verset:

*Amiként kezdtem végig az maradtam.
Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.
Mint a fegyenc, ki visszatérve
falujába, továbbra is csak hallgat,
szótlanul ül pohár bora előtt.*

Az önvallomás érvényes. Költői világának szellemi alaprajza mit sem változott. A *Szálkák* négy fő motívuma: a veszthely, szeretet, halál, katolicizmus, a *Nagyvárosi ikonok*ban is legfontosabb versteremtő érzület. Bezárult életről adnak hírt a versek. „A jövőről mit sem tudok, de a végítéletet magam előtt látom” — olvassuk a *Mielőttben*.

A *Szálkák*, ezen az alaphelyzeten belül, mégis változást mutat. A kötet hangulata enyhültebbé, oldottabbá lazult; érzelmesebbé, meghittebbé alakult. A szelíd megnyugvás bensőséges érzése szól a versekből, a hit is bizonyosságot ígér: „mérd az időt, / de ne a mi időnket, / a szálkák mozdulatlan jelenét, / a fölvonóhid fokait, / a téli veszthelyek havát, / ösvények és tisztások csöndjét, / a töredék foglalatában / az Atyaisten ígéretét.” A kötetet átszövik a vallás motívumai, a cím is közülük való, a szálka a keresztfa szálkája. Transzcendenciához fűződő kapcsolata megbékéltebbé alakult: „Ahogy a semmi kisimítja / az agónia árkait, / miként a vidék hófúvás után / lecsillapul, hazatalál / valahogy úgy alakul, rendeződik / fokról fokra ember és Isten, / pusztulás és születés párbeszéde”. Fájdalmasan észleli az idő múlását, megszólal verseiben a szeretet és szerelem előbb ismeretlen teljes odaadása is, föltűnik a kapcsolatkeresés kívánsága, és a megbékéltség utáni nosztalgia. A haláltudat azonban állandóan kíséri és a boldog közjáték pillanatait is beárnyékolja:

*A szűrös meleg kocka alján,
hol ég és föld beroskad, megszűnik,
s akár a moslék egybehuppan
tér és idő, ott ebben a
tűző ganajban, egyedül
itt lephetjük meg, egyes-egyedül,
amit anyánk örökre elveszített.*

(Példabeszéd)

A *Szálkák*ban legszembevetőbbben versvilágának formaképző elvei változtak meg, az egész kötet azt a stílust követi, melyet a *Nagyvárosi ikonok* záróversei már föl-villantottak. Lírájának állandó jelzői: puritán, szűkszavú, dísztelen — új értelmet nyernek. A *Szálkák* kevés kivétellel, rövid néhány soros verset közöl.

Pilinszky régebbi verseit a zárt szerkesztés jellemezte, hangsúlyos kezdés és nyomatókos zárórész fogta egybe az élménykifejezést. A *Rekviemben* közreadott versek szerkesztésmódja kivétel nélkül a lineáris fölépítés rendjéhez igazodott. Pilinszky aggályos műgonddal vigyázott arra, hogy minden a helyén legyen, egyik rész pontosan illeszkedjék a következőhöz. Tárgyilagos és folyamatosan kifejtő logikával közölte lesújtó fölismeréseit, abszurd vízióit is; hagyományosan elfogadott szerkezeti rendben beszélt az irracionálisról. Még *Négysoros* című remeklése is ezt az eljárást követte, mindegyik sor a vers jelentéstartományának fokozatos, lépésről lépésre haladó bővülését szolgálta:

*Alvó szegek a jéghideg homokban.
Plakátmagányban ázó éjjelek.
Égve hagyta a folyosón a villanyt.
Ma ontják véremet.*

A kijelentő mondatok monoton sorjázása szenvedetlennek tetsző leírással indul, s csak a „jéghideg” jelző hangulati értéke figyelmeztet a baljós kimenetelre. A má-

sodik sort már feszültséggel telíti a széles asszociációs mezőt kibontó — és Pilinszky költészetére oly jellemző — „plakátmagány” összetétel és a kiszolgáltatottságot sugalló esőktől áztatott éjszaka. A harmadik sor, a mozdulatlanság után az igei állítmánnyal a mozgást vonja a vers körébe, és vele együtt, a távoli és sejtelemszerű veszélyérzetet közelivé és a köznapi élet tartozékává avatja. Az állítmány jelentésárnyalatából az is kiolvasható, hogy nem-cselekvéssel, vagyis a cselekvés, az aktív közbeavatkozás elmulasztásával van dolgunk. A befejező sor elbreszt rá, hogy a fenyegető éjszaka képei a legszemélyesebb vallomást készítették elő, s amint a környezeteírás a távólítól fokozatosan a közelihez és végül a költői énhez ért, ugyanúgy az időtartomány is az elmosódott múltból a jelen pillanatáig zsugorodott. A négy sor szigorú pontossága, hierarchikus rendje a fokozás, a feszültségnövelés ívét rajzolva elénk, s az elháríthatatlan szorongás hangulatát az egyenes vonalú szerkezeti fölépítéssel is aláhúzza.

A *Szálkák* versei ezzel szemben a rögtönzés és a töredékesség benyomását keltyik, s a tovább nem fokozható szükszavúság azt jelzi, hogy végérvényessé szilárdult költői szemlélete és stílusa. Minél kevesebb szóval és csak a lényegről, az előző kötetéből ismert haláltudatról, kiszolgáltatottságról akar beszélni. Minden esetlegességet elhagy, számára már rég „minden elvégeztetett”. Világáról csupán jelzéseket közöl, saját motívumrendszerének jelentéstana szerint. Most már nem elégti ki a hagyományos mondatfűzés logikája, az egyenes vonalú szerkesztés, sem a szavak megszokott jelentése, verseit egyéni mondattan és jelentéstan törvényeihez igazodva alkotja meg. A töredékesség benyomását az kelti fel, hogy szakít a folyamatosan kifejlő szerkezeti formálással, és megnöveli a mondatok, mondatrészek közötti „logikai szüneteket”, sőt igen gyakran, éppen a verskezdetet és verslezárást, tehát a hangsúlyos pontokat burkolja nehezen nyitható metaforákba. Elvonttá és talányossá alakult Pilinszky költészete: rátért arra az útra, melyen az Újhold költői sorából Nemes Nagy Ágnes és Rába György halad. A világlíra egyik áramlatának, a hermetikus költészetnek a törekvéseihez kapcsolódik ez a fajta versépítés, egyik ösztönzője a szónak új értéket kölcsönző nyelvfilozófia, mely többek között azért válhatott sokak előtt vonzóvá, mert átértelmezi a költői nyelv megismerési lehetőségeit.

A keveset fordító Pilinszky fontosnak tartotta, hogy 1965-ben, az Új Ember lapjain magyarul tolmácsolja Pierre Emmanuel *A szó szeretete* című esszéjét. Pierre Emmanuel legemberibb sajátosságunknak, a beszédnek igyekszik fölfedni a titkát. A nyelvnek hatalmas, misztikus erőt tulajdonít, és a költő hivatásának azt tekinti, hogy állítsa vissza jogaiba a nyelvet, azaz használja eredeti funkciója szerint, mert az igazi szavak „a lét egészéből szólnak”, „a nyelv és a lét: egy”. Korunk elkoptatta a szavakat, értelmük eltűnt a terminológiák káoszában, túl sokat szólván „mindenről és semmiről — az emberiség elfelejtett »beszélni«, elfelejtette a szavak és a megnevezett világ élményszerű azonosságát, a megnevezett világ és szellemünk identitását”. Az újra megtalált nyelv „egyszerre titokzatosan koncentrált figyelem s ugyanakkor — amilyen mértékben csak lehetséges — a valóság kiáradása. Köznapi életünk birodalmában nincs több hasonló, az akarat e teljességéhez mérhető megnyilvánulásunk” — írja Pierre Emmanuel. Gondolatmenetének egyik sarktétele, hogy ez a beszéd a költővel fölismerteti az ember „egész láthatatlan történetét”, és képessé teszi arra, hogy föltárja a kifejezhetetlent, megvilágítsa az elemezhető és elemezhetetlen közötti fokozatokat.

A lét egységét helyreállító beszédnek, a költészet irracionális csodájának, misztikus azonosságteremtő funkciójának ismeretelméleti problémaköre, érthető módon, mélyen érdekelte Pilinszkyt, hiszen az ő költői gyakorlata is kezdettől érintkezett az irreálissal. Igen egyéni módon: semmi köze nem volt soha a modern költészet agyafúrt irracionális játékához, sem a szürrealizmus programos valóságfelettségéhez. A *Trapéz és korlát* tárgyas nyelven szólalt meg, és erről a stílusról fokozatosan hámlott le minden epikus, drámai és magyarázó elem, minden díszítés, hogy végül eljusson a „tények” költészetéhez. A *Rekviem* előszavában már így fogalmazta meg költészetét: „Lirai, tehát eleve egyszerű (...), mivel a líra, minél inkább

lira kíván lenni, annál kevésbé tűri meg az alapok bonyolultságát, viszont szabadon párosul a puszta tényekkel, e látszatra épp nem költői anyaggal.”

Tárgyi közvetlenségre, a tények beszéltetésére törekedett, s a csupasz tárgyiaság fokozásával, elmélyítésével érte el, hogy kurta négy sorosai is víziószerűen kiágultak: a valószerű áthajolt a valóságontúliba. Az érzékelhető dolog pontos rögzítése a versek egy pontján átváltott a létszorongás abszurdításába. Ez a „tényköltészet” alapjaiban különbözik attól az irányzattól, amit a „dolgok költészete” néven emlegetnek. Pilinszky lírájában a látható, tapintható tény egyszerre elkezd vibrálni, megteklik sejtelemmel, szorongással, borzalommal: a konkrétból abszurd lesz. Vagy épp a tény már eleve a vízió alkotóeleme, s az egyetlen képből kiszűrődött az átváltás mozzanata:

*lakatlan kő, hever a hátam,
emlékek nélkül, nélkülüm,
az évmilliók halott hamujában*

Hideg szél fujdogál

(Hideg szél)

Egy kő, mely „lakatlan”, a költői személyességtől eltávolított kő, minden érzelmi drámától mentesen, az idő végtelenjében hever s az élet mozgását mindössze a hideg szél érzékelteti — ez jóval több, illetve más, mint tényközlés. Az érzelemmentes, csupasz leírás már az első sorral a létszorongás merőben egyéni és egyáltalán nem objektív szemléletbe vezet. A hang objektív, a szemlélet abszurd vízió; ha úgy tetszik, a legvégletebb szubjektivitás.

Amikor Pilinszky a „puszta tények”-ről beszél, voltaképpen azt fejti ki fogalmi nyelven, amit verseiben kívánt megvalósítani: éppen a tényektől, a köznapi realitás tapasztalati anyagától eltávolodó világérzést akarta minél pontosabb szavakkal, a vitathatatlan tények kikezdetlenségével formába önteni. Az *Egy arckép alá* is remekel a konkrétumok fősorakoztatásával és azzal is, ahogyan a motívumokat — a napot, tengert, magányt — a vers képeivel élénk idézi. Minden elem szoros logikával tartozik egymáshoz, és növeli a feszültséget — azért, hogy a középpontban elhelyezkedő sorok megfelelő hangsúlyt, vagyis objektív keretet kapjanak: „Vak rovar, / magam vagyok a rámsötétedő, / a világárva papundeklubban”. A vers minden eleme ezt a félelmetessé növelt szorongásérzést készíti elő: az ember rovar, és a világ üres, törékeny, haszontalan papundeklidoboz. Ez a tömör mondat ismét túlmutat a kihűlő nap, a néma tenger, a lerombolt arc, a szürkület gránitporának „tényein”. Ezzel már a költői önszemlélet „toldotta meg” a tárgyias leírást, s noha a vers a hangulati egység remeklése, sehol egyetlen zavaró hang vagy szín, az érzéki látványból szinte észrevétlenül siklott át a képzelet teremtette vízió közegébe. Ugyanezt, valóságnak és valóságontúlinak, tárgyiasnak és képzeletbelinek összeszővődését, objektív stílus és szubjektív szemlélet egybefonódását példázzák legismertebb, sokat idézett versei: az *Aranykori töredék*, *Apokrif*, *Félmúlt*, *Utószó*, *Introitusz*, *A tenger*, *Nagyvárosi ikonok*.

A *Szálkák* kevesebbet beszélgetti a „tényeket”, s két irányban is eltávolodik a fegyelmezett, szigorú egyszerűségtől: nyíltabban érzelmes — néhol a *Trapéz és korlát* hangjára emlékeztet —, és gyakran él a szabad képzettársítás eszközével. A szabad képzettársítás fontos szerepet juttat a vers kisebb egységeinek — képeknek, sorsoknak, szavaknak —, és megsokszorozza a vershangulat jelentőségét, olykor rábízva a közlés továbbítását is.

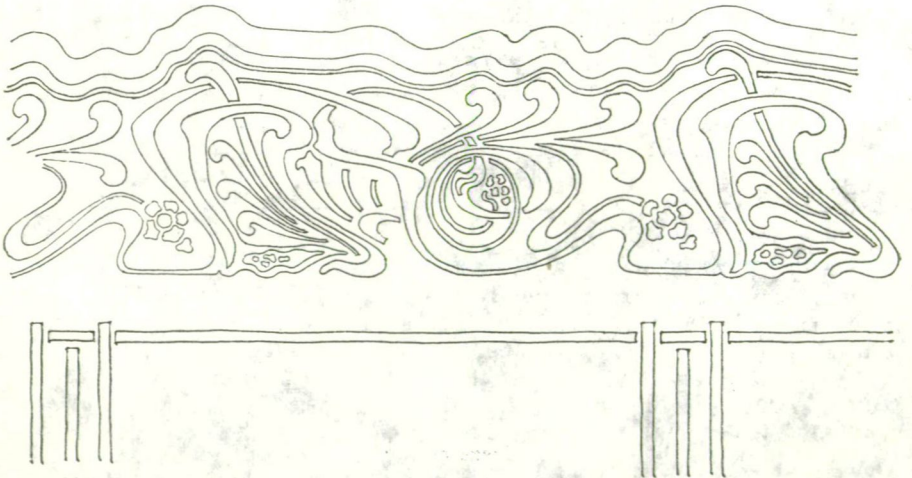
*Majd elnézem ahogy a víz csorog,
a tétova és gyöngéd utakat,
a fájdalom és véletlen közös*

betűvetését, hosszú-hosszú rajzait —
halott köveken, élő arcokon —

elnézem őket, mielőtt
a feledést kiérdemelném

Ez a dalszerű néhány sor egymagában jelzi — és egy ciklus élére kiemelt cím külön fölhívja rá a figyelmet —, „egy titok margójára” íródik az új versek nagy része. Régebben magát a „titok” szót bombasztikusnak találta volna Pilinszky, most mégis a „megmagyarázhatatlan jelentés” kimondására készülődik. Ám könnyen lehet, téves a megfigyelés. Talán csak rövid átmenet foglalata a *Szálkák* — s erre is akadna bizonyíték, hiszen sok az ismétlés az új kötetben; motívumok, sőt versrészletek térnek vissza benne, ismert vonatkozásaikkal. S az is lehet, hogy új nyelv születésének vagyunk tanúi, s a lazuló szerkezet, a kérdőjelek szaporodása és a megbékélt nyugalom, a fegyelmező erőnek engedelmeskedve, új költői formát teremt.

Évekkel ezelőtt, válaszul arra, hogy föltűnően keveset ír, azt mondta, nem az a fontos, hogy egy madár hányszor csap a szárnyával, hanem az ívelés. Egyetlen kötetben elférő életművével fényesen igazolta önmagát.

Csehszlovákia

Haragos villámok és pillangószárnyak. Körülbelül így lehetne magyarra fordítani a legújabb cseh Petőfi-kötet címét (Blesky rozhnévané i křídla motyli). A cseh cím a költő *Dalaim* című versére utal, amelyben a különböző hangulatban fogant verseit egyszer könnyelmű lelke pillangóinak, másszor haragos lelke villámlásinak nevezi. A fordító nem ragaszkodhatott szó szerint az eredetihez, így került a két jellemzőnek tartott kép ebben a formában a könyv borítójára. A költő születésének 150. évfordulója alkalmából kiadott tetszetős külsejű, zsebkönyv nagyságú kötet június első napjaiban jelent meg a csehországi könyvesboltok kirakataiban.

Csak üdvözölhető a könyvecske összeállítóinak és szerkesztőjének az a törekvése, hogy nemcsak Petőfi verseiből adtak ki válogatást a szokásos elő- vagy utószóval kiegészítve, hanem olyan írásoknak is helyet biztosítottak a kötetben, amelyek más-más oldalról nézve mutatják be a cseh olvasóknak költőnk pályáját. *Vilém Závada*, a neves cseh költő írta a tulajdonképpeni bevezetőt, amelyben Petőfi költészetének legfontosabb vonásait vázolja föl és az életmű kiemelkedő értékeire hívja föl a figyelmet. Azokra a csúcokra, amelyek egyben világirodalmi magaslatokat is jelentenek.

Illyés Gyula operaházi beszédének részletei arról vallanak, hogy a magyar anyanyelvűek miképpen tekintenek ma a költő örökségére. Tudjuk, hogy nálunk mennyi időt szokott igénybe venni a kiadói, nyomdai „átfutás”, és ezért csak elismeréssel szólhatunk az *Odeon Kiadó* munkájáról. Így az új Petőfi-kötet már azt is hírül viszi Csehországba, hogy a költőutód miképpen adózott nagy előde emlékének az évforduló alkalmából.

26 vers szerepel a válogatásban, amelyet *Richard Pražák*, a cseh—magyar irodalmi kapcsolatok jeles brnói kutatója állított össze az életmű legfontosabb rétegeit képviselő alkotásokból. Nem kívánjuk itt — helyünk sincs rá — tüzetesen elemezni, hogy a válogatás arányosan tükrözi-e Petőfi költészetét. Megelégszünk annak megállapításával, hogy egytől egyig lényeges versek kerültek a kötetbe. Kiskőröstől Segesvárig Richard Pražák kalauzolja a jelenkor cseh olvasóját a költő életének és művészi pályájának állomásain a versek után következő írásában. Értő magyarázatára, történelmi háttérfestésére szükség is van, mert bizony Csehországban, akárcsak nálunk, nem mindig kielégítő a tájékozottság a szomszéd népek történelmében.

Kevés olyan költőnk van, akinek munkásságára, verseinek forradalmi üzenetére a kortársak legjobbjai olyan intenzíven figyeltek Csehországban, mint Petőfiére. 1844-ben írták le nevét először csehül, első verse 1847-ben jelent meg ezen a nyelven. Minderről *Rákos Péter*, a prágai Károly Egyetem magyar irodalom tanára tudósít Petőfi csehországi visszhangjáról írott cikkében (Részle a cseh kultúrának is címmel). Jan Neruda, a múlt század nagy hatású cseh költője személyes ügyének tekintette Petőfi népszerűsítését, maga is fordított verseiből, és lelkesen méltatta a magyar költő-géniusz költészetének nagyságát.

Rákos Péter írásának befejezésekképpen azoknak a cseh, magyar és szlovák kutatóknak, irodalmároknak az érdemeit hangsúlyozza, akik egyengették Petőfi cseh kultúrához vezető útját. Mi is elismeréssel adózunk teljesítményüknek, de természetesen közük számítjuk azokat is, akik részt vettek ennek a legújabb kötetnek a munkálataiban.

Merre tart a szlovák próza? Hosszú elemző tanulmány válaszolhatna érdemben erre a kérdésre. Itt csupán az utóbbi évek néhány fejlődési sajátosságát és egy-két fiatal prózaíró arcélét villanthatjuk föl. Az alkalmat és a segítséget a tájékozódáshoz *Vladimír Petřík*nek a *Slovenské Pohľady* idei 3. számában megjelent *Prózáink 1972-ben* című összegező áttekintése kínálta, amelyben az elmúlt év terméséről ad számot. Bevezetőjében mentegetőzik, hogy az irodalom eleven folyamából mesterségesen kiszabott esztendő nem nyújt elegendő terepet irányzatok, stílusok, módszerek alakulásának nyomon követésére. Ezért tekint vissza mindig az előzményekre, a korábbi prózai hagyományra.

A mai szlovák prózának talán az a legjellemzőbb sajátossága, hogy elsősorban fiatalok, nem kevesen harmincon aluliak írják. „Továbbra is hiányzik a szlovák prózából a középnemzedék” — olvashatjuk Petřík cikkében. És valóban, ha az utóbbi két-három év legkitűnőbb szlovák prózai alkotásait akarnánk elősorolni, kevés kivétellel a legidősebb és a legfiatalabb nemzedék képviselőinek tollából született művek jutnának az eszünkbe. Virágzását éli az emlékirat-irodalom, századunk kiemelkedő jelentőségű szlovák írói közül többen hozzákezdtek visszaemlékezéseik papírra vetéséhez. Így látott napvilágot *Milo Urbannak*, az egyik legjobb szlovák regény, az Élő ostor írójának költői szépségű vallomása gyermekkoráról, az árvai csőszház életéről (*Zöld vér*). Andrej Plávka, akiről korábban mint a szlovákiai Petőfi-emlékbizottság elnökéről emlékeztünk meg, *Sóvárgó szerelmes* címmel adta közre emlékezéseit, amelyben liptói gyermek- és diákkorán kívül íróvá-költővé éréséről is beszámol; költőtársa, az Adyt és Petőfit is fordító *Jan Smrek* pedig attól az időtől kezdve tekinti át életét *Szerelmem, költészet* című könyvében, amikor megnyílt előtte a szlovák irodalom kapuja.

A hatvanas években indult fiatalok az ember belső életének föltérképezéséhez láttak hozzá írásaikban. Legtehetségesebbjeik fölfedező útja számos új eredményre vezetett. Vincent Šíkula, Peter Jaroš, Jan Johanides és Rudolf Sloboda nevére a magyar olvasók is fölfigyelhetek, többek között az Európa Könyvkiadónál mintegy másfél éve megjelent modern szlovák prózai antológiában szereplő írásaik alapján. Alapos mesterségbeli tudás jellemzi ezeket a fiatal írókat; célratorőn, pontosan szerkesztenek, kitűnő atmoszférát képesek teremteni. Más-más világban mozognak otthonosan, ez különbözővé teszi írói látásmódjukat is. Šíkula költőiséggel teli, szinte önmagától pergő történetei érzéketlenül állítják elénk a szlovák falu mindennapjait, Johanides az emberi kapcsolatok nemegyszer kibogozhatatlan összefüggéseinek kutatója. Jaroš a legtermékenyebb író közülük, elbeszéléseinek tematikáját és ábrázolásmódját sokféleség jellemzi, az újdonsült közép-európai városlakó falusi gyerekkor iránti nosztalgiájának leltárba vevője. Rudolf Sloboda írásaiban újra és újra önéletrajzi elemek bukkannak föl, mesteri stílussal megírt történetei váratlan fordulataikkal az emberi természet belső zugaiba is bevilágítanak.

Az utóbbi egy-két esztendőben jelentkezők, úgy tetszik, pályakorrekciót hajtanak végre, határozottabb irányt vesznek a valóság felé. Nagyobb figyelmet fordítanak a mindennapok reális tényeire, többnyire átélt élményeiket igyeksenek elbeszélés formájába rendezni. Nem vehetjük sorra Petřík leltárát, csak két kezdő íróról teszünk említést. Dušan Dušek és Ivan Habaj az elmúlt évben jelentette meg első könyvét, novelláik közös vonása a vissza nem térő gyermekkor világának megidézése. Dušek a *Háztető* (Strecha domu) címmel közreadott elbeszéléseiben körültekintő gondossággal építkezik, narrátor-főhőse látszólag szenvtelenül számol be az eseményekről, de a jól szerkesztett történet mögött néha homályos marad a mondandó. Habaj első kötetének a címe önmagában is érdekes a magyar olvasó számára: *Alföldiek* (Dolnáci). Magyar környezetben élő szlovákok világáról tudósít

a fiatal szlovák író. Gyermekkori élmények fűzik a Csallóközhöz, családja a Nyitra-vidékről került Dél-Szlovákiába. E sorok írója csak Habaj második, idén megjelent kötetét (Az eperfa árnyékában — V tieni moruše) forgatta, véleményét is ennek alapján alkotta. A minden fölöslegesen sallangot, bőbeszédűséget kerülő író feszesre kalapálta mondatait, írásait zárt szerkezetűre komponálta. Novelláinak feszültsége, a hangulatok pontos visszaadása tehetséges íróra vall. A Kisalföld folyókszabdalta, tágas és termékeny világát Habaj bemutatásában kissé szigorúnak érezzük, még a nap is nem búaérlelően melegít, hanem kegyetlenül süt. Mindazonáltal érdekes híradást kaptunk, először a szlovák irodalomban — a Csallóközbe telepített szlovákok életéről. Még akkor is, ha szinte szó sem esik a vidék egyik mindennapos realitására, a nemzetiségek együttéléséről.

Befejezésül ismét Petrik cikkéhez kanyarodunk vissza. Két fontos ténymegállapítást idézzük a szlovák próza legnagyobb hiányosságairól. Nincs regény; a kor tükrét nyújtó, tanulságait összegező nagyobb lélegzetű prózai mű a hiánytételek között szerepel. Az okot a szerző a prózaírók „megfiatalodásában” keresi. De panaszkodik a szlovák kritikus a műfaji egyszínűsége is. Hiányoznak a művészi próza hátárterületén fekvő riportok, útleírások stb.

Magyar írók — csehül és szlovákul. Az utóbbi hónapokban jelent meg a prágai Odeon Kiadónál *Moldova György Sötét angyal* című regénye, *Illyés Gyula* esszé-regénye, a *Kháron ladikján* a Melantrich Könyvkiadó gondozásában került a cseh könyvpiacra. Klasszikus íróink közül *Móricz Zsigmond*nak jutott újabb könyve a cseh olvasók kezébe: az *Uri muri*. Kéthavonta jelenik meg a szlovák Nagyvilág, a *Revue Svetovej Literatúry*, legújabb számában (1973. 3.) a modern magyar irodalmat Örkény István képviseli. *Karol Wlachowsky* mutatta be a magyar írókat a szlovák olvasóknak rövid életrajzi jegyzet formájában, írásművészetét az Egyperces novellákból válogatott kis összeállítás reprezentálja.

K. CS.

Lengyelország

A *Życie Literackie* 20. számában *Párbeszéd a modern költészetéről* cím alatt két cikk jelent meg. Mindkettő gondolatának, támadásának középpontjában a hatvanas évek második felének új lírája áll. Jalu *Kurek*, a lengyel költészet legidősebb nemzedékének egyik képviselője, *Lírízálás* című cikkét egy *Irzykowskitól* idézett gondolattal kezdi. — „Költészetetek ambíciózus, talán jó is, majd megmutatja az idő, de a költőket nem nagyon látom.” E néhány szóból kerekedik ki *Kurek* gondolatmenete: az utóbbi esztendőkből fiatal költők nagy sereglésének és a versrovatok erős felduzzadásának lehetünk tanúi, miközben egyre csökken a versolvasók (versértők) amúgy is szűkös tábora. Ezt *Kurek* azzal magyarázza, hogy természetesen minden költő eredetiségre törekszik, de az eredetiség gyűjtőpontját csupán a formai újítások látja, ezek az újítások azonban a már 50 esztendeje lezajlott avangard forradalom eredményeit sem képesek meghaladni. Ez az egyik fő oka annak, hogy annyian válnak egyszerű epigonokká, s azáltal, hogy lírájukból az avangard szellem nevében számúznak bizonyos mélyen emberi témákat, „költészetük száraz, hideg (mintha hűtőszekrényből vették volna ki), érzelmi tartalmát tekintve terméketlen, egyrészt túl prózai, másrészt túl metaforizált...” *Kurek* kemény szavakat mond a fiatal költők mesterségbeli járatlanságáról, műveltségéről, az uniformizált témák uniformizált megoldásáról. A kialakult helyzetért elsősorban a kritikusokat ülteti a „vádoltak padjára”: „Mert a kritika, sajnos, semmit se segít, semmit se világít meg, inkább mindent homályba burkol, összezavar. Az elemzések-

ben kötelező a zavaros víz, a recenziókban — a haveri rokonszenv, avagy a viszonzás elve, a különféleképpen balzsamozó irodalomtúli lépések. A kritikában megrozsdásodott tőzsei zsetonok kísértének, amelyeket évek óta nem ért friss levegő, kötelezőek az olcsó elismerések, és az elhallgatásra kötött megállapodások; technikai részről hiányzik az elemzés, elégtelen a felkészültség; hol az érzékenység, a lelkiismeretesség az ítéletekben, hol a szakértelem, tekintély, következetesség?”

Zbigniew Bauer *Katasztrofisták? Dekadensek?* című cikkében arra világít rá, mintegy kiegészítve Kurek írását, hogy a modern lengyel költészet programszerűen katasztrofikus. A katasztrofizmus érthető volt a háború utáni lengyel irodalomban, de napjainkban már megfoghatatlan. Eszmei mozgatója, „hogy a világ csak egyik pillanatról a másikra létezik, és ezt a pillanatot is bizonytalansággal és félelemmel töltik ki...”, ez előbb-utóbb a teljes tagadást, a dekadenciát eredményezi. Bauer is szeméretlenül veti a modern poétáknak, hogy „a költő álma az eredetiség, nem pedig a tökéletesség...”

A lap június 10-én megjelent számában Stanislaw Starbo *Régi nézeteltérések új stílusban* címmel közlétes egy, Bauer nézeteivel polemizáló vitacikket. Starbo szerint Bauer a katasztrofizmusnak két világháború közötti felfogását vetíti át a fiatalok mai műveire, akiknek művészi tevékenysége, szerinte, nem egyfajta befelé fordulás, hanem kísérlet az egyre bonyolultabbá váló világ feltárására: „A valóban elkötelezett művészet többek között abban áll, hogy feltárja és szentesíti azt, ami a környező valóságban megörökítésre érdemes, értékes, igazságos és szép. De az, ami értékes, igazságos és szép, nemegyszer a valóság esztétikai fogalmaira átültetett, látszólag formátlan magmában, formák káoszában rejtőzik, és a művész dolga, munkájának célja, hogy a létnek káoszából és ama bizonyos hamujából az értelmet, fényt és a jelentőséget feltárja.”

Méltóképpen emlékezett Petőfire a *Twórczość*, a kiváló író, Iwaszkiewicz által szerkesztett legrangosabb lengyel irodalmi havilap. A márciusi számban közzétett „Petőfi-anyagot” Csorba Tibor, az évtizedek óta Varsóban élő festő-irodalmár állította össze. Vállalkozása méltó „Hódolat Petőfinek”. A lengyel olvasók Petőfi öt versét (Fa leszek, ha...; Az erdélyi hadsereg; Szeptember végén; Vasúton; Egy gondolat bánt engemet) olvashatják anyanyelvükön. A fordításra — Csorba felkérésére — nyolc lengyel költő vállalkozott. Tadeusz Rózewicz, Jerzy Ficowski, Włodzimierz Słobodnik neve jelzi, hogy rangos költők nyúltak Petőfi költészetéhez. Érdekes összehasonlításra ad módot az a tény, hogy egy-egy verset több költő is lefordított. A „költői verseny” résztvevői fordítással kapcsolatos problémáikról, gondolataikról is beszámolnak. „Az erdélyi hadsereg — egy vers-kiáltvány. Azáltal, hogy megfosztjuk a benne lüktető magyar ritmustól, hogy lengyelessé váljon, a csengés erejének, hangrétegének bizonyos elszegényedését eredményezzük. Azáltal, hogy a fordításban a lehető leghabakabbb gördülékenységet nyerjük, nemegyszer az eredeti mű ütőerét veszítjük el...” — olvashatjuk Jerzy Ficowskinál. Figyelemre méltó Jerzy Kierstnek a Fa leszek, ha... lengyel változatáról írt rövid verstani tanulmánya.

Anna Kamieńska költőnő a *Twórczość* 5. számában „A Kolumbuszok nemzedékének még egy költője” című rövid írásában bemutatja Zygmunt Rumelt. A háború alatti ellenállásban részt vett lengyel fiatalságot nevezik „Kolumbusz-nemzedéknek”. Legjelentősebb irodalmi képviselőjük, Krzysztof Kamil Baczyński, a Varsói Felkelésben hősi halált halt kiváló költő, aki felbecsülhetetlen értékű versekkel gazdagította a XX. századi lengyel lírát, s nagy hatással volt a felszabadulás után induló írónemzedékekre is. Mellette nem feledkeztünk meg a hasonló sorsú Tadeusz Gajcyról sem. Kamieńska, költői színvonala és sorsa révén is Baczyński és Gajcy mellé állítja az 1943-ban elesett Rumelt. Közzétett versei bizonyítják, hogy nem érdemtelenül.

A *The New Hungarian Quarterly*ban megjelent Lukács-megemlékezés alapján Irena Krońska ugyancsak a lap májusi számában ismerteti a nagy magyar filozófus életét és munkásságát.

Poezja a neve a lengyelek külön költészeti havilapjának. A nagy példányszám-ban megjelenő folyóirat tartalmában sem marad el szép kiállítása mögött. A rangos

költők állandó jelenléte mellett fiatalok bemutatására is vállalkozik, és tág teret enged a külhoni költészet népszerűsítésének, de nem feledkezik meg az elődökről, a hagyományok ápolásáról sem. A lap műmellékletein modern lengyel és külföldi művészek munkáit ismerhetjük meg.

Az áprilisi számot angolszász különszámnak is nevezhetnénk, mert majdnem mind a százötz oldalon angol és amerikai költők műveit, illetve róluk szóló írásokat olvashatunk. Az anyagot jelképesen Shakespeare szonettjei vezetik be.

Érdekes statisztikát közöl a *Poezja* májusi száma: Lengyelországban átlagosan 1000 példányban jelenik meg egy verseskötet (van olyan kezdő költő is, akinek könyvét csak 500 példányban adják ki). Ez azt jelenti, hogy abból az 1000 verseskötetből 34 000 emberre jut egy könyv. Az 1000 példány 3000 könyvesbolt, 8666 közönyvtár, 6249 szakszervezeti könyvtár, 31 981 iskolakönyvtár között oszlik meg. Az antológiák példányszáma magasabb, átlagban 2000 és 5000 között mozog. A klaszszikusoknak számító költők és közismert mai lengyel költők művei természetesen jóval nagyobb példányszámban jelennek meg.

A *Poezja* júniusi számában a költő Aleksander *Nawrocki* a szonettnek a magyar költészetben elfoglalt helyéről közöl rövid tanulmányt. A lapban Andrzej *Sieroszewski*, a Varsói Egyetem Magyar Tanszékének adjunktusa emlékezik Petőfire. A szép írás mellett Petőfinek több versét olvashatjuk *Nawrocki* és Aleksander *Rymkiewicz* fordításában.

A lengyel könyvkiadás legfrissebb kiadványairól tájékoztat a kéthetenként megjelenő *Nowe Książki* (Új könyvek). Az irodalmi, irodalomtörténeti, nyelvtudományi, filozófiai, természettudományi, történelmi, politikai, szociológiai, művészeti kiadványokról nem rövid tartalmi ismertetést, leírást olvashatunk, hanem élvonalbeli kritikások, szakemberek komoly, értékelő bírálatait.

A május 31-i számban Elzbieta *Cygielska* ismerteti Örkény Istvánnak idén Varsóban, *Macskajáték és más elbeszélések* címmel kiadott könyvét. Az elbeszéléseket Andrzej *Sieroszewski* válogatta és Camilla *Mondral* fordította.

K. I.

Románia

Román irodalom — magyar irodalom. Ismert igazság, hogy az egymás mellett élő népek közötti megértés talán legfontosabb kritériuma egymás értékeinek kölcsönös megismerése-megbecsülése. Ezt a folyamatot az irodalmi kapcsolatok ápolása kiváltképpen jól szolgálhatja. Román és magyar irodalmárok egymás felé való tájékozódásának szép hagyományai vannak, ezeknek a kapcsolatoknak a továbbszövéseben fontos szerepet játszhatnak és játszanak a romániai magyar irodalom képviselői. Az elmúlt év végén jelent meg *Beke György Tolmács nélkül* című könyve a Kriterion Kiadó gondozásában, ami kapcsolataink mai állásának regisztere tulajdonképpen. Nem is szólnánk e rovat keretében erről a kiadványról, ha a magyar eredetivel egyidőben nem látott volna napvilágot román változata is *Fără interpret* címmel, közvetítve így a magyarul nem értő román szellemi élet felé is az egymás értékeire és a közös hagyományokra figyelés igényét. 56 magyarországi, román és romániai magyar szellemi ember mondja el itt válaszként a riporter kérdéseire gondolatait együttélésről, magyar—román irodalmi és kulturális kapcsolatokról, a másik nép írójához fűződő személyes barátságáról. A beszélgetések közben fölvetett tervek, a kapcsolatok mélyítésére tett észrevételek a további tennivalók sokaságát éreztetik. A lazán egymáshoz kapcsolódó interjúk mindegyikéből az évszázados

együttélés által összefont szálak erősítésének szándéka csendül ki. Ebben a rovatban Beke könyvének még egy további tanulsága jut eszünkbe. Milyen jó lenne hasonló interjúsorozat magyar—szlovák, magyar—szerb, magyar—lengyel stb. vonatkozásban, egyszerre megjelentetve mind a két nyelven.

A kolozsvári *Tribuna* című román irodalmi hetilap szerkesztősége kerekasztal-beszélgetést rendezett a Tolmács nélkül tanulságairól. A beszélgetésen részt vevő írók kivétel nélkül melegen üdvözölték Beke vállalkozását, mindannyian nagy jelentőséget tulajdonítottak a könyvnek, mint olyan alkotásnak, amely az irodalmon túl segíti a népek közeledését (1973. ápr. 5.).

Emil Isac — Az új eszmék tribunusa. Ugyancsak a *Tribuna* tájékoztatót a január 25-i számában *Ion Brad* ilyen című könyvének megjelenéséről. A hazájában elsősorban költőként számon tartott kolozsvári szerző a kiváló román költő és újságíró életútját naplószerűen kíséri végig, szellemi horizontjának kialakulásától 1954-ben bekövetkezett haláláig. A szintén Kolozsváron élő és alkotó Isac, aki a modern román költészet egyik úttörőjének tekinthető, közéleti tevékenységével is jelentős részt vállalt a román nép fölemeléséért folytatott küzdelemben, ugyanakkor mindig példamutató következetességgel vette védelmébe a többi, Erdélyben élő nép érdekeit is. Mint a magyar nyelv és irodalom kiváló ismerőjének komoly szerepe volt a román—magyar irodalmi kapcsolatok ápolásában, a két nép közeledésének előmozdításában. Ezt leginkább Adyhoz, majd később Babitszhoz fűződő viszonya példázza. A gazdagon dokumentált számos új adatot hozó könyv néhány irodalom- és kapcsolattörténeti szempontból különösen érdekes részét — rövid ismertetéssel együtt — *A Hét* közölte folytatásokban (1973. 3—7. szám), mintegy ízelítőül a mű remélhető magyar kiadása előtt.

Irodalmi évfordulók. 125 éve született Ioan Slavici (1848—1925), a nagy román realista író. Ebből az alkalomból valamennyi román folyóirat földézi a hányatott sorsú író markáns alakját, küzdelmes, buktatóktól sem mentes pályájának alakulását. A *România Literară* című hetilap január 25-i számában *Alexandru Piru* veszi sorra Slavici jelentősebb alkotásait, *Maria Luiza Cristescu* pedig „Egy modern regényíró” címmel elemzi az erdélyi származású s magát élete végéig erdélyinek valló író legsikerültebb művét, a *Marat* (Kacsó Sándor ültette át magyarra „Anyja lánya” címmel). A Román Írószövetség havi folyóirata, a *Viața Românească* januári számában hosszabb tanulmányt szentel Slavici életművének (Ioan Crețulescu: Slavici tanulsága). *Petőfi Sándor* születésének 150. évfordulójára ünnepélyes keretek között emlékeztek januárban a bukaresti Nemzeti Színházban. A Román Írószövetség és a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa közös emlékeztet szervezett. *Laurențiu Fulga*, az írószövetség első alelnöke nyitotta meg az ünnepséget, ezután román és romániai magyar írók tisztelegtek nagy költőnk emléke előtt: *Adrian Păunescu*, *Eugen Jebeleanu*, illetve *Lászlóffy Aladár* és *Méliusz József*. Jebeleanu, a kitűnő Petőfi-fordító fölolvasta erre az alkalomra írt poémáját is. Lapozgatva a román irodalmi folyóiratokat, rövid tallózás után kitűnik, hogy nincs olyan orgánus, amelyik legalább egy Petőfi-fordítással ne adózott volna emlékének. A kéthetente megjelenő kolozsvári *Steaua* idei 1. száma például hat cikket, valamint két versfordítást tartalmazott. *Aurel Rau* azt fejtegeti írásában, hogy bár Petőfi elsősorban a magyaroké, de lírájának változatlan erejű lobogása és 1848-as szerepe az egész emberiség szívében helyet biztosít számára. *Mihai Beniuc* arról vall, hogy milyen életre szóló hatással volt rá Petőfi költészete. *Gavril Soridon* Petőfi román fogadtatásáról ír, Iosif Vulcantól, Ștefan Octavian Iosifon, Octavian Gogán keresztül egészen a máig: Mihai Beniucig és Eugen Jebeleanuig veszi sorra fordítóit, egyben a román líra kiemelkedő alakjait.

A *Tribuna* és a *România Literară* több alkalommal visszatér Petőfihez, ezek a folyóiratok is közölnek fordításokat, méltatják a költő világirodalmi jelentőségét, bemutatják román fogadtatásának útját. A bukaresti *România Literară* január 4-i száma gazdag Petőfi-anyagot tartalmaz, Mihai Beniuc itt a költő életművéről ír versfordításai mellett; egy későbbi számban *Nicolae Balota* elemzi költészetének néhány vonását.

Hogy teljes legyen a kép, említsük meg még a Viața Românească januári mellékletében és a jași-i irodalmi folyóiratban, a *Convorbiri Literare*-ben (1973. jan. 15. sz.) megjelent Petőfi-fordításokat.

Madách Imre születésének 150. évfordulója sem maradt visszhangtalanul a román irodalmi folyóiratokban. A kolozsvári *Steaua* 1973. 4. számában Gavril Soridon ismerteti drámáirónk legfontosabb műveit A megdicsőült vesztes (Un înfrînt glori-ficat) című cikkében, s Az ember tragédiája központi helyet foglal el elemzésében. Hírt ad az évfordulóról a bukaresti România Literară is. De a legjelentősebb Madách vonatkozású eseménynek kétségkívül a *nagybányai román Állami Színház* terve ígérkezik. Az ember tragédiáját akarják színre vinni — első ízben románul. Octavian Goga nagyszerű fordítása teszi a színházi bemutatót lehetővé, továbbá Rappaport Ottó rendezői közreműködése, aki már Kolozsváron a magyar színházban rendezte a Tragédiát.

Octavian Goga neve szemlénkben mint műfordító fordult több alkalommal elő, a román Nagyvilág, a *Secolul 20.*, idei 2. száma közöl részletet *Domokos Sámuel* budapesti egyetemi tanár Octavian Gogáról írott könyvéből (O. G., a költő és a műfordító. Bukarest, 1972.) *L. Voita* fordításában. Magát a könyvet *Nicolae Balota* ismerteti a román olvasók számára.

Külföldi folyóiratszemle című rovatában a marosvásárhelyi román írók havi folyóirata, a *Vatra*, rövid ismertetések formájában rendszeresen figyelemmel kíséri a magyar folyóiratokat, az idei év 4. számában sorra került a Tiszatáj is, a januári és a februári szám néhány írásáról tájékoztatta olvasóit.

K. B.

Szovjetunió

A *Zvezda* 1973. júniusi számában jelent meg Leonyid Frolov *Rakodómunkások* című elbeszélése. Hősei hétköznapi emberek, akik az ország különböző tájairól a jobb kereset reményében verődtek össze egy brigádba. Ahány brigádtag, annyi emberi sors. Napközben a munkában egyik a másikat ejti ámulatba erejével, ügyességével, rátermettségével. Az esték azonban semmittevással telnek a munkásszálláson, a kis falu, Haranoja vasútállomásának rakodómunkásait az unalom gyötri. A fiatalabbak még csak elfoglalják magukat valahogy, el-eljárnak a falubeli lányokhoz, az idősebbek azonban vodkába ölik minden vigalmukat és keserűségüket. Az egyhangú életet két új brigádtag érkezése teszi egy rövid időre színesebbé, van kikkel élcelődniük. Ez sem tart azonban sokáig, hiszen a két jövevényt gyorsan befogadja a brigád. A nehéz sorsú Pozsarszkij előtt — ő az elbeszélés talán legkevésbé szimpatikus hőse — egyszerre megcsillan egy új és jobb munka lehetősége a távoli Szibériában.

A brigád azonban nem engedi el Pozsarszkijt, elég a vándorlásból, dolgozni és élni kell. Pozsarszkij marad, és a régi helyén próbál mindent újrakezdeni.

A *Voproszi Lityeraturi* 1973. májusi számában Alekszandr Adamovics minszki kritikus és A. Cvetkov polémiáját olvashatjuk Vaszil Bikov legújabb háborús elbeszéléseiről. A nálunk is jól ismert és nagyrabecsült belorusz író olyan kitűnő elbeszélésekkel és kisregényekkel hívta fel magára a magyar olvasók figyelmét, mint az Alpesi ballada, Harmadik rakéta, a Halottaknak nem fáj, Obelisz. Bikov eddigi életművét a szovjet kritika nagyra értékeli bár, ugyanakkor rámutat elbeszéléseinek problematikus vonásaira is. Vaszil Bikov háborús kisprózájában olyan kérdésekkel viaskodnak író és hőse, amik túlmutatnak a háború feltette erkölcsi kérdéseken. Helyesen veszi észre Adamovics, hogy a háború realitása Bikov tolla alatt nem

veszítette el aktualitását, bár jó fél évszázad múlt el azóta, éppen ellenkezőleg magába szívta az ötvenes-hatvanas évek problémáinak, vitáinak, gondolatainak minden izzását. Bikov írásaiban kiélezett erkölcsi kérdésekkel találja magát szemben az olvasó: hogyan tud — pusztulva is — kritikus szituációkban mégis helytállni és győzni az ember? Milyen eszközök engedhetők meg a cél elérése érdekében? Hogyan maradhat embertelen körülmények között is ember az ember? Bikov hősei a háború közepette szélsőségesen válságos helyzetekben élnek át hallatlan erkölcsi komolysággal a választás próbára tevő szituációját. Az írónak ebből az erkölcsi problémák iránti fokozott érdeklődéséből következik egy műfaji sajátosság is. Bikov írásainak legtöbbször ugyanis parabola, súlyos morális kérdésekkel terhelt példabeszéd, amely gyakran a didaktikától sem mentes. Bikov elbeszéléseinek példabeszédszerűségét mindkét vitatkozó fél felismeri, igaz, más-más alapállásból ítéli meg. Cvetkov szerint Bikovnál a példabeszéd gyakran egyfajta kísérletbe megy át, ahol élő emberek is a kísérlet tárgyai lesznek. Az író gyakran már kész, kialakult, megállapodott jellemeket választ ki és ezek erkölcsi teherbírását kiélezett élethelyzetekben teszi próbára. Ez aztán nemegyszer a konfliktusok elszegényedéséhez, illetve a realitáson vett erőszakhoz vezet. A kritikus úgy véli, hogy az az alternatíva, amit Bikov állít hősei elé, hogy tudniillik vagy tiszta lelkiismerettel meghalni, vagy a bűn nyomasztó terhével tovább élni — még a háborúban is leegyszerűsített kérdésseltevésnek tűnik.

A belorusz Mikola Arocsko *Poéma: válság vagy újjászületés* című tanulmányában a műfaj XX. századi lehetőségének kérdését boncolgatja. Cikke a *Lityeraturnoje Obozrenyje* (Irodalmi Szemle) májusi számában jelent meg. Rövid történelmi áttekintés után a szerző azt vizsgálja, hogy napjaink irodalmában a poémának mint műfajnak milyen típusai vannak? Így viszonylag nagy teret szentel a monológ-poéma és a dráma irányába mozgó poéma elemzésének. Megállapítja, hogy a poéma pszichológizáló tendenciája, szemben az epikai hitelességre való korábbi törekedéssel, korunk irodalmának szükségszerű jelensége. A címben jelzett kérdésre válaszolva Arocsko arra a megállapításra jut, hogy a poéma csak akkor lehet a mai kor bonyolult emberi kapcsolatait kifejezni hivatott, újjászülető műfaj, ha egyszerre van benne jelen a „lélektani elemzés, a lírai szintézis és a lényeg drámai megjelenítése”. Így képes a poéma magas szinten általánosítani a kor lényeges társadalmi tendenciáit és életjelenségeit.

A poétikai kutatásokkal foglalkozó hazai szakemberek figyelmébe ajánlhatjuk Leontyev szovjet pszichológusnak a költői nyelvről írott érdekes tanulmányát. A Voproszi Lityeraturi ez évi júniusi számában jelent meg Leontyev értekezése. A tanulmányíró pszichológus tulajdonképpen két kérdést tárgyal. Az egyik a művészet pszichológiai funkciója, a másik pedig a befogadói magatartás pszichológiai determinációja. Az első kérdés tulajdonképpen arra igyekszik választ adni, hogy mikor és milyen körülmények között lép színre a művészet. Leontyev úgy véli, ami nem fejezhető ki verbálisan — logikailag kifejezhető emocionálisan — művészen. Ami az egész ember személyiségének komplex pszichológiai aktivitását követeli, ott színre lép a művészet. A második kérdést vizsgálva a szerző kiemeli, hogy a költészet értése-élvezése függ a befogadó esztétikai kultúrájától, és nem utolsósorban attól is, mennyire van birtokában a költői nyelv értésének. Ez a költészet fejlődésének is egyik emeltyűje. A költői nyelv egész rendszerét kell értenie a befogadónak, hogy alkotó és „fogyasztó” a művészet által értsék egymást — hangsúlyozza Leontyev akadémikus.

B. N. I.

Csoóri Sándor : Párbeszéd, sötétben

Csoóri Sándor új verseskönyve az utóbbi évek egyik legjelentősebb lírai teljesítménye. Az egyéniség divatjai és a szemlélődés visszafogottsága után szerzőjük mer és tud egyéniség lenni; önmagát, költői arcképét a premier plan élességével kirajzolni. „Kicsomózhatatlan fiú”: napszámosa saját életének, „kikorhad a félig lakott házakból és testből”, könyökét mégis „a világ oldalába löki”, „talpraugró mécszlángként” világít az estben. Csavargó Hamlet: „a sündisznó-csillag”, az utolsó madárkiáltás közelében, „rajtaütések áldozataként”, megütve, megdobálva, kisemizve keresi a Csönd házát, szava „a bevezert torok hangja”, mint költő „szárny-talan csapdos”, de „háttal él a világnak”, arra vágyik, hogy „vad, nyers és rámenős” lehessen. Törekvése, hogy nap mint nap megújuljon, eltávolodjék saját kifakult fényképeitől, „másnaposan önmagától, másoktól, történelemtől”. Költői énjét „az utolsó esély” nagy hófokú izzásáig csavarja föl. Rokonai „a remény szegénylegénye”, Csokonai; Ady, az Isten szörnyetege; a Cantata profana szerzője és természetesen Che Guevara, „a sarokba szorított Isten”. Türelmetlen gesztussal határolja el magát a konformizmus egyéniségkultuszától: „A holtak üres székében nincs kedvem dermedezni. A megdicsőülöket itt szeretik; a megdicsőülöket körbehordják. Korhadtt nyelvéket úsztatják formalinban. Tűfok portása, hazák házmastera nem leszek! Nem kell a sóprű, a kulcs, a hatalom, a megbízatás!” Világa a kamaszkorát kinőtt, férfiasá higgadt avantgarde-é.

Lírája csupa nyugtalanság. Veszteség- és bizonytalanságtudat gyötri, örömei és bánatai önmagukba marnak. Az „egész” helyett a „fél” élményét éli át, az eszménytől visszahúzó ellentmondás drámáját. Egy-egy verse „földrengés”, „szív-Hiroshimával”, „sebhely-királysággal”. „A világban világokat, sebeit”, múltját vesztette el. Jellemző gesztusa a kétely, amely az „omnia dubitandum est” lírai válfajaként fordul önmaga ellen. Elfáradásai, szorongásai mégsem valamilyen egzisztencialista keresettséggel magyarázhatók; költői eszmélése a háború, indulása pedig a személyi kultusz utolsó éveire esik. Költészete épp azért szuggesztív erejű, mert a legnagyobb intenzitással én-központú, egyszersmind világra, hazára hangolódó. „Kinek a végrendelete ez a sok levél itt? Kinek a levetett ruhája ez az ország? Magamra veszem, amit eldobáltok, mert tódul újra a hideg” — olvassuk ars poeticájában. Magán- és közléte közt nincs sorompó; otthona „a legkisebb haza, az utolsó búzaszemből kicsírázott ország”, melyben ki lehet gombolni a nyak körül a Kárpátok keménygallérját. Ez a költő — az emberi teljesség okán — mer elfáradni, „partraszállni egy világba vesző falevélen”, „szép bűgöcsiga-esteken fészket rakni a bazalthegy alá”, de nem fér el életében, „benépesül mint a Föld”, hogy minden megtörténhessen vele, megváljik emlékeitől, hogy sebezhetetlen lehessen.

A Csoóri-vers a „befelé forduló szem országlása”. Áthatol a hagyományos költői dimenziók (a szemlélet, az emlékezés stb.) határára, a lírát fölszabadítja az epika rabságából. Képzelete fölbontó és részleteket kinagyító: a múltból csak villanás-

sokat lát, „sehol semmilyen rendező elv”; megtagadja a mesét, a kikerekedő történetet, mint a szemfényvesztő vallásosság vigaszát. „Van körülöttem egy domború világ fákkal, országokkal, kocsonyás családokkal benépesítve s van benned egy másik világ, egy homorú: üregekkel, kitöltetlen pillanatokkal, a várakozás állandó feszültségével” — olvassuk a kötetzáró önértelmező esszéjében. A líra szuverenitása akkor valósul meg, ha az intellektus nem tapad hozzá reflexszerűen az emlék, a látvány öntörvényeihez, hanem az elemeire bontott képet a maga hasonlatosságára építi újjá, rakja össze. „Meggördíteni a világot tengelye körül, hogy ami háttal volt, kerüljön szembe. Megállítani az eseményeket, és a kiváltságos pillanatokot kimerevíteni. Ezek az idő tartóoszlopai” — hangzik vallomása a költészet teremtő erejéről. Az alkotói önállóság a Csoóri-vers sajátos kettős gondolatmenetében is érvényesül: a kifejezés egyszerre irányul a dologra és hiányára; birtokbavétel és kisemmizettség, szeretet és gyűlölet, vallomás és közöny végletes állapotai között hullámszik. (A költemény e fölépítéséből magyarázható az ént kettőző önmegszólító és kérdező forma, a költői kép hasadása látványra és látomásra, a kijelentés valószínűsége és a feltétel kérdőjeles idejére.) A brechti V-effektusra emlékeztető elidegenítő szándék itt az érzelmességre irányul. „Várni a teljes kiüresedésre — talán ez mindennek a nyitja. Előkészíteni a bukást, mint valami merényletet — ez mindennek a kezdete. Le kell számolni a fájdalommal, mert a fájdalom megalkuvás. Odaláncolja az embert ahhoz, amit nem tud végrehajtani, megváltoztatni, elkezdni.” Nem dekadencia ez, hanem egy új költői esztétika vallomása. Átala emelkedik a költő a lírai spontaneitás fölé.

Költői nyelvtanára a fegyelem, a keménység a jellemző. Törekvése, hogy a vers szinte plasztika legyen, a hang és szín a tárgyak érdességében, súlyosságában öltön testet. „Töredeznek a levegő kezemtől, hangot ad” — olvassuk egyik versében. Modern correspondence ez, a rokon érzéklések egymást fölfokozó és erősítő egybekapcsolása. Másik jellemző vonás a sűrítettség. Egy-egy költemény tulajdonképpen egy végső érvényű szó jelentéseinek, asszociációinak megfejtése. „Mindegyik szóban egy világ” — így lesz vers a »felejtés« (*Mire megvirrad*), a »távolság« (*A másik*); az »elmúlás« (*Lassú félmúltban*), a »megalázottság« (*Száműzetés négykézláb*) szavából. Semmit sem él meg idillként, mindent — még a természetet is — csak a vonzás és taszítás állapotában. A szó ezért válik energiahordozóvá.

A jó költészet nemcsak egészében, mikroorganizmusában (képeiben, ritmusmegoldásaiban) is eleven és egészséges. Régebben zavaró volt Csoóriiban a századfordulóra emlékeztető stíluseklektika, az impresszionista dekomponáltság, a bonyolult és barokkos képesség. Ma ennek semmi nyoma. Az olvasó élvezettel tart pihenőt az ilyesféle remekbe szabott képek olvastán: „tengerek kék szilvája: a Föld”; „ki járt itt, ki aludt székre dobva itt, mint a kabát?”; „a hó: erdők fönnakadt szemfehérje”; a tavasz „évszakok donquihótja”; „hangyák a nyitvahagyott szemek kaszárnyaudvarán” stb. Nem kevésbé érdekesek a ritmuskísérletek, melyek a szabad vers és a kötött szótagszámú rövid sorok kombinációit idézik elő. A göcsörtösen feszes költői magatartást gyakran oldja játékosággal: „Ökölbezárt kezemet, mint a léggömböt, elengedem, utánaúszom, játszom vele” — olvassuk egy chagalli reméniszenciákat idéző versében. Másutt az ironia tölti be e szerepet, példa lehet rá a *Kiáltvány* vagy a *Levél Gregory Corso amerikai költőnek*.

Csoóri Sándor mai költő. Nem életrajz, kronológia teszi azzá, hanem szüntelen készenléte a megújulásra. Régi szavait visszajáró kísérteteknek nevezi, költői szemléletében a jelen fölissza a múlt hangjait. Jobban emlékezik a meg nem történt, mint a megtörtént eseményekre. „Megtetesülni naponta, verítékezni, meghasadni, folytatódni” — fogalmazza meg lírai programját. E tulajdonsága tette képessé, hogy túlhaladja lírájában a naiv realizmust, s megalkossa a ma embere számára oly fontos öntörvényű költői világát. (*Magvető, 1973. Orosz János grafikájával a védőborítón.*)

Benjámín László: Sziklarajzok

Benjámín László válogatott és új verseit gyűjtötte kötetbe, mintegy áttekintést adva — inkább gazdagodó, mint változó — költői pályájáról. Lírája súlyos és komor, mint az elmúlt félszázad embert és költőt próbára tevő történelme. „Fegyver és páncél az írott szó, nem játék, nem farsangi jelmez” — olvassuk egyik versében. Mellékes, könnyedebb verse nincs is, mind a „végső szó” erejével hat. Magánügye a történelem, a forradalom erkölce. Mindenért felelősnek érzi magát, ami ebben az országban történik. Nagy megrendülések költészete az övé; lelkesedés és rezignáció, pátosz és keserűség, bizakodás és irónia hullámozik benne. Esményekre szegzett közéleti líra, melyet a történelem periodizál.

Benjámín szerepjátszó költő. (E vonását nevezi a kritika „az alanyiség háttérbe szorulásának”, illetve „epikus közvettségnek”.) Prometheus és Hány, Gulliver és Don Quijote a leggyakrabban fölvetett maszkjai, aszerint, hogy vállalán a mindenség avagy csak rögeszmék súlyait érzi. „Hány életet vettem kölcsön magamnak, hány bőrbe bújtam, önsorsomra vak!” — vallja. Nem a játékoság okán szerepjátszó, sokkal inkább a vers dúsitása, a személyiség típusú fejlesztése vele a szándéka. Szerepeit sohasem maga választja meg, mindig a sors méri reá: e lírai fatalizmussal érlelődik énje magatartásmoddellé. Nem a rejtőzködésnek, az én impresszionisztikus kielésének eszközei Prometheus és Hány vagy Gulliver és Don Quijote maszkjai — inkább az emberi teljesség megvalósítására kínálnak lehetőséget. A szerep énjét megsokszorozza: „Vádlottnak és ügyésznek és tanúnak álltam én a perben, hol az ítélet joga nem az enyém” — írja. Egyedi élményeit sorssá, gesztusait pedig magatartássá összegezi, költészetét a pillanatot esetlegessége fölé emeli.

Szerepeibe a Sztanyiszlavszkij-dramaturgia módján éli bele magát. Ezért fordítja köznapira a mítosz nyelvét *A halandó Prometheus*. Számára a szerep „halálos komoly” ügy, általa alakul át emberi színjátékká a gondolat. Még akkor is megrendüléssel vállalja, ha komikus: „A világ játék és szerep, s ki magáénak vállalja gondját, menjen paprikajancsinak, mikor a díszletet lebontják.” Ugyanakkor a távolságtéremelés eszköze is. Ez nagyítja történelmi távlattá a költő nézőpontját. „Magasból nézem és messziről ezt az életet, ezt a történetet” — summázza *A tengerek fogságában* című versében szemléletmódját. De lehetőség a „páncél, álarc, talár” pátosznak föloldására, az öníróniára is: „Kinek játszódik a szerep? Tartásod, egész lényed álarc. Gyöngébb legény vagy, kevesebb annál, akit magadra vállalsz” — vallja. A történelmi analógia (például a *Buga Jakab énekében*) kitérő is; hogy leküzdje önmagában a „flagelláns hiúságot”, ne legyen „se cinikus, se prédikátor”, új hitekre gyűjt erőt, hogy ismét „nyílt szóval födetlen arccal” szólhasson.

Ars poeticájának legfontosabb tétele az emberi teljesség igénye. „Megfojt a csavar-szerep, a kicsinyesség, a részletekbeveszés, azért irigyled őt, aki kevés — ki nálad kisebb volt, mégis egész” — hangzik vallomása. Mesterei azért példaképei, mert emléknél többek, mert a „végső kérdésekre egész életükkel feleltek”. Megveti a modern babonát, hogy „más a lélek dolga és más a világé”. Fő törekvése, hogy „formát kapjon a diribdarab lom”, hogy „szétszabdalt életét” egészé rakja össze. Lírai eszménye a teljes ember, aki egyszerre kérdez, emlékezik és cselekszik; aki a színek, illatok, ízek mestere, mégsem akarja, hogy szándékait vele temessék, mert jelen időben akarja őket hétköznapokra váltani. Teljességigénye nem filozófiai és nem mítikus természetű, inkább etikai: az életben való aktív részvételt írja elő számára. Oly beállítottság és alkat, hogy egy-egy élményre az intellektus egésze megrezdül. Nem egyetlen kor, hanem a történelem gyermekének vállalja magát (*Rözzeláng*), korok között „hírmondónak”. A forradalmiságot is ily tágassággal értelmezi: szocialista hitének része 1789 és 1848 humánuma és hazafisága (*Nyílt szó, födetlen arc*), a XIX. század baloldali hagyománya. Világképe inkább eszményekre, mint történelmeire hangolódó: „Az Esményt kell — rátettük életünket —, ha kö-

römmel is, kikaparni a sárból, és felmutatni tisztán a világnak!” — hirdeti. A köz-napi dolgok igézetétől (*Balatonboglár*) természetes könnyedséggel jut el kozmikus látványokig (*Mi van a Hold túlsó felén?*). „A tenger kell nekem s a messze nyíló szabad mező, s a lélek is, az ember, mindenestül! Hiszem, megérsz, ki ismered a távlatok varázsát” — olvassuk egyik jelentős versében. Fölötte áll a divatoknak, keresztülnéz a dolgok felszínén. Egyén és közösség, erkölcs és esztétikum, költészet és hagyomány, szó és tett elválaszthatatlan ikerfogalmak verseiben.

A *Sziklarajzok*: katartikus líra. Megtisztuló és megtisztító. „Megmaradtunk egésznek a kétségbeesésben, egésznek a fölemeltetésben, egésznek a lebukásban, egésznek a hitben” — a vers által lesz kibírható a kibírhatatlan, kimondható a kimondhatatlan. A vereségek „éber, kíméletlen nevelői”; az „elsikkasztott cselekvés” tragikuma, a „millió halott hever bennem” fájdalma ellenerőket termel ki. A harmóniateremtés törekvését, az egyensúly keresését. „Bordák közt a világ lüktetése — nappal meg éjszaka, apály-dagály, tenger és levegő hullámai, évszakok változása, csillagok menetrendje, élet-halál” — oldódik föl a probléma.

A Benjámin-líra centrumában a jellem áll. Épp ezért nincsenek korszakai, csak állapotai; a fejlődése mindössze arányeltolódás. Erőssége a szerkesztés fegyelme. Nem képekben, hanem eszmékben, fogalmakban gondolkodik. A költői nyelvet a köznyelvből gazdagítja; nem szókincsben-gondolatfűzésben, hanem a nyelv súlyos töménységében, monoton feszültségében különbözik a beszédétől. Sohasem epizodikus, a pillanatba kapaszkodó törmeléklióra; nem egy-egy részlet kinagyítása (mint az izmusok költészete), hanem a teljes emberi világ lírai birtokbavétele. Objektivitása néha a jegyzőkönyv tárgyilagosságát sugallja (*Elveszett nemzedék*). A sokféle stílus-lehetőség közül — mint a Kakuk Marci-s lázongás, újklasszikus természethimnusz-, bensőséges köznapiság, harszónokiasság, fájdalmas önirónia — önismerettel választja ki az alkatának megfelelő hangot. Önrevíziós képességét olyan korszakváltó-jelentőségű verse jelzi, mint az 1954-es *Álmodtál, Gulliver*. Nem igaz, hogy nehézkes líra; Benjámin pályáját oly rímlelemények szegélyezik, mint például a *közösség és kezesség* vagy a *szállnak és megszállottak* egybecsendítése. A tárgyak pátosza segítette leküzdeni a *Sirató*-féle versek fölszínes dallamosságát. Ha a *poésie pure* a tisztaság jelzőjét nem foglalta volna le magának, most a Benjámin-líra közéletiségére citálhatnánk. Helyette álljon itt az önjellemzés a költőről, aki „véres-sáros köpenyében, tépetten is tiszta maradt belül”. Dicsérje őt szavai igazsága. (*Magvető, 1973.*)

GREZSA FERENC

Négy verskompozíció

RÁKOS SÁNDOR: AZ EMLÉK JELENE

Rákos Sándor roppant tudatos és fegyelmezett költő. Nem bizza olvasóira, hogy verseiről azt gondoljanak, amit akarnak. Köteteit „prózaí hitvallásokkal”, elő- és utószavakkal látja el; költészetének önmaga a legjobb kommentátora. Új verses-könyvének a kulcsát is az olvasó kezébe adja. A könyv fülszövegében írja: „Korábbi verseskönyveimben — főként a *Kiáltásnyi* csendben — a tovább már alig redukálható »versmagig« bontottam le a hagyományos formát. Kompozícióm az »elemi részecskékből« építettem föl új egészé, s közben a szerkezet, de a vers régi fogalmán is jócskán módosítottam — nem lazító, hanem szigorító értelemben.”

Az idézet nemcsak Rákos Sándor önvizsgáló fegyelméről, önelemző szigorúságáról vall — „munkám menete hasonlított a kutatóéhoz, aki előre meghatározza ku-

tatási területét” — írja —, hanem sokat elárul e költői pálya sajátos természetéből, karakteréből is. Rákos Sándor költészete dialektikusan építkező. Elért eredményeit nem megismétli, hanem új ellentmondással haladja meg. Költészete — hogy egyik korábbi verseskötetének címével jellemezzük — „táguló körökből” áll. Költészetének folytonosan emelkedő útja van és nem visszatérő görbéi, vargabetűi. Ívét, fejlődését és folyamatosságát a tézis-antitézis-szintézis egysége alkotja, ahol minden új egység és egész azonnal megteremti a maga ellentétét, ahol minden elért eredmény, meghódított magaslat szükségszerűen kiváltja önnön cáfolatát. Költészete dinamikus és nem statikus. Költészetéből hiányzik az „állandósági tényező”, hacsak nem maga a folytonos lendület és törekvés az.

Pályájának korábbi szakaszában a költészet hagyományos formáit a „tovább már alig redukálható” versekkel cáfolta. Az *emlék jelene* a tézis antitézise: most a versmolekulából építi föl nagyobb egységeit. „Ahogy az elemi részek az impulati és gondolati mellé- és alárendelések, párhuzamok és ellentétek sokszoros kapcsolódásával rétegződnek költeménnyé, úgy alkot nagyobb egységet összességében a négy kompozíció” — mondja. Ami a „bontásban” és az „építkezésben” közös, ami a redukált és a komponált versszerkezetet egymás rokonává teszi: a kifejezés pontosságára és tökéletességére való szigorú törekvés. Az *emlék jelene* sem a megtalált szintézis, az elért feloldódás tehát, hanem a költészet egyik útja, lehetősége, Rákos Sándor lírájának egy újabb tézise. Bizonyosság amellett, hogy e líra mai szakaszában is képes a folytonos megújulásra.

A kötet négy rövidebb-hosszabb verskompozícióból áll. Ahogy szigorú egység pántolja át az egyes verseket, úgy épül teljessé a négy versből az egész kötet. A költő alapállása, a versek meghatározó élménye a múltidézés. Az első költemény a halott édesanya alakját eleveníti meg, a második a történelemelőtti időkbe vezet el az olvasót, és Gilgames arcát villantja föl, a harmadik a *Bűn és bűnhődés* három hősről rajzol portrét, a negyedikben a „rettenet éve”, 1944 jelenik meg. A költemények nem „másodlagos élmények” megverselése, hanem az emlékek, a múlt újraélése. S ez a teremtésnek ugyanolyan hőfokán történik, mintha legfrissebb benyomásairól tudósítana a költő. Egyébként is a múlt emléke mellett mindig ott van az idő egy másik rétege, a legmaibb jelen, „az emlékek jelene”, s éppen a két idő-sík egymásnak feszülő ellentétéből fakad a versek gazdag drámaisága.

Rákos Sándor költészete önelemző líra. De bármennyire tudatos alkotó, a vízió, a lázálom, az „értelmes véletlen ihlete” is szerepet kap nála. Erőteljes, indulatokban és látomásokban gazdag versei megdöbbentik az olvasót. Költészetének belső igazsága és igénye van. Ahogy a csontra lecupaszított, a „tovább már alig redukálható versmagok” teljes világot tudtak teremteni, azonképpen a hosszú, nagy terjedelmű versei sem bőbeszédűek. Egy kétsoros epigramma is tartalmazhat főlősleges elemeket, és egy tizenöt énekes verseposz is lehet hihetetlenül sűrített. Rákos Sándor „elemi részecskékből” fölépített újabb, hosszú versei ugyanolyan kemények és tömörek, mint korábbi rövid költeményei. Miért? Rákos nem a pillanatnyi benyomásait rögzíti; a valóság felszínén túl az állandót, az általánosat keresi, a mélyebb, a teljesebb igazságok megragadására tör. Alkotói módszere nem leíró, hanem kifejező. Nem a látványtól halad a lélek felé, hanem belülről kifelé építkezik. Az élet és a személyes sors lényeges kérdéseivel néz farkasszemet; s költészete híradás arról az állandó küzdelemlről, melyet kétségeivel, félelmeivel, szorongásaival, képzeletével folytat.

A kötet nyitó darabja, a *Forrásvidék* többtétéles elégia, a világirodalom nagy anyaverseinek rokona, a négy kompozíció közül talán a legszebb. Lírai alaphelyzete: a negyvennyolc éves költő a Balaton mellett tölti az őszi napot, s felöltik benne a halott édesanya alakja: „itt most gyönyörű ős van anyám / a tavon szitakötő-vitorlások szárnya rebben / szőlőérés ostroma Arács partjain / méz-csöndben hosszsan úszik az ökörnyál / a felhőjárás mintha félálomban / távol kisvonal dohogása s múltból / közös múltunkból vérzik át a csöndben / a csősz madárijesztő hujjogása”. A vers varázsát az ellentét, a jelen és a múlt egymásra vetített képei adják. A jelen:

az ősz idilli képe; a múlt: a kegyetlen elmúlásra emlékeztető idő. Nem tud emlékeitől szabadulni a költő: „tegnap is veled viaskodtam / ma is veled viaskodom” — írja, majd később: „nézed a hőesét / így látlak / örökre”. A költemény azonban nemcsak egyszerűen portrévers a „rendes tiszta kis öregasszony”-ról, még csak nem is a „régri riadalom, régri büntudat” kiéneklése. A régri félelmek a mai büntudatra adnak magyarázatot, s a vers a lírai arcképtől az etikai fölismerésig jut el: „a túlélés parancsa / bennünk olyan erős / a hitetlen se tudja elképzelni / a tökéletes megsemmisülést”.

Gilgames a sivatagban: nagyszabású monológ. A vers alapszituációja: „a halhatatlanságkereső király”, akinek kétharmada isten, egyharmada állat, aki haragjában megnyúzatta és állatbőrbe varratta az embereket, a „szótlan éggel” pöröl. A vers a mítikus hős életének azt a mozzanatát ragadja meg, amikor fogadott fivére, Enkidu után „Gilgames — hogy testvérét újra lássa —, messze útra indult egyedül” (ahogy Weöres Sándor, a sumér-asszír ékirásos cseréptáblák szövegének „teljesen szabad” átköltője, feldolgozója és rekonstruálója írja), amikor Gilgamest „a barátjává és harcostársává lett Enkidu halála rádöbbsenti saját múlandóságára is” (ahogy Gilgames történetének regénybeli megformálója, Kodolányi János mondja). A világgá hajózó, pusztában bolyongó Gilgames az Ég királyának, Anúnak panaszkodik. Itt a sivatagban tör rá az igazi félelem és a vágy: „igazságra szomjúhozom”.

A vers a múlandóság és a maradandóság nagy drámája. Gilgames zsarnok volt és hatalmas, rettegésben tartotta népét és Uruk városát, még mégis rá kell döbbsennie, hogy az öröknek hitt erő és hatalom múlandó: „sárból lettünk — megint sárrá leszünk”. A múlandóság egyszerre vigasztaló és leverő — mondja a költő. Az ember kérdezni tud, s ez „sápasztja”, de a gondolat teszi istenné is az embert; a „nyers mámor” se boldogít, a hatalom se ad örök életet, de az embert éppen múlandóságtudata emeli ki a természetből, múlandóságáért az embert az istenek is irigylik. S Rákos Sándor Gilgames-versében is pontosan oda jut el, amivel a *Forrásvidéket* befejezte: „a tökéletes megsemmisülést / a hitetlen se tudja elképzelni”.

Hamvas Béla írja *A száz könyv* című tanulmányában: „Dosztojevszkij a legnagyobb alchimisták egyike, akik valaha éltek: megmutatta az emberi élet ördögi voltát, és megmutatta, az ember hogyan győzheti le az ördögöt. Ennél többet egyetlen embertől sem lehet kívánni...” Ennek a varázsló, démonokat teremtő Dosztojevszkijnek s az alchimistaműhely talán legfontosabb alkotásának, a *Bűn és bűnhődés*nek három hőst idézi meg Rákos a *Három Dosztojevszkij-maszkban*: Raszkolnyikovot, Szvidrigaljovot és Porfirijt. A három vers valójában három fiktív naplótöredék, egyes szám első személyben elmondott vallomás. Emellett — s ez a fontosabb — a három portré három, démonivá növesztett, lehetséges emberi magatartás megidézése és leleplezése.

A gyilkost, Raszkolnyikovot a büntudat, a lelkiismeret-furdalás, az öngazolás gyötri. Életének drámáját ebben a paradoxonban oldja föl a költő: „magam elől / távolodom / magamhoz”. Az öngyilkosságba menekülő Szvidrigaljov a kívülről, a percnél élő magatartás „modellje”. Cinizmusának programja: „mondhatnám / ismeretelméleti alapon / döntöttem a bujálkodás mellett / miért csapjam be / magamat és másokat / a kézzelfoghatóba kapaszkodom”. És Porfirij, a „nagy vadász”? Dosztojevszkij talán legmodernebb figurája, különösen, ahogy Rákos Sándor értelmezi: „én a gondolatot (az ún. lelket) bontom ki / hús csont szó / és hallgatas burkából” — mondja magáról a vizsgálóbíró a fiktív naplótöredékben. Rákos szerint ugyanúgy „a logika elvakultja”, mint Raszkolnyikov, csak az áldozat megközelítésének módjában térnek el egymástól. Porfirij „halálra öleli áldozatát”, „az Erőszak / kifinomult eszközeivel / szemed láttára erőszakol”, Raszkolnyikov viszont durva fejszecsapással, titokban vétkezik. De lényeges-e ez a különbség? Hisz mindketten ugyanannak a „vad játéknak megszállottjai”, s Rákos Sándor elgondolkoztató Dosztojevszkij-interpretálásában üldöző és üldözött azonos nevezőre kerül.

A kötet negyedik, legterjedelmesebb verskompozíciójának értelmezésében a cím után álló évszám — 1944 — igazít el. Az *emlék jelene* a „rettenet évének” meg-

rendítő látomása. Nem epikus költemény, bár a versnek világosan fölismerhető szerkezete van, s ún. leíró részek is átszövik. A vers: látomás. A jelenben, a „szep-temberi eső permete alatt” a költőnek eszébe jutnak az emlékek, a „tűzzel-vassal megkínzottak”, a „lemészároltak”, a katonák, az elhurcoltak, a menekülők, a bombázás, a gettó, a kínvallatás... Ugyanolyan elutasítással beszél a korról, mint Radnóti, a faszmust ugyanúgy az „évszázad botrányának” tudja, mint Pilinszky, de mindemellett Rákos Sándornak saját mondandója van. Ő a felejtés, a közöny ellen perel. Érzékeli a növdő időt, mely a mát a tegnaptól elválasztja, s profétikus haraggal fordul szembe a közömbösökkel. A felejtés: árulás — mondja; „a kiszolgáltottak énekeit / se feledje az utókor”, „bármit teszel / ez is veled nő / fatörzzsel a forradás”. A múlt miatti keserőséggel azonos hőfokúvá hevül indulata, ha a jövőre gondol: van-e, lesz-e tanulsága a történelemnek? Vagy a túlélők elárulják az áldozatokat? Ha a költemény igazságát helyenként kissé tételesen megfogalmazottaknak érezzük is, ha a kompozíció helyenként némileg túlméretezettnek hat is, *Az emlék jelenének* több nagyszerű és megrendítő részlete van. Csak néhány sor idézésére van terünk: „születik-e valaha magzat / ebből a vajúdásból / ezek a soha-végük-nincs percek / kapnak-e valamikor értelmet / lehet-e majd úgy gondolnunk magunkra / hogy csatát vívtunk / ha veszteset is / cselekedtünk / mikor cselekednünk kellett / nemcsak megesett velünk ez a kor / ha állatszamba vettek / nem domesztikált állatok / ordítottunk rúgtunk haraptunk / s az ellenállás génjeit / örökre hagyjuk fiainknak”.

Versalkotó módszerének titkát Rákos Sándor egy régi emlékekkel világítja meg: „Gyermekkoromban egyszer szüleim beszélgetéséből valamilyen titokzatos erődrendszerrel szülő történet foszlányai szűrődtek félálombamba. Az erődrendszer titka: keresztül-kasul járja az ember, s nem veszi észre, hogy jóval több erődből áll, mint amennyit felületesen megszámlált. Nem tudom, hol szakadt meg a beszélgetés, s hol kezdődött az álom — de azóta is tovább tervezem-építem magamban a nagy erődben rejtőző kisebb erődöket. Úgy hiszem, ez az álomkép az ősmintája új könyvem szerkezetének.” A kötet versei, valóban, titokzatos erődrendszerre, egymásba nyíló, több rétegű járatokra, folyosókra emlékeztetnek. Vagy hasonlíthatnánk őket a több-tételes zenei művekhez is, ahol a motívumok visszatérése, egy magasabb szinten történő megismétlődése, a variációk láncolata biztosítja a folytonos haladást, a spirálvonalú emelkedést.

Rákos korábbi verseiben is megkapott a forma változatossága, s új költeményekben is a vers hagyományos fogalmának kitágítására, régi kötöttségeinek megújítására további kísérleteket tesz. Igaz, képei, metaforái is mindig újszerűek, meg-hökkentőek (mindjárt a kötet első két sora: „átvirrasztott éjszaka után / a mosdó-víz szomorúsága”, vagy a későbbiek közül egyetlen: „KEREKÉT PÖRGETI / mókus a kalitkában / hiszi előre iramodik...”), ismétlem, a versek látomásos anyaga is erős, de indulati és gondolati anyaguk talán még erőteljesebb. Rákosnál a vers megújítása elsősorban nem a szóképekre, hanem a gondolati-fogalmi eszközökre s a szorosabban vett formai-vizuális megjelenésre terjed ki. A versek szuggesztív hatásukat főként a gondolatrítmus különböző fajaival, a sor- és szóismétléssel, az ellentéttel, a párhuzammal, a mellé- és alárendelés változatos formáival, a felsorolás litániaszerű fordulataival érik el. Itt a tipográfia, a költemény vizuális megjelenése is fontos versépítő elemmé válik. Bár a pompás kiállítású könyv mérete jócskán eltér a szokásostól (burkolója Hajnal Gabriella faliképenek felhasználásával készült), mégis kisebb a szükségesnél: a hosszabb sorok kényszerű megtörése nem mindig hagyja érvényesülni a versek vizuális hatását. Holott Rákos Sándor számára a versforma nemcsak auditív élmény, ritmus és hangzás, hanem képi élmény is. (*Magvető, 1973.*)

TÜSKÉS TIBOR

Pándi Pál: Kritikus ponton

Pándi 1957—1971 között írt kritikáinak és művelődéspolitikai cikkeinek válogatott anyagát tartalmazza ez a kötet, melynek egyik írásában tétélesen is megfogalmazódik a kérdés és a válasz a kritikus hivatásáról: „Mi tehát a kritikus feladata? Előrebocsátva, hogy a végzett munka természete és a munkát végző alkata szerint többféle kritikustípus létezik, valamennyire érvényes az a feladatmeghatározás, hogy a műbíráló legyen kritikusa, szellemi társa, ösztönzője és propagálója kora jelentős művészi áramlatának vagy áramlatainak, jelentős alkotóinak, jelentős tehetségeinek. S legyen *kifejezője* is a maga módján a kor lényeges igényeinek, központi problémáinak.” Ebből mindjárt adódik is számunkra a további kérdés: ezen az alapvetően közös feladatkörön belül milyen kritikustípust, milyen kritikus magatartást képvisel Pándi Pál?

Egy később bizonyára megírásra kerülő, a felszabadulás utáni magyar irodalomkritika történetét átfogóan elemző munkának sok más szempont mellett majd abból az aspektusból is meg kell vizsgálnia tárgyát, hogy kritikai életünkben általában, s konkrétan élvonalbeli kritikusaink munkásságában mennyiben és hogyan hatnak-érvényesülnek Lukács György gondolatai, hogy a lukácsi elmélet milyen módon és mértékben hatotta át s termékenyítette meg a gyakorlati kritikát. Ez a jövőbeli feltérképezés — amely feltétlenül kettős előnnyel jár, mert nemcsak irodalomkritikánk, hanem a lukácsi koncepció teljesebb és árnyaltabb értelmezése és minősítése vonatkozásában is hasznos és elengedhetetlen — a végeredményt illetően szükségszerűen sokszínű képről tudósíthat majd, ezen belül azonban kimutatja egy olyan autentikus kritikustípus meglétét, amely átveszi a lukácsi elmélet lelkét, központi gondolatát, Pándival szólva „a valóság lényegére irányuló művészi törekvést”, az így felfogott korszerű és dialektikus realizmuskategóriát, anélkül azonban, hogy Lukács szűken megvont esztétikumfogalma, valamint közelebbről vett irodalmi tájékozódása és ízlésiránya különösebben mértékadó lenne számára.

Ennek a kritikustípusnak egyik reprezentánsa Pándi Pál. Könyvének utószavában maga is szól arról a meghatározó hatásról, amit Lukács György munkássága gyakorolt rá kritikus pályakezdeésekor és még inkább az utolsó tíz évben, s jóllehet bírálaiban csak ritkán hivatkozik rá, és terminológiailag nagyon elvétve használja a lukácsi kategóriarendszer fogalmait, kritikus szemléletében, magatartásában tisztán érződik a lukácsi esztétika alkotó alkalmazására való törekvés.

Pándi elsődlegesen a műalkotásban realizálódott világnézet és művészi alkotóerő, illetőleg mindezeknek a valóság lényegére való irányultsága nézőpontjából vizsgálja a művet, s közben igyekszik a maguk összetettségében értelmezni mind a világnézet, mind a megformáltság momentumait s egymáshoz való viszonyukat is. Míg egyik részről következetesen érvényesíti azt az elvet, hogy a marxista világnézet önmagában nem szavatolja se jó, se szocialista művek alkotását, másik részről a művek szemléleti problémáinak az esztétikai értékre negatív kiható erejét is érvekkel igazolja. Noha álláspontjának lényegéből eredően nem tesz egyenlőséget a különböző művészi módszerek meglévő és potenciális értékei közé, nem zárja ki a priori egyiknek értékeremtő lehetőségét sem. Kritikus tájékozódásának sincs szigorúan lehatárolt köre, elvileg nyitott a mai magyar irodalom minden jelentékeny tendenciája, alkotója és műve felé.

Mindez persze — bármilyen fontos is — csak a megfelelő elméleti-esztétikai alapot jelenti még. Ahhoz, hogy a magyar marxista irodalomkritika egyik reprezentánsa, *egyénisége* legyen, ennél jóval több is kell, mindenekelőtt kellő felkészültség és mélyen átértett kritikus felelősségtudat, ami magában foglalja a következetes elvi — nem személyi! — síkon történő s egyúttal határozott, szókimondó megítélés képességét és bátorságát is.

Pándi tud és mer értékelni, bírálni és vitatkozni, s nemcsak olyankor, amikor

szürkébb írásokról, hanem akkor is, ha nagy írókról és nagy alkotásokról van szó. Nem szólam, hanem eleven gyakorlat nála az a szabály, hogy a komoly, értékes művekhez egyedül méltó kritikái fogadtatás az igazságos elemző bírálat, nem pedig a térdet-fejet hajtó hozsannázás. Pándi írásai meggyőző cáfolatai annak az eléggé elterjedt tévhitnek, amely szerint egy műalkotás megítélésében az a perdöntő, hogy a róla írott kritika *mennyiségileg* milyen arányban tartalmaz dicsérő vagy bíráló szót: ha jó a mű, a kritikusnak többet kell foglalkozni a pozitívumaival, mint a gyengéivel, és megfordítva is. Ettől már csak egy lépésnyire van az az udvariaskodó bírálói magatartás, amely szinte kizárólag csak az éreynyeket hajlandó méltatni.

Pánditól távol áll az efféle mechanikusan mérlegelő módszer, nála a műérték és a problémákkal való foglalkozás közt nincs ilyen egyenes függőségi viszony. Ha rangos teljesítményben bíráltnivalót lát, már csak a mű rangja miatt is kötelezőnek érzi kritikái álláspontjának kifejtését, s ezzel nem csorbitja az alkotás összértékének elismerését.

A nyílt, világos állásfoglalás kedvelésével szorosan összefügg Pándi kritikusi egyéniségének másik fontos vonása, a lényegretörés. Elvi-esztétikai alapállása semmiképpen nem zárja ki, sőt feltételezi a mű teljes belső logikájában és világában — így formavilágában — való körbemozgást is. Nemcsak irodalomtörténeti munkái, hanem szorosabban vett kritikái közül is jó néhány (pl. az *Igéző-bírálat*) bizonyítja, hogy felkészültsége és készsége is megvan a komplex elemzésre. Több oka van, hogy írásainak nagyobbik felében túlnyomórészt mégis a tartalmi sík vizsgálata áll előtérben, ezt bontja ki részletesen, s a formai oldalra már jóval rövidebben, néha csak jelzésszerűen utal. A megjelenési fórum jellege is közreműködik ebben, tehát az a tény, hogy kritikáinak többsége napilapban jelent meg; sokszor objektíve az adott mű is erre készíti, mivel valóban a tartalmi problematika feltárása a fontosabb és tanulságosabb benne, de láthatólag szubjektíve is sokkal nagyobb kedvvel időzik a szemléleti kérdések taglalásánál. Pándi általában a művek alapproblémáira, fő csomópontjaira koncentrálnak. Igazat adunk Pándinak abban, hogy ez az eljárás akkor lenne hibáztatható, ha az így kapott eredmény a lényegben ellentmondana annak a műértelmezésnek és értékelésnek, ami a komplex elemzés útján előáll. Pándi értelmezései és ítéletei azonban zömmel helyesek és időállóak, ti. kritikusi módszerében rejtetten ugyan, de ott van a komplexitás, az egységben-szemlélés: Pándi mindig műegészben gondolkodik, még akkor is, ha a bírálatában ténylegesen leírtak nem terjednek ki a mű valamennyi rétegére vagy részletére. S ha néha valóban hiányérzetünk is van egy-egy kritika olvastán ez utóbbi miatt, a módszer jogosságát és hatékonyságát ez nem érinti.

Az a másfél évtized, amelyet a kötet anyaga átfog, Pándi kritikusi munkásságának fontos és gyümölcsöző időszaka. Az írásokból jól kitűnik, hogy közben ő maga is mennyit fejlődött, kritikái elemzőbbek és érvelőbbek lettek, főleg a 60-as évek közepétől kezdve. (Hogy ebben a fejlődésben személyes belső kritikusi érése, a lukácsi esztétikával való behatóbb megismerkedése, valamint politikai életünk s benne kultúrpolitikánk alakulásának kedvező hatása egyaránt közrejátszott, az teljesen nyilvánvaló.) Mások is szóvá tették már, hogy egy vonatkozásban azonban visszalépés történt Pándinál ebben az időszakban: a fiatalabb írógenerációkra alig-alig terjed ki kritikusi figyelme. Kritikáiban majdnem kizárólag a már kiforrott és irodalmunk élvonalába tartozó írók műveivel foglalkozik.

„Többféle kritikustípus létezik”, s ez egészen természetes. Még a lukácsi esztétika alapjára helyezkedve is többféle van. Vannak és lehetnek különböző kritikusi megközelítésmódok, eljárások. Ez a könyv mindenesetre bizonyítja rá, hogy az a magatartás és módszer, amit Pándi képvisel, egyike a legjobbaknak. (*Szépirodalmi*, 1972.)

VÖRÖS LÁSZLÓ

Lengyel József: Argonidész hajói

Féltucatnyi kötet jelent meg eddig a Lengyel József életművét tartalmazó sorozatból. A kisalakú, fehér borítójú, szerény, vékony kötetek mellé most egy újabbat tehetünk könyvespolcunkra. A címe: *Argonidész hajói*. Az életműkiadást figyelők észrevehették, hogy a kötetekben nem megírásuk sorrendjében jelennek meg az egyes művek. Egyikben régebbi írások találhatók, a közvetlenül utána megjelenőben teljesen újak, a harmadikban a pálya kezdetéről valók. Most, az újabb kötetben, az Argonidész hajóiban kerekén fél évszázada írt prózai műveket olvashatunk. Rövid, felnőtteknek szánt meséket.

Lengyel József életrajzának adatai nem ismeretlenek olvasói előtt, ezért elég csak röviden felidézni azt az időszakot, amikor ezeket a meséket írta. Az írónak 1919-ben emigrálnia kellett, hónapokig Bécsben élt. A meginduló Írók Könyvtára szerkesztését vállalta el, s főleg emigráns magyar írók, költők műveit szándékozott megjelentetni. Végül csak három kötetet sikerült kiadni, közülük az egyik az övé volt, *Ó hit Jeruzsálem* címmel. 1923-ban jelent meg, egy verset és egy elbeszélést tartalmazott. (Az elbeszélés, a Gábrriel Lajos változásai elsőként szerepel a most megjelent Argonidész hajói című kötetben.) Ugyanabban az esztendőben — 1923-ban — Drezdában is megjelent Lengyel Józsefnek egy kötete, német nyelven, *Sternekund és Reinekund* címmel. Ez a könyv Stefan I. Klein fordításában elbeszélésekké átdolgozott, még inkább sajátos, újszerű hangon elmondott népmeséket tartalmazott. Olvashatók most az Argonidész hajóiban is.

„A népmese és a regény egy töről fakadnak. ... A mese témája: a hős világgá megy, megállja a próbákat, és győztesen tér haza. A regény tulajdonképpen ugyanez, csak a regényhős nem sárkányokkal küzd, hanem az »élettel«...” — írta más könyvről szólva Lengyel József, s átdolgozta a népmeséket. Nézzük röviden az Argonidész hajói írásait. A *Gábrriel Lajos változásai* című elbeszélésről mondta Lengyel József egyik életműelemzője: „...a novella, amely egy ember megőrülésének és tehetetlen öngyilkosságának történetét adja elő, szintén Lengyel világnézeti és morális válságáról beszél.” Mi, akik megismertük, megszoktuk és megkedveltük Lengyel József többi írását is, nem feledhetjük, hogy a kényszerű emigrációban levő, prózairói képességeit próbálgató, formáló, huszonhét éves író művét illetik ezek a szavak. Ezt szem előtt tartva azonban ma is elfogadhatók.

Ha nem idegenkednék annyira attól a relatív, „összehasonlító” jelzőtől, hogy *legjobbak*, akkor a mostani kis kötet két írását illetném vele, *A könyv, a kert és a gyermek*, valamint a *Sternekund és Reinekund* címűeket. A kötetben szereplők közül ebben a kettőben figyelhető meg, véleményem szerint legjobban, Lengyel József írásművészetének — gondolva itt eddig megjelent összes írására — egyik leglényegesebb vonása: mindig valamely erkölcsi kérdést vesz célba, azaz mindent az emberi lélekben lejátszódó folyamatok felől vizsgál. Műveit olvasva megfigyelhetjük, hogy a hősökkel történő dolgok, a látszólag külsőséges események mindig visszaeredeztetetők vagy visszahatók belső emberi világukra. A *Sternekund* és *Reinekund*ban pedig az emberek belső, gondolkodás és felfogásbeli átalakulása után bekövetkező változást, a jövő társadalmát vetítette az író az olvasók elé. A teljes emberi és anyagi egyenlőségen alapuló társadalomét, sugalva egyúttal annak elkerülhetetlen bekövetkezését, valamint — saját részéről — igenlését. Az utóbbi, a személyes írói állásfoglalás nem szavakban található a műben, hanem megfogalmazási módjában, egész világában, hangulatában van benne. „Egyszer volt (vagy egyszer lesz) egy gyönyörű szép ország. Olyan nagy ország, hogy az egész földet magába foglalja, és ekképp nem is lehetnek ellenséges országok, hadat izenő királyok, rettenetes fegyverek” — írja a többi között Lengyel József. Figyeljünk: „vagy egyszer lesz” — mondja. És beszédek a jelzők is: „gyönyörű szép” országról beszél és „rettenetes” fegyverekről.

Ismerni kell ezeket a meséket a közben felnőtt új nemzedékeknek is, mert az értelmes életért, a tiszta és igaz emberségért, a minden körülmények közötti helyzet-állásért — csakúgy, mint későbbi műveiben — már ezekben is hitet tesz az író. Mindezt végiggondolva örülök, hogy az én fiatalabb nemzedékem a mostani újabb kiadásban már az egyéb Lengyel József-művek után találkozhatott ezekkel a korai írásokkal, mert így könnyebben és biztosabban értheti és értelmezheti a többit. (Magvető, 1973.)

Kertész Ákos: Névnap

Kertész Ákos divatos író lett. 1971 óta, amikor először jelent meg *Makra* című regénye. (Azóta már — megérdemelten — megjelent, sőt! elfogyott a könyv második kiadása is.) A *Makra* gyorsan befutotta azt az utat, amelyet, úgy látszik, mostanában végig kell járnia minden kiemelkedően jó, mai magyar irodalmi műnek. Egy változatát előadták a József Attila Színházban, s lassan befejezéséhez közeledik a belőle készülő film felvétele is. Már csak az hiányzik, hogy rádiójátékká, majd képregénnyé dolgozzák föl. Tévedés ne essék, nem bántani akarom. A kissé talán ironikus szavakat a regény iránti szerető féltés hozta ki belőlem. S hadd tegyem rögtön hozzá: Kertész Ákos minderről nem tehet. Alkotó művész, aki azért ír, hogy műveinek hatása legyen. Ehhez pedig az szükséges, hogy minél több emberhez eljussanak. Ő tehát csak kihasználta a felkínált, néha szinte ráerőltetett lehetőségeket. Régi „magyar átok”, hogy amikor valaki vagy valami miatt kisebb-nagyobb mulasztások terhelik a lelkiismeretünket, akkor adódó alkalommal egyszerre akarjuk pótolni az addig elmulasztottakat, s teszünk ezzel néha rosszat személynek és ügynek egyaránt, ahelyett, hogy eredeti szándékunk szerint jót tennénk. De most Kertész Ákos *Névnap* című új kötetéről akarok beszélni. Ez a kötet egy hangjátékot, hat elbeszélést, valamint a *Névnap* és az *Üvegkalitka* című kisregényt tartalmazza. Zömében nem új írások, 1960 és 1971 között születtek. Legfrissebb közülük az 1971-ben írt *Névnap*.

Azért kezdtem azzal, hogy Kertész Ákos divatos író lett, mert valószínűleg ennek köszönhető a *Névnap* című kötet, benne néhány olyan régebbi írással, amelyeket — színvonalukra gondolok — Kertész Ákos szerencsére már túlhaladt. És bármilyen furcsán hangzik, sőt talán ellentmondásnak tűnik ezek után; mégis jó, hogy a kötet megjelent. Mintha csak válasz akarna lenni azoknak, akik a *Makránál* „jöttek rá”, hogy van nekünk egy Kertész Ákos nevű, a maga útját becsülettel végigjáró s egyre jobb teljesítményt nyújtó írónk. S válasz azoknak is, akik csak a *Makrát* nézve, abból ítélve értékelték Kertész Ákos eddigi írói munkásságát. Ez a kötet a *Makrával* együtt szinte a teljes írói mutatót mutatja be, ízelítőt adva a hatvanas évek elején keletkezett írásaiból, megmutatva, hogyan haladt a novelláktól a kisregényen (Üvegkalitka) át a jól sikerült regényig (*Makra*), s érzékeltetve hangjátékírói képességeit is.

A *Makráig* jobbára szép, udvarias kritikák, „csendes” méltatások kísérték Kertész Ákos írói útját, fejlődését. Első novellás kötetét 1962-ben jelent meg, s azt három évvel később regény követte, a *Sikátor*, amelyből film is készült. Írtak róluk, értékük szerint méltatták azokat a könyveket, csak éppen alig akadt, akinek az írásából kiérződött volna az a felismerés, az a bizalom, amely majd a későbbi, teljes erejét mutató, azóta már „rendkívülinek” nevezett tehetségű írónak szól. A *Sikátorról* például Kertész egyik kritikusa — a *Makrát* méltatva — utólag helyesen állapította meg, hogy „már jó regény volt”.

A könyv utolsó írása az *Autók és utak* című hangjáték. Lényegre koncentráló, erős írás. Benne van az írói állásfoglalás, ugyanakkor nem mond ki mindent, meghagyja a hallgatóknak (ez esetben olvasóknak) a továbbgondolkodás lehetőségét, sőt szükségességét. Egy autóstapos fiatalember egyetlen napjába sűríti az eseményeket, a mondanivaló a fiú és az őt felvevő autósok közötti beszélgetésekben válik mind világosabbá. Az első sikeres stop után, amikor a Férfi veszi fel, a fiú még a jót, a tisztát, az igazat akarja. Még értelmes lázadásának lehetünk tanúi. Aztán mindegyik beszélgetőpartnerétől „tanul” valamit. Kezdi megtanulni, mi minden tartozik „a rend”-hez, s egyre inkább elveszti önmagát. Alakoskodni kezd. Az utolsó „lázasága”, az Öreggel szemben, már értelmetlen. De vajon csak a fiú felelős mindezért? Nem. S Kertész Ákos írásának az ereje éppen abban van, hogy ezt érzékeltetni tudja. Az Öreg mondja az utolsó stopnál: „Mert az ifjúság a felnőtt generáció tükörképe. A fiatalok nem a levegőből veszik a magatartásukat, hanem a felnőttektől. Olyanok, amilyenné neveltük őket.” Az egész írás lényegében ezeknek a mondatoknak a bővebb megjelenítése, hiszen végigolvasva észrevehetjük, a fiú véleménye, s még inkább a magatartása aszerint alakul, ahogy és amit „megmagyaráznak” neki, „megértetnek” vele az útjába kerülő, nála felnőttebb emberek.

Az elbeszélések, egy kivételével (Kövek, 1967), 1960 és 1964 között íródtak. Nem mind elbeszélés, nem mind novella. A *Meleg van* az életképekhez áll közelebb, a *Kövek* kifejezetten tárca vagy még inkább karcolat. Oldottabb, mint a novellák, egy történetet mond el benne az író, anélkül, hogy a novelláktól megkivánható egyetlen drámai erejű szituációt s a sokoldalúan jellemzett figurákat felfedezhetnénk. Mindez nem baj, csak tény, amelyet rögzítenem kellett, hogy ne legyen félrevezető, amikor jobb híján ezt a hat írást együttesen mint „elbeszélések”-et említem. A kötetbe való felvételük nem egészen indokolt (a *Névnap* és az *Üvegkalitka* című két erős írást önmagában is szívesen láttam volna egy kötetben, még ha az vékonyabb lenne is a mostaninál). Mégis van bizonyos jelentőségük, történetesen az, hogy érzékeltetik Kertész Ákos témafeldolgozásának és stílusának változását, fejlődését.

Az *Üvegkalitka*, ez az 1968-ban írt kisregény, vagy még inkább nagyobb terjedelmű, szélesebb körben mozgó elbeszélés (melyik kisregény, sőt regény nem az?!), már az írói módszereit tekintve érett Kertész Ákost mutatja.

Az egész kötet kétségtelenül legjobb, legerősebb, legkidolgozottabb írása azonban a címadó *Névnap*. Mint az *Üvegkalitkát*, ezt is regénynek nevezik a kötetben, pedig ez is kisregény, s kezdésként körülbélül az előbbieket mondhatnám el róla. Pergő cselekményű írás, mintegy folytatása a Makrának, mondanám, ha nem akarnám elkerülni — éppen a korábban elmondottak miatt — az összehasonlítást. A tartalmáról, úgy hiszem, nem kell sokat mondanom, hiszen megjelent folyóiratban, aztán felvették az 1972-es *Körkép* című antológiába a novellák közé, színpadi változata is látható a József Attila Színházban.

Víg Gusztáv asztalos felesége hirtelen döbben rá, hogy lehet másképp, jobban, emberiben is élni, mint ahogy eddig léteztek. Nem törvény a korai megöregedés, a „szenvedélyektől mentes” élet, nem bűn a házastársak közötti szerelem, a kiválás a többiek közül. Megpróbálja ezt a másképpen élelét, de az új életforma tisztavirág-életű lesz, mert visszahúzza a környezet, elsősorban a férje, visszaszorítják, elnyomják az átkos beidegződések. Vigné, azaz Magdolna egyedül nem tudja megvívni a harcát, hiányzanak mellőle a segítő szövetségesek. De ő ráébredt a ma emberéhez méltó, helyes életmódra, s arra, hogy megfelelő körülmények között idővel lehet és kell változtatni a korábbin. „...miért nem szokás, miért nem illik az, ami jó...” — teszi fel a kérdést Magdolna. S még megtoldja: „Azelőtt azt hittem, csak úgy lehet, ahogy élünk, nem is vettem észre, milyen rohadtul élünk, de most már tudom, hogy lehet másképp...” A kérdést tehát kimondta Kertész Ákos, s a választ nekünk kell rá megadni, mindnyájunknak. Az író ugyanis korunk egyik alapvető kérdését fogalmazta meg: hol tartunk, meddig jutottunk annak az életformának a kialakításában, amely a fejlődés során érvényüket veszített, felülmúlt, tarthatatlanná vált

szokások, gondolati beidegződések igáját leveszi az emberek nyakáról, mikor mer végre mindenki úgy élni, ahogy a több-kevesebb nehézség árán immár megteremtett külső körülmények megengednék, ha ugyanakkor a bennünk levő belsők nem akadályoznák?

A Névnap kitűnő írás. Igaz, hogy mondatszerkesztése, stílusa helyenként kissé gondatlan, de párbeszédeinek hangneme eredendően egyéni, s ami a lényeg: igazi epikus mű, amelyben a külső meg a szereplők gondolati és lelkivilágában lejátszódó belső történéseket egyaránt megtaláljuk, méghozzá úgy, hogy mindig a belsők a lényegesebbek. Ha csak ez az egy jó írás lenne a Névnap című kötetben, már akkor is irodalmunk, könyvkiadásunk nyereségének kellene tartanunk. (*Magvető, 1972.*)

MÁTYÁS ISTVÁN

Gergely András: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása

1959-ben Barta István szerkesztésében és bevezető tanulmányával a Gondolat Kiadó megjelentette *Széchenyi István válogatott írásait*. E kiadás jelentőségét növeli, hogy fordulópontot jelentett Széchenyi felszabadulás utáni értékelésében. Barta a *Széchenyi-kérdést* boncolgató bevezetőjében érzékeltette, hogy a marxista történettudomány a Széchenyi-értékelés súlypontjául a húszas-harmincas években kifejtett tevékenységét tekinti, ellentétben korábbi állásfoglalásával, mely a 40-es években tanúsított magatartása miatt a korábbi Széchenyit is elutasította. „Nem azt a Széchenyit tiszteljük, aki a negyvenes években a forradalom felé haladó fejlődés elé vetette magát, hogy megállítsa, hanem azt a Széchenyit állítjuk példaképül ifjúságunk elé, aki a húszas-harmincas években minden kortársánál' világosabban ismerte fel a kor szükségleteit, s forradalmi tartalmú munkáival, haladó kezdeményezéseivel akarva-akaratlan elindítója lett a 48-as polgári forradalomhoz vezető fejlődésnek.”

Az előszó keltétől másfél évtized telt el. Mennyiben áll Széchenyi cselekvésre, gondolkodásra buzdító példaként ifjúságunk előtt? A „forradalmi tartalmú” munkák nem cím szerint ismeretesek-e csupán? A *Hitel, Világ, Stádium* több-e az iskolás fiúnak három, kissé misztikusnak hangzó szónál? Széchenyi nevéhez szinte automatikusan kapcsolódik ez a három könyvcím — a mögöttes tartalom nélkül. Baj ez, még ha tartalomként észrevétlenül érinti mindennapjainkat a Lánchíd, az Akadémia, vagy az országutat szegélyező szederfasor. Baj, mert politikai, társadalmi gondolkodásunk alapjait Széchenyinek — és Zrínyinek és II. Rákóczi Ferencnek — a közösség ügyét lelkiismeretesen és színvonalasan felölelő munkáival is hathatósan erősíteni lehetne. A *Hitel, Világ* és a *Stádium* gondolatébresztő, részleteiben pedig *izgalmas* olvasmány.

Meggyőzően bizonyítja ezt Gergely Andrásnak a Történettudományi Intézet *Értekezések* sorozatában megjelent munkája: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. A történelem szak mellett filozófiát végzett — Szegedről elszármazott — fiatal történész Széchenyi gondolkodásának tartalmát, e tartalom alakulását, fejlődését elemzi és kíséri végig az 1830-as évek közepéig, addig az időpontig, ameddig „kialakul koncepciója, amely (...) bizonyos határok között, az alapelvek változatlansága mellett, további módosulásokra és alkalmazkodásra képes”.

Gergely András értekezésében egyforma aránnyal szerepel a három nagy mű elemzése és a Széchenyi Ferenc örökségétől az 1828-as döntő élményig — (hitel-

kérelmének elutasításáig) — tárgyalt pályaszakasz. A szerző a doktori disszertációk iránti kételyeinke; lefegyverző felkészültséggel, tájékozottsággal és biztonsággal ragadja meg Széchenyi életének azokat a gondolatszárait, amelyek végül is a *Hitel* megírásával gyűjtőszínőrrá sodródtak.

Milyen élmények térítették el Széchenyi Istvánt attól a szokványos arisztokratapályától, életviteltől, amelyen végigszuszogva testvérei — Lajos és Pál — is dicstelenül eltűntek osztályuk történelmi süllyesztőjében? Mi volt az a gondolatforrás, amely álamosta a birodalom arisztokratáira jellemző kozmopolita közönyét? A napóleoni csatamezők borzalmi? Anglia? A szerencsétlen szerelmek? Wesselényivel kötött barátsága? Vagy talán leromlott anyagi helyzete ösztökélte elsődlegesen cselekvésre? A szerző rövid fejezetekben ad választ ezekre a kérdésekre.

Útja az 1825-ös országgyűlésen tett híres megajánlása — („...hogy hazám iránti ragaszkodásomat bebizonyítsam, felajánlom itt nyilvánosan összes jószágaim egyévi jövedelmét a nemzeti szellem felvirágzására.”) — után sem volt dilemma nélküli. Néhány héttel az említett országgyűlés megnyitása előtt dél-franciaországi útja során a következő sorokat jegyezte föl: „Minden nap más gondolattal ébredek. Egyszer lángolok a világ bebarangolásáért; máskor a régi szokások reformátora, új alkotmányok alkotója szeretnék lenni. Néha arra ébredek, hogy mint házas embernek falun kellene laknom, s gazdálkodva vagyont gyűjtenem. Sokszor azt hiszem egész életem Párizs és London között fog lefolyni. Nagy ritkán még az ezredem után is sóvárgok.”

Metternich éppen fényes katonai karrier lehetőségének felvillantásával akarja a politikai pályától eltéríteni alig néhány nappal az országgyűlésen magyarul történt nevezetes felszólalása után. De nem sikerül ez még katonai behívó árán se. Széchenyi néhány hónap múlva lemond a katonai pályáról. Minden energiáját az országban uralkodó állapotok megváltoztatására fordítja, akár a társadalmi cselekvés síkjait nézzük, akár elméleti felkészülésébe nyerünk bepillantást.

1828 márciusában megjelenik első nagyobb lélegzetű munkája, a *Lovakrul*, melynek tárgya a hazai lótenyésztés fellendítése. „Nemcsak tárgyválasztásában, konkrét megoldásaiban is saját élettapasztalatait, saját életsorsát igyekszik általánosítani” — összegezi tárgyra vonatkozó elemzését Gergely, s ez a fontos és találó megállapítása általánosan jellemző Széchenyi több elméleti munkájára is. *Eszményeinek* alapja mindig a *valóság*. Érvként Anglia példája szolgál. Az angol *valóság* a magyar *valóság* talajáról nézve *eszmény*. Eszményei az emberiség haladásának, boldogulásának csomópontjai. Ahogy az emberiség *haladásában* hisz, éppúgy bízik a *magyar nemzetiség tökéletesedésében* is. Azáltal, hogy „alárendeli a nemzetet az egyetemes fejlődésnek (...) nacionalizmusa minden öncélúságot, merevséget, sovinizmust nélkülöz. »Egy« nemzetet kíván megtartani — egyet a sok közül, mert minden nemzet egyformán gazdagíthatja az emberiség értékeit”. Ebből következik, „hogy az egyén, a nemzet és az emberiség hármasság összefüggésében az *egyén* számára a nemzet a legfontosabb. Olyan közösséget jelent, amely egyéniségének kialakításához és tevékenységének eredményességéhez egyaránt a legbiztosabb alapot nyújtja”. Erre maga Széchenyi István a legközvetlenebb példa.

Széchenyi eszmerendszerének kialakulásához személyes tapasztalatain túl olvasmányai is nagymértékben hozzájárultak. Voltaire, Montesquieu, Smith, Young, Bentham, Rousseau, Herder művei is meghatározó hatással voltak rá, de jól ismerte korának csaknem minden jelentősebb gondolkodóját, íróját, s meritett munkáikból is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül vallásosságát — (megjegyezve, hogy ennek immanens volta nagy belső mozgásszabadságot biztosított számára) —, s a magyar nemzethez, mint *fiatal nemzethez* való közeledését sem. Az, hogy a különböző korú nemzetek és az emberi élet szakaszai között párhuzamot vont, kínálja a párhuzam kiterjesztését, vagyis azt, hogy a fiatal emberhez hasonlóan nevelhetők a fiatal korú nemzetek is. Ebben gyökerezik Széchenyi optimizmusa, a *Hitel* lezáró híres mondata: *Sokan azt gondolják: Magyarország — v o l t ; — én szeretem azt hinni: l e s z !*

A *Hitel* alap gondolata, hogy — Barta Istvánt idézve — „Magyarország sokkal szegényebb, mint földjének gazdagsága és lakóinak képességei alapján lennie kel-

lene.” Gergely András a *Hitel* szerkezetének fölvázolásával kezdi a mű elemzését, mely a *Lovakrullal* ellentétben nem *lineáris-párhuzamos*, hanem *körkörös*: „Széchenyi a hitel kérdése, mint központi kérdés körül járja végig a magyar társadalom különböző rétegeinek problémáit, s kör középpontja irányában nyújt kitekintést, ad magyarázatot: Minden társadalmi jelenségnek a hitel híja az igazi, végső oka.” E „társadalmi jelenségek” fejezetcímszerűen és alcímszerűen megtalálhatók a *Hitel*-ben. (A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene; A magyar nem bírja magát olyan jól, mint körülményei engednék; A magyar gazda ma nem viheti mezeit a lehető legmagasb virágzásra; stb.) A szerző részleteiben is „kiegyenesíti” az egyes köröket, így közelítve meg a középpontot, s lépésenként tisztázza a könyv anyagában fölbukkant fogalmakat és problémákat, pl. a magyar birtokos és magyar gazda közötti különbséget, a társadalom és haladás kérdését, a magyar rendiség átalakításának problematikáját, az intézmények létrehozásának szükségességét. Gergely András a *Hitel* jelentőségét a következőkben látja: „Széchenyi a *Hitel*-ben a kezdetet, a *minimálprogramot*, amelyet az egész rendszer működésbehozásához elengedhetetlennek tart, expressis verbis a hiteltörvény megvalósításában, illetve egyértelmű megfogalmazás nélkül a feudalizmus legtöbb alapintézményének lerombolásában jelöli meg.”

E műhöz képest a *Világ* nem jelent olyan előrelépést, mint a *Világgal* összevetve a *Stádium*. Ez természetes is, hiszen Dessewffy *Taglatatára* válaszolva Széchenyi *Hitel*-beli tételeit fejti ki elsősorban a *Világ* lapjain. Ezzel szemben a *Stádium* a *Hitel*-ben felsorolt problémákra megoldást jelentő teendőket foglalja össze — *12 törvényben*. E teendőkkel Széchenyi valószínűleg már a *Hitel* írásakor is tisztában volt, de a forradalmi jellegű feladatok sokaságával nem akarta a nemzet lassan felszabaduló energiáit veszélyeztetni. Hogy Széchenyi 1831-ben mégis a *Stádium* megírására szánta el magát, arra nyilván a nyáron lezajlott parasztfelkelés sarkallta. A *revolúció* lehetősége közvetlenül felvillant előtte. Tevékenységét pedig már a kezdetektől meghatározta a forradalomtól való férelme is, mely szerinte nemcsak birtokostársaira, de az egész magyar nemzetre pusztulást hozna. A *Stádium* forradalmi jelentőségű „törvényeinek” nyilvánosságra hozásával, s realizálásával akarta a forradalmat elkerülni.

A *Hitel*, *Világ* és a *Stádium* hatása a kortársakra, a reformkori magyar társadalom haladó és visszahúzó erőire egyaránt elhatározó. A későbbi nagy ellenfél, Kossuth fogalmazta meg Széchenyi működésének Gergely András által is tárgyalt szakaszát értékelve, hogy miben állt igazi nagysága: „Ujjait a kornak ütőerére tevő, és megértette lüktetéseit. És ezért, egyenesen ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak... Gróf Széchenyit a kor szükségeinek hatalma alkalmas percben ragadta meg. Ő korának nyelvélé lön; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik... Ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa: tán inkább őt teremté a kor, mintsem ő a kort.”

Gergely Andrást nemcsak tárgyyszeretete, világos, pontos fogalmazása, de szép magyar nyelve is dicséri, mely a téma tárgyalását gördülékennyé, s közérthetővé mellett élvezetessé is teszi. (*Akadémiai Kiadó, 1972.*)

KOVÁCS ISTVÁN

Duba Gyula: Valóság és életérzés

Útitársul szegődtet bennünket Duba Gyula *Szülőföldem* című esszéjében, együttgondolkodó partnernak, akinek önmagával vívódva föltárja azokat az egymásnak feszülő és egymásba oldódó dilemmákat, melyek mint embert és mint faluról elszármazott szlovákiai magyar írótl foglalkoztatják. A Garam vidékére utazunk, az író szülőfalujába. *Hontfűzesgyarmatot* Zseliz és Léva között találjuk a térképen, Esztergomtól mintegy ötven kilométerre északra. Pozsonyból néhány órás utazás vonattal és autóbusszal.

Az *Irodalmi Szemle* főszerkesztőjének kritikai és tanulmánykötetének nem véletlenül ez az írás került az élére. Nem véletlenül faggatja önmagát olyan konokan szülőfalujához fűződő kapcsolatáról. És nemcsak ebben az írásban. Elemző kritikáinak szövegében is újra és újra rábukkanunk erre a szálra, szóljon *Fábry Zoltánról*, *Győry Dezsőről* vagy *Tózsér Árpádról*. Dubát is, mint nemzedéktársait — a szlovákiai magyar irodalom közép-nemzedékét, akiket inkább életkor, mint a generációk sorában elfoglalt hely szerint különböztethetünk meg a közép jelzővel — az értelmiségi sors a szükségletekből következően az átlagosnál is gyorsabban szippantotta magához. És nem is akármilyen értelmiségi lét várt rájuk, akik paraszti, munkási sorból jöttek kipótolni a szlovákiai magyar szellemiségben támadt űrt. A nemzeti-ségi kultúra újjáteremtésének sürgető munkáját kapták föladatul.

Pozsonyból utazik vissza az író szülőföldjére, ellenkező irányban teszi meg azt az utat, amelyre egykor — több mint húsz esztendővel ezelőtt — a szerencsét próbálni indulók vissza nem néző biztonságával indult. Most fordított utazást tesz, nem riporter terepszemlére, szociográfiai fölmérést készítendő indul haza, hanem szembesítés végett. Mint minden utazás, ez is konfrontáció, az induló és a célállomás értékeinek, normáinak egymáshoz mérése, alkalom két világ ellentmondásainak éle-
sebben körvonalazott látására. Egy kis túlzással az utazás az író helyzetének szimbóluma. Fölváltva érkezik és indul a két állomásról; a szlovákiai magyar értelmiségi tudatában a dél-szlovákiai magyar falu és a túlnyomórészt szlovák lakosságú városok között ingázik.

Regényeiben és elbeszéléseiben is olyan negyven év körüli magyar értelmiségiek sorsát vallatja, akiknek élete ugyanúgy e két végpont között van kifizítve. Nem is találhatnánk e helyzetben semmi különöset — hiszen a kelet-európai történelem földlökésszerű változásai tízezreket, százezreket röptettek szegénysorból értelmiségi pályára —, ha nem tesszük hozzá, hogy olyan nemzetiségiként kellett értelmiségivé lenniük, aki röviddel azelőtt nyilvános helyen még anyanyelvét sem használhatta.

A *Valóság és életérzésnek* éppen az a legfontosabb erénye, hogy szembenéz a szlovákiai magyar irodalom „sorskérdéseivel”, az író saját magával is feleselve keresi azokat az utakat, amelyek a nemzeti-ségi irodalmat tágabb világok közlekedési rendszerébe kapcsolják, értékeit közvetítik a nemzeti kultúrák felé. Szenvedélyesen nyomoz a válasz után, hogy a szlovákiai magyar irodalom immár több mint fél évszázados múltjából miért maradt olyan kevés — majdnem egy kézen megszámlálható — magasabb mércének is megfelelő szépírói teljesítmény, ez a táj miatt „... a fellobbanó és gyorsan elégt, kialvó tehetségek területe.” A megtorpanások, a többszöri elszürkülés okait a folytonosság hiányával magyarázza. Hiába fűtötte a „harmadvirágzás” íróit bizakodó indulat és a tenni akarás vágya, ha az első lépéseket ingoványos talajon kellett megtenniük, mintha az első csehszlovák köztársaságban nem is létezett volna magyar kultúra, mintha a háború jégzajlása örökre magával sodorta volna az előző korszak minden teljesítményét. Csehszlovákiában éppúgy alapokat kellett ásni a szocializmus győzelme után a nemzetiségek iránt enyhülő légkörben, mint az első világháború utáni években a nemzetiségi magyar irodalmak megszületése idején. Még 1965-ben is azt kellett leírnia Duba Gyulának, hogy kevesen tudják megfogalmazni a szlovákiai magyar irodalom meghatározó jegyeit: „... a fogalom mai hordozói és megtestesítői sem ismerik eléggé szellemi gyöke-

reiket: a szlovákiai magyar irodalom felületesen ismeri húsz év előtti énjét, nem ismeri önmagát.”

Eldugultak a hagyomány tápláló csatornái, gyakorlatilag az egy *Fábry Zoltán*on kívül nem maradt 1945 után senki Szlovákiában, aki az igényesség és színvonal követelményére figyelmeztetve egyengette volna a fiatalok útját, az irodalmi életben uralkodó sematizmus pedig nem mindig az igazi minőségnek kedvezett. Idejétmúlt köntösben mutatta be a valóságot a próza, nem takarékoskodván a csinált optimizmus csillogó színeivel; a költészet mutáló hangjai harsányan, de nem iskolázottan szóltak. A lázas sietséggel teremtett irodalom talpra állt, de gyermekbetegségei sokáig bizonytalanná, botladozóvá tették lépéseit.

Minden nemzetiségi irodalomban szembe kell nézni olyan antinómiákkal mint a sajátos nemzetiségi valóság ábrázolása és a nemzeti irodalom színvonalán megszólalás igénye, a szűkebb közösség gondjainak vállalása és az univerzális emberi tartalmak kifejezése, a hazai hagyományok ápolása és a nyitottság a korszerű művészeti formák iránt. A belterjesség önelégültsége helybenjárást eredményez, az idegen példák kritikátlan másolása a sajátos jelleg elvesztéséhez vezethet. Közösségi feladatok vállalása a nemzetiségi irodalmak létezésének sine qua non-ja (Duba Gyula gondolatai körében maradvá idézzük egyik megállapítását Fábry Zoltánról: „Íróvá érése kezdetén felismerte, hogy a szlovákiai magyar irodalom eleve sorsirodalom, létirodalom...”), viszont ha az elkötelezettséget közvetlen, kinyilatkoztatásszerű formájában kérjük számon minden íráson, önkéntelenül másodlagossá fokozzuk le az esztétikai szempontot.

Érdemes figyelemmel kísérni nemzetiségi irodalmárok munkáiban a saját nemzetiségi irodalmuk, kultúrájuk helyének meghatározására tett kísérleteiket. A szlovákiai magyarság Duba Gyula szerint önálló szellemterületen él, két döntő történelmi esemény határozza meg a sajátos jelleget: a nemzettől való elszakadás 1918-ban, majd az 1945–48-as évek jogfosztottsága. „Kultúrák határterületén élünk, lényegében két kultúrához tartozunk.” Hangsúlyozza a hídszerp vállalásának fontosságát, ugyanakkor azt, hogy e föladat teljesítése nem redukálódhat pusztán közvetítésre, hanem e kultúrák értékeiből kell új, sajátos minőséget ötvözniük a nemzetiségi gondolkodóknak.

Az Irodalmi Szemle szerkesztőjeként több év óta figyelhette az új nemzedék irodalmi próbálkozásait, közelről kísérhette végig a hatvanas évek közepén föllépő fiatalok útját. Szlovákiában csak egy verseskötetre és egy prózai antológiára tellett; a romániai Forrás vagy a jugoszláviai Symposion-könyvek imponáló sorozata mellett elenyésző számú az a néhány önálló kötet, amelyet a szlovákiai ifjú generáció képviselői adtak ki. Része van ebben annak, hogy ezek a fiatalok bizonyos értelemben vákuumhelyzetben érezhették magukat, hiszen nem akarták folytatni az előttük járók nemegyszer frázisos és esztétikailag gyakran középszerű irodalmát; továbbá, hogy az idősebb nemzedék egyik-másik képviselője bizalmatlanul, pesszimistának és gyökértelennek bélyegezve fogadta őket.

A kioktató hangnem nem a tisztázódás irányába munkál, inkább sértődöttséget eredményez. Duba Gyula nem úgy kritizálja a fiatalokat, hogy csupán hiányosságokat keresi; melléjük áll, írásaikat elemelve a kibontakozás lehetőségeit latolgatja. Nem tekinti a közösség gondjaitól való elfordulásnak új művészi formák kipróbálását vagy az egyén ábrázolását. „A szlovákiai magyar prózában — de a költészetnek is! — szüksége volt egy határozott irányvételre az egyéniség szempontjai, a szubjektum belső világa felé, hogy újra értékelje önmagát, és megkeresse új és korszerű egyensúlyhelyzetét” — olvassuk a szlovákiai magyar novelláról írt hosszabb tanulmányában. Olyan művek megszületéséhez, amelyek tágabb kör mércéje mellett is megállják a helyüket, nem könnyű és nem rövid az út. Hogy a szlovákiai magyar irodalom mondanivalója eljusson és hasson szélesebb közvéleményben, első-sorban „minőségi” irodalomnak kell lennie. Duba Gyula tanulmányai és kritikái e mérték kialakításához járulnak hozzá. Kérdésföltévesei ugyan néha csak kérdésföltévesek maradnak, de az antinómiák tudatosítása, számbavétele az előrelépés elengedhetetlen föltétele. (*Madách Kiadó, Pozsony, 1972.*)

KISS GY. CSABA

BAKONYI TIBOR

A szecesszió szegedi építésze: Magyar Ede

Napjainkban egyre többször találkozunk a szecesszió hatását tükröző alkotásokkal, a reklám- és könyvgrafika alkotásaiban, a filmvásznon és a belsőépítészet területén egyaránt. Ennek egyik oka talán abban keresendő, hogy külföldön — s lassan hazánkban is — sorra jelennek meg a szecesszió művészetét tárgyaló összefoglaló művek, melyek új megvilágításba helyezik ezt a rövid életű érdekes stílusirányzatot.

E téren Pók Lajos 1972-ben megjelent, *A szecesszió* című tanulmánya igen sok korábbi félreértést tisztázott. A szerző sok jellegzetes képpel és gazdag szöveggyűjteménnyel illusztrált könyvében mutatta be a stílus sokszínűségét, kialakulásának körülményeit, jellegzetes alkotásait a képző- és iparművészetben, az építészetben, valamint az irodalmi mozgalmak területén. Sem az említett tanulmány, sem a századforduló építészetét taglaló szakirodalom nem említi azonban Magyar Ede alkotását, a szegedi Reök-palotát, mely a szecessziós stílus legjellegzetesebb épülete hazánkban. Különleges szépségére, stílustisztaságára a közelmúltban egy vezető angol művészettörténész is felfigyelt. (Nicolaus Pevsner munkatársa Edwin Johnston, *Architectural Review* 1965. okt. 295—297. oldal.)

Ezért érezzük időszerűnek Magyar Ede munkásságáról szerzett ismereteink publikálását, kutatásaink jelenlegi, még befejezetlen állapotában.

Az európai szecessziós építészetben a szakirodalom egyre inkább két fő irányzatot emel ki. Az egyik a kétdimenziós homlokzatképzésű épületek, melyek belső tereiben is a síkszerűség, a függőleges és vízszintes irányú tagolás uralkodik, melyeknél tervezőik új anyagokat és szerkezeteket is alkalmaztak. Így közülük többen a modern építészet előfutáraivá váltak. E művek jelentős részét premodern épületeknek nevezzük. Épületeiken kevés a díszítés, és amit mégis alkalmaznak, az szigorúan a felületek síkszerűségéhez illeszkedik. Hazai példaként említhetjük Lechner Ödön budapesti Postatakarépképzőtár, vagy Lajta Béla budapesti Vas utcai iskolája, Rózsavölgyi házának homlokzatait. Jellegzetes külföldi képviselői voltak az angol Ph. Webb, A. Voysey és C. R. Mackintosh, a belga Van de Velde, a német A. Endell, P. Behrens, az osztrák O. Wagner és J. Hoffmann.

A másik irányzatot a háromdimenziós homlokzatú és téralakítású épületek alkotják, melyeknél tervezőik plasztikus festői hatásokra törekedtek. Ezek közvetlenül nem voltak hatással a modern építészet kialakulására, befolyásuk a harmincas évek végétől azonban egyre erősödik. Az irányzathoz tartozó építészek az új anyagokban rejlő festői formálási lehetőségeket felhasználva (acél, üveg, vasbeton) alkották műveiket, nem riadva vissza időnként a szerkezetellenes megoldásoktól sem (pl. rabic) a kívánt hatás érdekében. Jelentős mesterei a belga V. Horta, a francia H. Guimard és a spanyol A. Gaudi.

Hazánkban a német és osztrák szecesszió hatása érződik. Az épületek legtöbbször a hagyományos eklektikus tömegformálással és nyíláselrendezéssel készül, azzal a különbséggel, hogy a homlokzatokon szecessziós vonalú virág, inda és figurális dí-

szítmények jelennek meg (pl. a Zeneakadémia, Gresham-palota stb.). Tehetséges és haladó gondolkodású építészeink egy kis csoportja a sajátosan nemzeti építőstílus megteremtésén fáradozik. A csoport szellemi vezére Lechner Ödön, aki szenvedélyesen küzdött a konzervatív, eklektikus stílus ellen írásaiban és műveiben egyaránt. Az osztrák szecessziós törekvésekkel egyidőben, de azok befolyásától függetlenül, a magyaros formakincset keresve még indus motívumokat vegyítve tervezte az igen szépen formált Iparművészeti Múzeumot (1893—97) és Földtani Intézetet (1898—99), valamint érett egyéni stílusában főművét, az egykori Postatakarékpénztár épületét (1899—1902). A fiatal építész egy csoportja ugyanakkor a népi építészeti formakincset a szecessziós stílus alkotó módszereivel együtt alkalmazza művein, és műves, artisztikus épületeket hoz létre (pl. Kós Károly, Zrumeczky Dezső, Medgyaszay István, Árkay Aladár).

Az előzőekben említett új utakat kereső, valamint a konzervatív építészeti erők (Alpár Ignác, Hauszmann Alajos stb.) állandó vitái közepette a Szegeden dolgozó *Magyar Ede* munkássága nem talált visszhangra országszerte. Így nem csoda, hogy szinte semmi nyomát nem találjuk működésének a korabeli szaklapokban sem.

Szeged városát az 1879-es árvíz szinte teljesen elpusztította. A rengeteg szenvedés és hatalmas károk ellenére megteremtődött azonban Szeged nagyvárossá fejlődésének lehetősége, elsődlegesen azáltal, hogy a régi elavult szerkezetű épületek nagyrészt elpusztultak, és ezzel lehetőség nyílt korszerű városrendezési elvek alkalmazására. Az európai országok segítsége és az ország anyagi áldozatai árán igen rövid idő alatt — 1880—85 között — átépül a város központja. Elkészül a Lechner Ödön által újjáépített Városháza és a Milkó-palota, a Színház, Posta, a Tisza-part és a Széchenyi tér palotái. Létrejön a belváros híres eklektikus városképe, mely finoman összehangolt stílusegységével Szeged egyik fő jellegzetessége ma is. Az újjáépítés e hatalmas üteme és mérete Szegedre vonzotta az ország építőiparának jelentős erőit. Kiváló mesteremberek százai dolgoznak és telepednek le a városban, nem ritka közöttük az olasz díszítőművész sem.

1885-től a századfordulóig az újjáépítés üteme a tőkehiány miatt lelassul és csak századunk első éveiben kap újabb lendületet, ami aztán a világháború kitéréséig tart. Az utóbbi időszakra esik a belváros foghíjainak beépítése. Ekkor épül át két-három emeletre a Kárász utca keleti oldala, míg a nyugati egyemeletes klaszszicista-romantikus házaival az árvíz előtti állapotot őrzi.

A hatalmas ütemű építkezés terveinek elkészítéséhez helyben nem volt megfelelő tervezőgárda. A városrekonstrukciós terveket és néhány épületet Lechner Lajos, míg a belváros eklektikus házait túlnyomórészt szintén budapesti és bécsi építészek, mesteremberek készítik. Századunk első éveiben is a budapesti építészeké a vezető szerep Szegeden. Ez idő tájt épült a megyei Takarékpénztár palotája (1903), a zsinagóga (1903); a Kárász u. 14. sz. bérház (1905) Baumhorn Lipót, a Tömörkény Gimnázium (1902) Baumgarten Sándor, a Szent István téri vasbeton víztorony (1904) Zielinszky Szilárd tervei szerint már mind a szecessziós stílusban.

Magyar Ede 1878-ban született Orosházán. Építőmesteri képesítését a budapesti Felső Ipariskolában nyerte. Pályáját Temesvárott kezdte, s valószínűleg még ekkor tervezte a nagykikindai református templomot. Szegedi munkássága 1904-től kiterjedt nyomra, mivel ez év márciusában adja be engedélyezésre a Tábor u. 5. sz. lakóház terveit. Az épület főkapuja és a bejárat két oldalán sorakozó stukkóból készült virágot tartó leányalakok már a szecesszió szellemében fogantak.

Ez idő tájt már több jó képességű építész működik Szegeden, de a legjelentősebb irodája Magyar Edének van. Műtermében dolgozik Takács János építőmester, 1910-től Sebestyén Endre építészmérnök, 1911-től Sós Aladár építészmérnök, Maroscher Sámuel rajzoló, Gárdos Aladár szobrász, Tardos-Tauszig Ármin, Nagy Pál szobrász, Toaso Pál olasz származású díszítőművész. Magyar Ede tragikusan végződött rövid életében — mindössze tíz alkotó éve alatt — számos kitűnő épületet tervez és kezdetben a vállalkozás felelősségteljes gondját is ellátja.

Sokat járt külföldön, és többször megfordult Párizsban is. A vilákkiállítások és művészeti forradalmak városából hozott élményanyag és formakincs felhasználásával tervezi meg főművét a Lenin krt. 56. sz. épületet, a Reök család bérházát. A bejárat melletti két helyiségben volt Magyar Ede tervezőirodája. Az épület 1906—7 között épült a legjobb helyi díszítőművészek közreműködésével. A kétemeletes sarokház minden részletén kristálytisza stílus egység uralkodik, a szecessziós építészet leghumánusabb formakincseinek (virágmotívumok) alkalmazása révén. Magyar Ede a homlokzati falfelületeket vízszintes és függőleges irányban egyaránt. szobrászi eszközökkel alakítja, a nyitott és zárt erkélyek sokféle variálásával. A lakásokhoz rokokó lendületű lépcsőház vezet, s gyökérből induló, virágba szökkenő sássszővevényyszerű korlát ível felfelé. Az erkélyek betétrácsai szintén indadiszítésűek, hatalmas virágokkal. Különlegesek a pillér és oszlopfejek, mivel vízinövény-levelekből és hatalmas lilium kombinációjából állnak. Az épületben két eredeti szecessziós díszítésű cserépkályha maradt épen. Figyelemre méltó a korábban említett angol építészettörténész véleménye az épületről: „A földszinten a szerkezeti tartópillérek igen érdekes megoldása látható, a rájuk köpeny módjára redőzött homlokzat lefutó felületével. A részletek pazarlóak, bár meglepően fegyelmезettek; a falfelület nagyrésze csupasz. A hatalmas görbevonaltú erkélyek és a növényi frizek az utcasarok kiugrásán futnak össze egy szabálytalan ház-orom álkapocsba, mely William Blake Atyaúrstenének távoli hasonmása.”

Jellegetes formálása egyedülálló hazánkban, és a rendelkezésre álló szakirodalom szerint Európában is kuriózum. Kizárólag szellemében mutat hasonlóságot a belga Victor Horta és a francia Hector Guimard törekvéseivel. Plasztikus tagolása leginkább a spanyol Antoni Gaudi két legjobb művéhez, a Barcelonában 1905—7 között épült Casa Battló és az 1905—10 között épült Casa Milához hasonlítható, de részletképzésében ezektől teljesen eltérő. Alaprajzi kialakításában is van hasonlóság Gaudi szabálytalanságra törő lakásegységeivel. Érdekesség még, hogy Lechner Ödön épületeinek formakincsétől teljesen eltérőek a részletmegoldások.

Felmerülhet az a kérdés, mi lehetett az oka annak, hogy amíg 1902 után Lechner Ödön megbízás nélkül tétlenkedik, addig Szegeden a párizsi „art nouveau” szellemében a korszak egyik legbizarrabb, legérdekesebb épülete születik meg?

Vámos Ferenc Lajta Béláról írt könyvében idézi Wlassics Gyula közoktatási miniszter szavait (1905) „A szecessziós stílust nem szeretem és mivel igen gyakran magyar stílus alatt a szecessziós stílussal találkozunk, az én ízlésemnek ezen szecessziós stílus nem felel meg, mert nekem is jogom van bizonyos ízléssel rendelkezni” — majd így folytatja. „Reám sok építkezés azt a benyomást teszi, hogy akik magyar stílusban akarnak dolgozni, bizonyos tekintetben szecessziós stílusban dolgoznak, hogy tehát ilyen szecessziós irányú stílus a vezetésemre bízott tárca körében a jövőre nem igen legyen lehetséges, iparkodni fogok azt megakadályozni, de az igazi magyar stílust ez alatt nem értem.” E nyilatkozat ismeretében már érthetőbb, miért nem kapott állami támogatást Lechner Ödön és a stílus képviselői.

Ennek ellenére a gazdag polgárság egy része sajátjának érezte az új mozgalmat, és bérpalotáit e szerint építtette. Ez az oka, hogy hazánkban főleg lakóházak épültek 1902—14 között az új stílus szellemében, mint Szegeden a Reök-palota.

Építtetője Reök Iván mérnök és földbirtokos, Munkácsy Mihály unokaöccse, aki Zürichben végezte tanulmányait. Levelezésük bizonyítja, hogy (Korpássy család birtokában) Munkácsyval szívélyes jó barátságban volt. Munkácsynak 1878-ban (vagy 79-ben) Párizsból Zürichbe, Reök Ivánnak küldött levelében ez olvasható: „Szeretném, ha mielőtt haza mennél, még láthatnók egymást itt.” Ez és a többi bensőséges hangú levél is bizonyítja, hogy Reök Iván többször járt Párizsban, illetve Franciaországban. Munkácsy pedig 1891-ben Magyarországon járva felkeresi rokonát, és kellesen estét töltenek együtt családi körben (Szegedi Napló, 1891. okt. 25.). Reök Iván európai látóköru, műszakilag kiválóan képzett mérnök volt. Ezt igazolja 1918. január 8-án a Szegedi Dugonics Társaság ülésén elhangzott felhívása is: „Indítványozom, hogy szakértőt hívjanak Szegedre, aki előadást tartana

arról, hogy van-e és mennyi földgáz Szegeden, és milyenek az értékesítési és kitermelési feltételek Szegeden? (...) Valószínű, hogy Algyő környékén eredményes lenne a fúrás. (Szeged múltja írott emlékekben. 1968. 209. oldal.)

A Párizsban gyakran megforduló Magyar Ede és Reök Iván szerencsés egymásra találása a hazai szecesszió fénykorában érthetővé teszi e remekmű megszületését. Ma is csodálatra méltó, ahogy ők ketten vállalták koruk legdivatosabb építészeti stílusát, és szembe mertek nézni a napjainkig tartó értetlenséggel.

(Az említett palota különleges építészeti értékei, valamint az utóbbi években erősen károsodásnak indult díszjeinek és szerkezeteinek védelme érdekében rendkívül fontos az épület szakszerű helyreállítása. Az Ingatlankezelő Vállalat már elkészítette a tatarozás terveit, és rövidesen megkezdődik az épület gondos felújítása. Ennek keretében a díszítő-szobrász és épületlakatos munkák szakavatott restaurálását Tápai Antal szegedi szobrászművész fogja végezni. Az épület állagmegóvási munkáit műemléknek kijáró gondossággal fogják elkészíteni.)

Az épület megalkotásával Magyar Ede megalapozta hírnevét Szegeden. 1908-ban országos pályázat nyerteseként megbízást kapott az 1400 fő befogadóképességű kaposvári színház tervezésére, az 1910 januárjában megkezdett épületet 1911. szeptember 5-én már ünnepélyesen át is adják rendeltetésének. Ez alkalommal — a Szegedi Napló tanúsága szerint „... a kormány képviselői, az országgyűlési képviselők mind elragadtatással üdvözölték Magyar Edét a kiváló hírnevű szegedi építész.” Ma már túlzottnak érezzük ezt a nagy lelkesedést, mivel az épületen — kellemes tömegjátéka, gondos elhelyezése és jó funkcionális megoldása ellenére — részletképzéseiben már túlnyomórészt a hagyományos történelmi stílus uralkodik.

1908—11 között épült a Kárász u. és Somogyi u. sarkán álló Ungár—Mayer ház, mely városképileg igen jelentős épület és különösen a Tolbuhin sugárút felől uralja a várossziluettet. Az épület részletformáin már érezhető a szecesszió kifulladásá, elbizonytalanodása és a korábbi eklektikus formálás újraeledése. Homlokzata, tetőzete igen változatos tagolású és feltűnően plasztikus a falsíkok és zárterkélyek kezelése. A kor színvonalán álló lakásokhoz lift, teherlift, szemétdobó is készült. Az épület földszintjén vasbeton szerkezetet alkalmazott Magyar Ede, melyet Zielinszki Szilárd irodája készített. Legszebb része a hatalmas kupolaszerű saroktorony, melyet a Tábór utcai kapualj leányalakjai öveznek bágodszobrokként.

A túlfeszített munkatempó és családi nézeteltérései miatt 1909-ben titkon végrendelezik, már búcsúlevelet is ír, de egyelőre eláll öngyilkossági szándékától. Munkái egyre fáradtabbnak tűnnek, noha még mindig óriási feladatok foglalkoztatják. A Református palota (Lenin krt. 37.) és a Jósika u. 14. sz. lakóháza még életében elkészültek. Ezek méreteikben nagy, de építészeti értékeiket tekintve már nem jelentős alkotások.

Egyéni tragédiája az utóbbi épület tervezése kapcsán következett be. A tervek többszöri egyeztetése közben beleszeretett a megrendelő feleségébe, s az építkezést ezt követően saját költségén fejezte be. Új életet próbált kezdeni. Anyagi gondjai a csőd felé sodorják, és felesége sem volt hajlandó elválni tőle. Végso kétségbeesésében 1912. május 5-én ebben az épületben agyonlőtte magát.

Másnap rendkívüli kiadásban jelent meg a Szegedi Napló — „A műépítész tragédiája” főcímmel, Ortutai István kétoldalas nekrológiával. Értékelése Magyar Edéről kiállta az idő próbáját: „A szecesszió keresztlül érkezett el művészete a magyar stílusra való törekvéshez és rendkívül invenciózus tervezővel párosult benne a nagy fantáziájú architektus. Épületei, amellet, hogy praktikusak, előkelő külsejűek és finoman átgondolt részletekkel kitűnnek az átlagos épületekből.”

Néhány kisebb fontosságú munkája csak halála után készült el. (Bútoráruház épülete a Bajcsy-Zs. utcában, Bolyai u. 15., melyet Sós Aladár fejez be, és a Weöber-ház a Kiss Ernő u.—Lenin krt. sarkán.) Ezeket a lakóépületeken már a modern építészeti irányába tett első lépései is felismerhetők.

Magyar Ede 34 évesen hunyt el. Építőmester volt csupán, ennek dacára tempomot, palotát, színházat is tervezett. Egészen fiatalon lett érett művész. Óriási ambíció fűthette, amivel autodidakta módon fáradságot nem ismerve képezte magát.

Minden külföldi útja egy-egy tanulmányút volt, s Párizsban ekkor lehetett tanulni. Kitűnően eligazodott a szecesszió sokszínű forgatagában, és amíg művészeink és építészeink zöme Bécs és München felé orientálódott, ő Párizst választotta. Formateremtő művész volt, csapongó fantáziával megáldva — ezt Sós Aladár építész, barátja és munkatársa mondta el róla —, s erről, fő művét — a Reök-palotát — szemlélve bárki meggyőződhet. Szerencsés időben élt és alkotott, mert a „békebeli béke” évei kedveztek az építő szándéknak. Műveit nem pusztították el a háborúk és az emberi értetlenség. (Elég itt a Guimard által tervezett, öntöttvasból készült párizsi metróállomás épületeinek lebontására, vagy a Hitler által „elfajzott művészet”-nek kiáltott, Endell tervezte, müncheni Elvira fotószalon elpusztítására utalnunk. Mindkét példa az európai szecesszió úttörő alkotásának számított.) A szecesszió építészetének egyik jelentős részét a lakóházak, másik nagy részét az ideiglenes jellegű kiállítási épületek alkották. Ezért e rövid életű, nagy jelentőségű stíluskorszaknak ma már csak igen kevés értékes alkotása található Európa-szerte. Éppen emiatt tarthatjuk szükségesnek a Reök-palota műemlékké nyilvánítását.

Magyar Ede életművének minél alaposabb összegyűjtésével és bemutatásával hazai és a külföldi értékelésekhez szeretnénk segítséget nyújtani. Munkásságának kutatását tovább folytatjuk, mivel sok adat még tisztázásra szorul. Fényképét, életrajzi adatainak egy részét, külföldi utazásainak időpontjait, lehetséges hagyatékának őrzőjét még nem ismerjük. Első alkotásainak, közöttük a Reök-palota kitűnő díszítő-szobrász és lakatosművészeinek nevét mai napig nem sikerült felderíteni. Az épület eredeti festett homlokzati tervét 1944-ben még látták, azóta nyoma veszett, pedig színezése a felújításnál fontos támpont lehetne. Személyével, műveivel kapcsolatos bármilyen további adatot nagy örömmel fogadnánk a kutatók nevében.

HÍREK

Olasz Sándor, aki eddig is rendszeresen dolgozó külső munkatársunk volt, július 1-től a folyóirat főállású belső munkatársa lett.

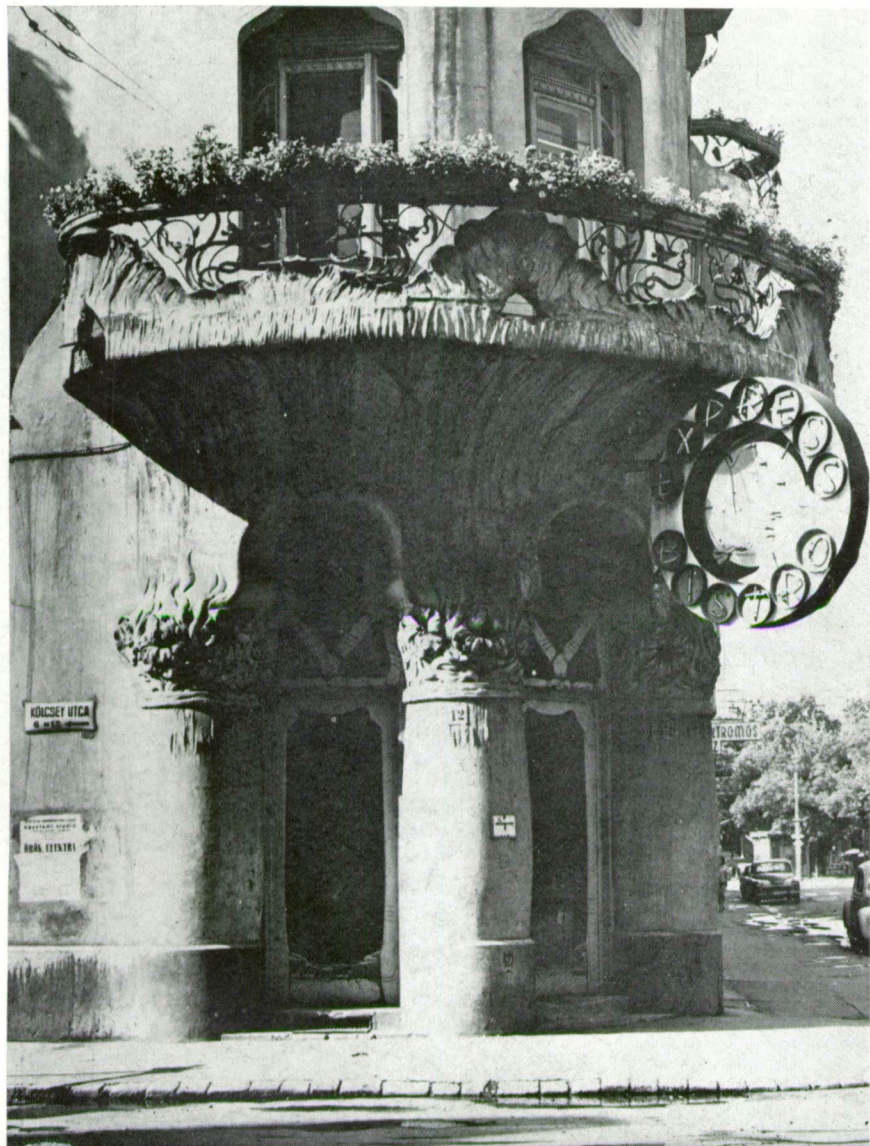
*

Simai Mihály költő, az írócsoport titkára július utolsó hetében Karinty Ferenc társaságában a Szovjetunióban járt, ahol a magyar írók képviseletében részt vettek a szibériai irodalmi napok rendezvényein.

*

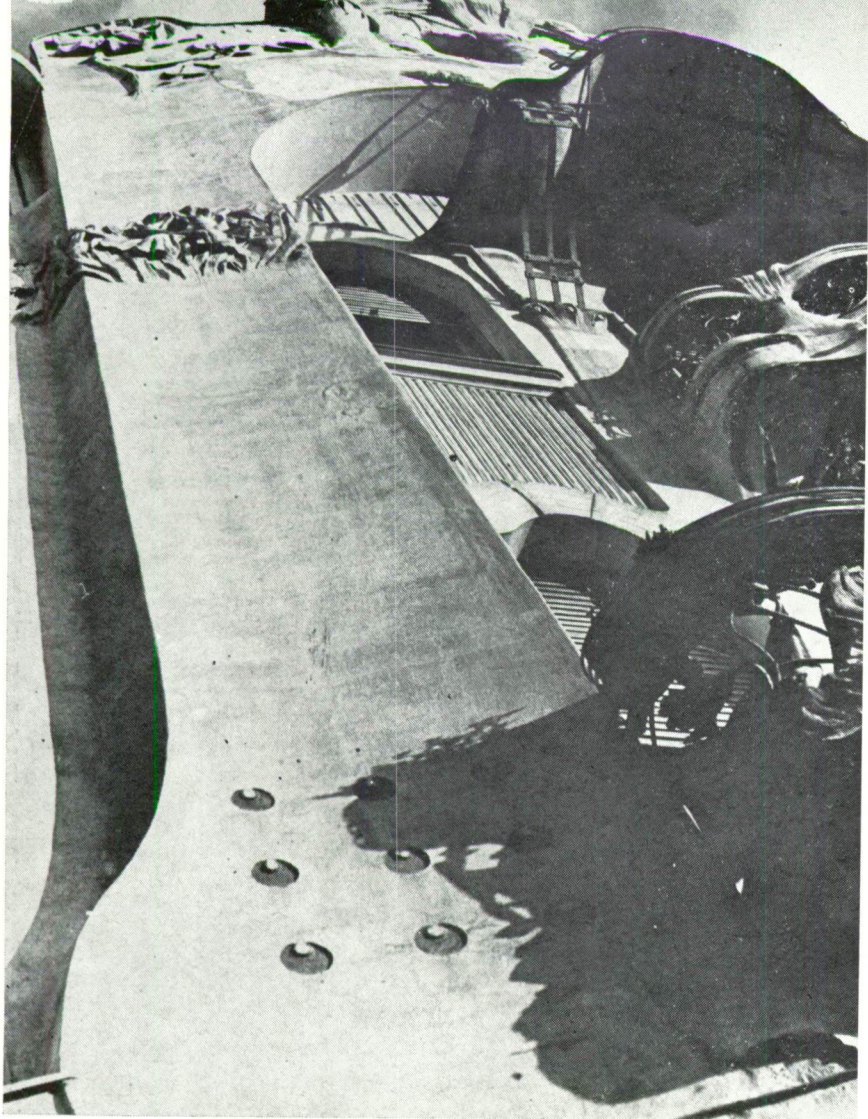
Többek kérdésére közöljük, hogy a Tiszatáj 25 éves Repertórium a korlátozott számban még kapható. Egyéni érdeklődők szerkesztőségünk címén kérhetik utánvétellel, könyvtárak a Könyvtárellátó útján szerezhetik be. Mint korábban közöltük, a tartalommutató 316 oldal terjedelmű, feltünteteti az 1947-ben megjelent első szám és 1971 decembere között megjelent valamennyi közleményt, külön közli a névmutatót, álnévek és rejtjelek mutatóját. A Repertórium ára 20 forint.

ERKELLYEK

ERKELYEK

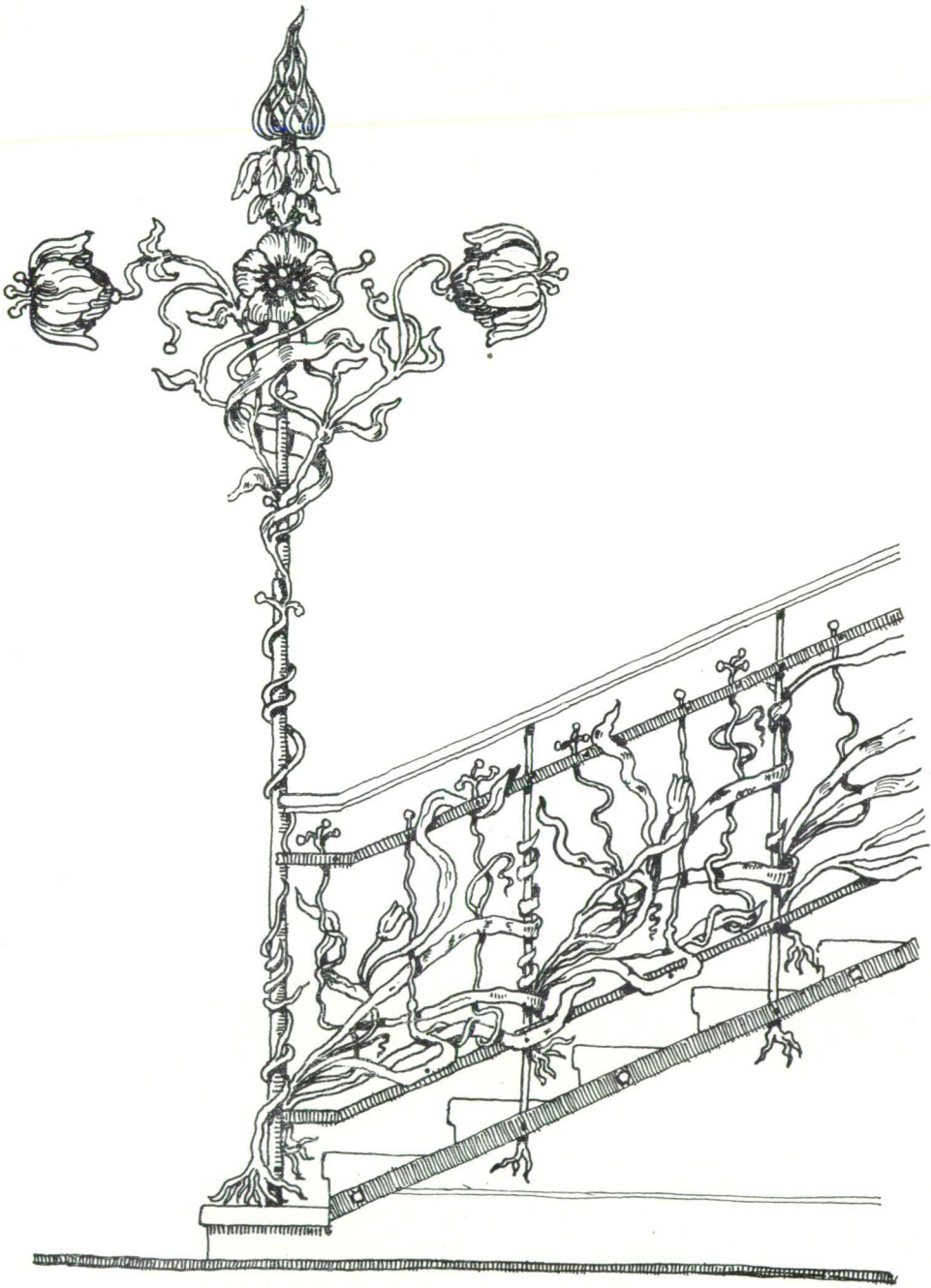

LEPCSOHAZI VIRAGDISZ

RIZALIT

LÉPCSOHÁZ RÉSZLETE

KÖLCSEY ÚTCAI HONLÓKZAT

SOMOGYI-UDVAR

